

benzensor

DERS NOTLARI 2026 BASKISI

KPSS COĞRAFYA

49 Konuluk Ders Notları

KPSS Coğrafya konularının tamamı için benzensor'un hazırladığı özgün konu anlatımı notları.

KİTAPÇIK

Ders / bölüm	1
Konu anlatımı	49
Kelime	21.000

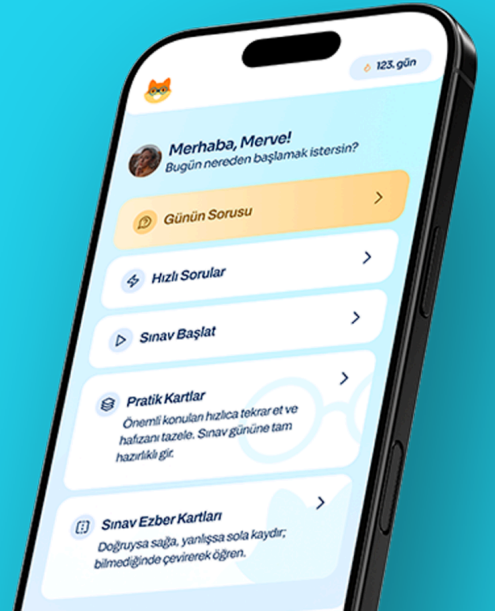
KAPSAM

Sınav konu listesinin tamamı
Özgün benzensor anlatımı
Resmî kurum yayını değildir

Konu Anlatımı ve Soru

Cebinde!

benzensor uygulamasında bu konuların anlatımını dinleyebilir, her konudan soru çözebilir ve gerçek sınav simülasyonuna girebilirsin.

Bu kitapçık hakkında

KPSS Coğrafya ders notları · 2026 baskısı · 49 konu

Bu kitapçık nedir?

Bu kitapçık benzensor'un hazırladığı **özgün çalışma notudur**. Konu anlatımlarının tamamı benzensor tarafından yazılmıştır; hiçbir kaynaktan olduğu gibi alınmamıştır. Amacı sınava hazırlanan adaya konuyu bütünlüklü bir anlatımla aktarmaktır.

Resmî bir yayın değildir

Bu belge ÖSYM, SPL (Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu), Diyanet İşleri Başkanlığı, TÜMOB/TESMER veya sınavı düzenleyen başka bir kurumun yayını değildir; hiçbir resmî geçerliliği yoktur. Kitapçıkta yer alan hiçbir ifade, ilgili kurumların resmî görüşü olarak okunamaz.

Hangi kaynaklara dayanılarak yazıldı?

Anlatımlar aşağıdaki kaynaklara dayanılarak, özgün metin olarak yazılmıştır. Bir çelişki durumunda bağlayıcı olan bu kitapçık değil, aşağıdaki resmî kaynakların güncel metinleridir:

- MEB ÖRGM / EKPSS Coğrafya konu kitapçığı
<https://orgm.meb.gov.tr/ekpssmebozel/content/magazines/pdf/cografya1.pdf>

Kapsam ve mevzuat değişikliği

Bu baskı **29 Temmuz 2026** tarihinde üretilmiştir ve içeriği o tarihteki sınav konu listesine ve mevzuata dayanır. Sınav kapsamı, konu ağırlıkları ve mevzuat değişebilir; çalışmadan önce sınavı düzenleyen kurumun yürürlükteki kılavuzunu ve ilgili mevzuatın güncel metnini mutlaka kontrol et.

Hata bildirimi

Kitapçıkta bir hata gördüysen **destek@benzensor.com** adresine yazarak bildirebilirsin; düzeltilen içerik bir sonraki baskıya işlenir.

Kapsam

#	DERS / BÖLÜM	YAZILAN / TOPLAM KONU
2	Coğrafya	49/49

Bu kitapçık, sınav konu listesindeki tüm başlıkları kapsar.

İçindekiler

2. Coğrafya

- 2.1.1 Matematik (Mutlak) Konum
- 2.1.2 Türkiye'nin Matematik (Mutlak) Konumu ve Sonuçları
- 2.1.3 Türkiye'nin Özel (Göreceli) Konumu ve Sonuçları
- 2.1.4 Türkiye'nin Jeopolitiği
- 2.2.1 Türkiye'nin Yerşekillerinin Genel Özellikleri
- 2.2.2 Fiziki Haritalar
- 2.2.3 Türkiye'nin Jeolojik Geçmişi
- 2.2.4 Türkiye'nin Platoları ve Ovaları
- 2.2.5 Türkiye'de Dış Güçlerin Oluşturduğu Yer Şekilleri
- 2.2.6 Türkiye'nin Kıyı Tipleri
- 2.3.1 Türkiye'nin İklimi
- 2.3.2 Türkiye'de Sıcaklık
- 2.3.3 Türkiye'de Nemlilik ve Yağış
- 2.3.4 Türkiye'de İklim Tipleri
- 2.3.5 Türkiye'nin Bitki Örtüsü
- 2.3.6 Türkiye'nin İklim Tipleri ve Bitki Örtüsü
- 2.4.1 Türkiye'de Toprak Oluşumu ve Tipleri
- 2.4.2 Türkiye'nin Su Varlığı
- 2.4.3 Türkiye'de Doğal Afetler
- 2.5.1 Türkiye'de Nüfus Özellikleri
- 2.5.2 Türkiye'de Nüfusun Dağılışı ve Nüfus Yoğunluğu
- 2.5.3 Türkiye'nin Nüfusu ve Nüfus Sayımları
- 2.5.4 Türkiye'nin Nüfus Politikaları
- 2.5.5 Türkiye'de Nüfus Projeksiyonları: Türkiye Nüfusunun Geleceği
- 2.5.6 Türkiye'de Göçler
- 2.5.7 Türkiye'de Yerleşme
- 2.5.8 Türkiye'de Mesken Tipleri
- 2.6.1 Türkiye'de Arazi Kullanımı
- 2.6.2 Türkiye Ekonomisinin Sektörel Dağılımı
- 2.6.3 Türkiye Ekonomisini Etkileyen Faktörler
- 2.7.1 Türkiye'de Hayvancılık
- 2.7.2 Türkiye'de Ormancılık
- 2.8.1 Türkiye'de Madenler
- 2.8.2 Türkiye'de Enerji Kaynakları
- 2.9 Türkiye'de Sanayi

- 2.10 Türkiye'de Ulaşım
- 2.11 Türkiye'de Ticaret
- 2.12.1 Türkiye'nin Millî Parkları
- 2.12.2 Türkiye'de Şehirler ve Özellikleri
- 2.13.1 Türkiye'de Bölge Sınıflandırması
- 2.13.2 Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Projeleri
- 2.13.3 Karadeniz Bölgesi
- 2.13.4 Marmara Bölgesi
- 2.13.5 Ege Bölgesi
- 2.13.6 Akdeniz Bölgesi
- 2.13.7 İç Anadolu Bölgesi
- 2.13.8 Doğu Anadolu Bölgesi
- 2.13.9 Güneydoğu Anadolu Bölgesi
- 2.13.10 Bölgelerin Özelliklerinin Karşılaştırılması

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.1.1 · Matematik (Mutlak) Konum

Matematik Konumun Dili: Paralel, Meridyen, Enlem ve Boylam

KISACA

Matematik konum, bir yerin Dünya üzerindeki yerini paralel ve meridyen dereceleriyle kesin biçimde belirtir. Bu sistemin başlangıç noktaları Ekvator ile Greenwich'ten geçen başlangıç meridyenidir. Ekvator'a göre kuzeyde ya da güneyde bulunmak enlemi, başlangıç meridyenine göre doğuda ya da batıda bulunmak boylamı gösterir. Paraleller tam daireler hâlinde doğu-batı doğrultusunda uzanır; aralarındaki uzaklık yaklaşık 111 kilometredir ve kutuplara yaklaştıkça çevreleri küçülür. Meridyenler ise kutupları birleştiren eşit uzunlukta yarım dairelerdir; aralarındaki mesafe Ekvator'dan kutuplara doğru azalır. Enlem, Güneş ışınlarının geliş açısı üzerinden sıcaklık, iklim, bitki örtüsü ve ekonomik faaliyetler üzerinde etkili olur. Boylamın temel sonucu yerel saat farkıdır: bir derecelik boylam farkı dört dakikaya karşılık gelir. Böylece matematik konum yalnızca haritadaki adresi değil, o adresin doğal koşullar ve zaman bakımından doğurduğu düzenli sonuçları da açıklar.

Dünya üzerindeki bir yerin nerede olduğunu yalnızca kıta, ülke ya da şehir adıyla söylemek yaklaşık bir tarif verir. Matematik konum ise bu tarifi ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hâle getirir. Bunun için Dünya'yı çevreleyen hayalî paralellerden ve kutuplar arasında uzanan meridyenlerden yararlanılır. Cep telefonundaki yer bildiriminden hava ve deniz ulaşımında rota belirlemeye kadar pek çok uygulamanın temelinde bu koordinat mantığı vardır. Bir noktanın enlem ve boylam değerleri birlikte verildiğinde, o noktanın yeryüzündeki yeri kesin olarak tanımlanabilir.

Koordinat sisteminin yatay dayanağı Ekvator'dur. Ekvator, Dünya'yı Kuzey ve Güney yarım küreler olmak üzere iki eşit parçaya ayıran en büyük paralel dairesidir. Ona paralel uzanan hayalî tam dairelere paralel denir. Birbirini izleyen iki paralel arasında bir derecelik açı ve yeryüzünde yaklaşık 111 kilometrelik uzaklık bulunur. Paralel dairelerinin çevresi Ekvator'dan kutuplara gidildikçe küçülür; çünkü küresel yüzeyin yatay kesitleri kutuplara yaklaştıkça daralır. Kuzey ve Güney yarım kürelerde doksanar paralel bulunması, bir noktanın Ekvator'a göre hangi yönde ve kaç derece uzakta olduğunu gösterilmesini sağlar.

Bir noktanın Ekvator düzlemine olan açısal uzaklığı enlem olarak adlandırılır. Enlem yalnızca bir adres bilgisi değildir; Güneş ışınlarının yere düşme açısındaki değişimle bağlantılı sonuçlar üretir. Ekvator'dan kutuplara doğru gidildiğinde ışınların geliş açısı küçülür ve sıcaklık genel olarak azalır. Buna bağlı biçimde iklim ve bitki örtüsü kuşakları değişir, deniz suyu sıcaklığı ile tuzluluk oranı düşer ve yürütülen ekonomik faaliyetler farklılaşır. Bu düzenli değişimlerin bütünü enlem etkisiyle açıklanır. Dolayısıyla iki yerin kuzey-güney yönündeki konumunu karşılaştırırken yalnızca sayılarına değil, bu sayıların doğal ortam üzerindeki sonuçlarına da bakılır.

Enlem değerleri derece, dakika ve saniye biçiminde daha hassas gösterilebilir. Aynı paralel üzerinde bulunan noktaların Ekvator'a açısal uzaklığı eşittir; fakat bu eşitlik, yükselti veya denize yakınlık gibi

bütün yerel koşulların da aynı olacağı anlamına gelmez. Enlem etkisi genel bir yön verir, bir yerin bütün coğrafi özelliklerini tek başına belirlemez. Paraleller arasındaki yaklaşık 111 kilometrelik sabit uzaklık ise kuzey-güney yönündeki kuş uçuşu mesafeleri tahmin etmeyi mümkün kılar. İki nokta arasında altı derecelik enlem farkı varsa, bu fark yaklaşık 666 kilometreye karşılık gelir.

Koordinat sisteminin dikey dayanağı ise başlangıç meridyenidir. İngiltere'deki Greenwich Gözlemevi'nden geçtiği kabul edilen bu meridyen, Dünya'yı Doğu ve Batı yarım kürelere ayırır. Meridyenler iki kutup arasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan hayali yarım dairelerdir. Bütün meridyen yaylarının boyu eşittir ve kutuplarda birleşir. Ardışık iki meridyen arasında bir derecelik açı vardır; ancak aralarındaki yeryüzü uzaklığı yalnızca Ekvator üzerinde yaklaşık 111 kilometredir. Kutuplara yaklaşıldıkça meridyenler birbirine yaklaştığı için bu mesafe azalır. Bir meridyeni 180 dereceye tamamlayan, karşı yarım küredeki meridyen onun anti meridyenidir; örneğin 30 derece doğu meridyeninin karşılığı 150 derece batı meridyenidir.

Bir yerin başlangıç meridyenine olan açısal uzaklığı boylamdır. Boylaman belirgin sonucu yerel saat farkıdır. Dünya, yirmi dört saatte 360 derecelik dönüş yaptığı için bir derecelik boylam farkı dört dakikaya karşılık gelir. Doğudaki bir nokta Güneş'in karşısına daha önce geldiğinden yerel saati batıdaki bir noktadan ileridir. Aynı meridyen üzerinde bulunan yerlerde ise yerel saat aynıdır. İki noktanın boylamları başlangıç meridyenine göre aynı yöndeysse derece değerleri çıkarılır; biri doğuda, diğeri batıdaysa değerler toplanır. Bulunan derece farkı dört dakika ile çarpılır ve istenen noktanın doğuda ya da batıda oluşuna göre saat ileri veya geri götürülür.

Yerel saatlerin her boylama göre ayrı ayrı kullanılması gündelik yaşamda ve ülkeler arasındaki ilişkilerde karışıklık doğuracağı için Dünya on beşer derecelik yirmi dört saat dilimine ayrılmıştır. Bu düzen, boylam hesabının ortak saat uygulamasına nasıl dönüştüğünü gösterir. Matematik konum böylece paralel ve meridyenlerin kesiştiği soyut bir adres olmaktan çıkar; kuzey-güney yönünde doğal koşulları, doğu-batı yönünde ise zamanı anlamayı sağlayan tutarlı bir açıklama sistemine dönüşür.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.1.2 · Türkiye'nin Matematik (Mutlak) Konumu ve Sonuçları

Türkiye'nin Mutlak Konumu ve Enlem-Boylam Sonuçları**KISACA**

Türkiye, 36 ile 42 derece kuzey paralelleri ve 26 ile 45 derece doğu meridyenleri arasında bulunur. Bu koordinatlar ülkenin Kuzey Yarım Küre'de ve orta enlemlerde yer aldığını gösterir. Enleme bağlı olarak güneyden kuzeye gidildikçe Güneş ışınlarının geliş açısı ve sıcaklık azalır; gölge boyu uzar, deniz suyu tuzluluğu düşer ve kalıcı kar sınırı deniz seviyesine yaklaşır. Orta enlemlerde bulunmanın bir başka sonucu dört mevsimin belirgin biçimde yaşanmasıdır. Türkiye'nin kuzeyi ile güneyi arasındaki yaklaşık 666 kilometrelik kuş uçuşu uzaklık, altı derecelik enlem farkının her derece için yaklaşık 111 kilometreyle ilişkilendirilmesiyle anlaşılır. Doğru-batı yönünde ise 19 derecelik boylam farkı vardır. Her boylam derecesi dört dakikaya karşılık geldiğinden doğu ile batı uçları arasında 76 dakikalık yerel saat farkı oluşur. Ülke ikinci ve üçüncü saat dilimlerinin alanında yer alsa da doğu-batı yönündeki genişliği sınırlı olduğu için tek ortak saat kullanabilir.

Türkiye'nin matematik konumu, ülkenin en uç noktalarını çevreleyen paralel ve meridyen değerleriyle ifade edilir. Buna göre Türkiye, 36 ile 42 derece kuzey enlemleri ve 26 ile 45 derece doğu boylamları arasındadır. Bu dört sayı birlikte okunduğunda ülkenin Ekvator'un kuzeyinde, başlangıç meridyeninin doğusunda bulunduğu anlaşılır. Koordinatlar aynı zamanda kuzey-güney uzaklığını, doğu-batı yönündeki yerel saat farkını ve enleme bağlı doğal değişimleri açıklamak için kullanılabilecek ölçülebilir bir çerçeve kurar.

Türkiye'nin tamamı Kuzey Yarım Küre'dedir. Bu nedenle güneyden kuzeye ilerlerken Ekvator'dan uzaklaşılır. Güneş ışınlarının yere düşme açısı küçüldüğü için sıcaklık da enlem etkisine bağlı olarak genel bir azalma eğilimi gösterir. Aynı doğrultuda cisimlerin gölge boyu uzar, deniz suyunun tuzluluk oranı azalır ve kalıcı kar sınırı deniz seviyesine yaklaşır. Ülkenin üzerinden geçen paralel dairelerinin çevreleri kuzeye doğru kısalırken ardışık meridyenler arasındaki uzaklık da azalır. Bu sonuçların ortak nedeni, Dünya'nın küresel biçimi ve Türkiye'nin kuzey paralellerindeki konumudur. Yükselti, denizellik ya da rüzgâr gibi başka etkenler belirli yerlerde sıcaklık düzenini değiştirebilse de mutlak konumun ürettiği genel kuzey-güney yönü korunur.

Türkiye aynı zamanda orta enlemlerde yer alır. Bu konum, yıl içinde dört mevsimin belirgin biçimde yaşanmasıyla ilişkilidir. Mevsim başlangıçları ve gece-gündüz süreleri de Kuzey Yarım Küre düzenine göre değişir. Türkiye'de 21 Haziran yaz mevsiminin başladığı ve en uzun gündüzün yaşandığı tarihtir; bu günden sonra gündüzler kısaltmaya başlar. Aynı tarihte kuzeye gidildikçe gündüz süresi uzadığı için Samsun'daki gündüz Antalya'dakinden daha uzundur. 21 Aralık'ta kış başlar, en uzun gece yaşanır ve kuzeye doğru gece süresi artar. 21 Mart ile 23 Eylül'de gece ve gündüz süreleri eşitlenir. Bu takvim, Türkiye'nin Kuzey Yarım Küre'deki mutlak konumunun zaman içindeki görünümüdür.

Özel tarihlerde Güneş ışınlarının geliş açısı ile gölge boyu ters yönde değişir. 21 Haziran'da Türkiye'ye gelen ışınların açısı yıl içindeki en büyük değerine ulaşırken gölgeler en kısa hâlini alır. 21 Aralık'ta ise

geliş açısı en küçük, gölgeler en uzundur. Bu sonuçlar, Türkiye'nin kuzey yarım küredeki enlem konumuyla birlikte değerlendirilir. Dağların güney yamaçlarının daha fazla ışın alması da matematik konunun bakı üzerindeki etkisini gösterir.

Kuzey ve güney uçları arasındaki enlem farkı altı derecedir. Ardışık paraleller arasındaki uzaklık yaklaşık 111 kilometre kabul edildiğinde, altı derecelik fark yaklaşık 666 kilometrelik kuş uçuşu uzaklığa karşılık gelir. Bu hesaplama, paraleller arasındaki mesafenin yeryüzünde büyük ölçüde sabit olmasına dayanır. Böylece koordinat bilgisi, harita üzerindeki iki çizgiyi gerçek bir uzaklık değerine çevirmeyi sağlar.

Doğu-batı yönündeki sonuçlar boylamla ilgilidir. Türkiye'nin 26 ile 45 derece doğu meridyenleri arasında yer alması, uçlar arasında 19 derecelik boylam farkı bulunduğunu gösterir. Dünya'nın dönüşü nedeniyle her boylam derecesi dört dakikalık yerel saat farkı doğurur. On dokuz derece dört dakika ile çarpıldığında ülkenin doğusu ile batısı arasındaki yerel saat farkı 76 dakika olur. Doğudaki yerlerde Güneş daha erken doğar ve yerel saat batıya göre ileridir. Aynı meridyen üzerindeki yerlerde ise yerel saat değişmez.

Yerel saat hesabı şehirler arasında da aynı ilkeyle yapılır. Örneğin 28 derece doğu meridyenindeki bir yer ile 43 derece doğu meridyenindeki bir yer arasında 15 derecelik fark vardır. Bu değer dört dakika ile çarpıldığında bir saatlik fark bulunur; doğudaki yerde yerel saat bir saat ileridir. Böyle bir işlemde şehir adından önce boylam değerine bakmak gerekir. Kuzey-güney doğrultusundaki uzaklık yerel saati değiştirmez, çünkü saat farkını oluşturan unsur enlem değil boylamdır.

Türkiye'nin koordinatları ikinci ve üçüncü saat dilimlerinin alanına karşılık gelir. Uluslararası saat sistemi, Dünya'yı on beşer derecelik yirmi dört dilime ayırarak ülkeler arasında zaman birliği kurulmasını sağlar. Bununla birlikte bir ülkenin kapsadığı bütün boylamların ayrı yerel saatlerini gündelik yaşamda kullanması pratik değildir. Türkiye, Rusya ya da Kanada gibi doğu-batı doğrultusunda çok geniş bir ülke olmadığından aynı anda tek ortak saat kullanabilir. Sonuç olarak Türkiye'nin mutlak konumu; yarım küreyi, mevsim düzenini, kuzey-güney doğrultusundaki doğal değişimleri, yaklaşık uzaklıkları ve doğu-batı yönündeki saat farkını aynı koordinat sistemi içinde açıklayan bütünlüklü bir bilgidir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.1.3 · Türkiye'nin Özel (Göreceli) Konumu ve Sonuçları

Türkiye'nin Göreceli Konumu: Kıtalar, Boğazlar ve Doğal Çeşitlilik

KISACA

Göreceli konum, bir yerin koordinatlarından çok çevresindeki kıtalara, denizlere, boğazlara, komşu ülkelere, ulaşım yollarına ve doğal özelliklere göre nerede bulunduğunu anlatır. Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika'nın birbirine yaklaştığı alanda, Asya ile Avrupa arasındaki kısa bağlantı yolları üzerinde yer alır. İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip olması Karadeniz'in dış denizlere açılmasında belirleyicidir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması ve enerji kaynakları bakımından zengin Orta Doğu ülkelerine komşuluğu, ulaşım ile enerji nakil hatlarının önemini artırır. Türkiye'nin jeolojik bakımdan genç bir arazide bulunması deprem riskini, sıcak su kaynaklarını, ortalama yükseltinin fazlalığını ve yer şekillerinin çeşitlenmesini beraberinde getirir. Aynı ülke sınırları içinde farklı iklim özelliklerinin görülmesi ise bitki ve tarım ürünü çeşitliliğini, farklı turizm etkinliklerini ve yaşam biçimlerini destekler. Bu yüzden göreceli konum, sabit bir derece değerinden değil, çevreyle kurulan çok yönlü ilişkilerden doğan sonuçlarla açıklanır.

Bir yerin coğrafi konumu iki ayrı soruya cevap verir. Matematik konum, "hangi paralel ve meridyenler arasında?" sorusunu kesin derecelerle yanıtlar. Göreceli konum ise "çevresinde neler var ve bunlara göre nasıl bir yerde bulunuyor?" sorusuna odaklanır. Bu nedenle göreceli konumu belirlerken kıtalar, denizler, boğazlar, komşu ülkeler, ulaşım ve ticaret yolları, enerji kaynakları, yükselti ve yer şekilleri birlikte değerlendirilir. Türkiye'nin özel konumu da bu unsurların oluşturduğu ilişkiler ağı üzerinden anlaşılır.

Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı geniş bölgenin merkezinde yer alır. Ülke topraklarının Asya ile Avrupa arasında bulunması, iki kıtayı kısa mesafede birbirine bağlayan ulaşım güzergâhlarının Türkiye'den geçebilmesine imkân verir. Bu özellik yalnızca kara ulaşımıyla sınırlı değildir; transit ticaret yolları ve enerji nakil hatları bakımından da aynı bağlantı işlevi ortaya çıkar. Göreceli konumun sonuçları değerlendirilirken, "iki kıta arasında bulunma" bilgisi ile bunun doğurduğu ulaşım, ticaret ve enerji bağlantısı arasındaki neden-sonuç ilişkisi kurulmalıdır.

İstanbul ve Çanakkale boğazları bu bağlantı sisteminin en belirgin parçalarıdır. Karadeniz'in dış denizlerle doğal geçişini sağlayan bu iki su yolu Türkiye sınırları içindedir. Böylece ülkenin konumu, yalnızca çevresindeki denizlerin adlarıyla değil, denizler arasındaki geçişi kontrol eden dar su yollarıyla da tanımlanır. Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili bir yarımada ülkesi olması da göreceli konuma bağlıdır. Denizlere yakınlık, kıyı ile iç kesimler arasında farklı doğal ve beşerî koşulların oluşmasına zemin hazırlar; ancak burada belirleyici olan koordinat değil, denizlere göre bulunulan yerdir.

Türkiye'nin güney ve güneydoğusunda, petrol ve doğal gaz rezervleri yüksek Orta Doğu ülkelerinin bulunması başka bir göreceli konum unsurudur. Enerji üreten alanlarla tüketim merkezleri arasındaki geçiş güzergâhında yer almak, enerji nakil hatlarının önemini artırır. Aynı biçimde kıtalar arası transit

ticaret yollarına sahip olmak, çevredeki üretim ve pazar alanlarıyla bağlantı kurulmasına elverişli bir konum yaratır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin kendi yer altı kaynaklarının miktarından farklı düşünülmelidir; göreceli konum, çevredeki enerji bölgelerine ve ulaşım ağlarına göre yeri açıklar.

Özel konum yalnızca siyasi sınırlar ve ulaşım yollarıyla ilgili değildir. Türkiye'nin jeolojik bakımdan genç oluşumlu bir arazi üzerinde bulunması da bu kapsamda değerlendirilir. Genç jeolojik yapı; deprem riskinin yüksek olması, sıcak su kaynaklarının yaygınlığı, ortalama yükseltinin fazla olması ve yer şekillerinin çeşitlilik göstermesi gibi sonuçlar doğurur. Bunlar paralel ya da meridyen derecelerinden çıkarılamaz. Örneğin batıdan doğuya doğru yükseltinin artması, enlem ya da boylamın doğrudan sonucu değil, ülkenin yer şekilleri ve jeolojik yapısıyla bağlantılı göreceli bir özelliktir.

Türkiye sınırları içinde aynı anda farklı iklim özelliklerinin etkili olması da göreceli konumun doğal çeşitlilik boyutunu gösterir. Denizlere göre konum, yer şekillerinin uzanışı ve yükselti farklılıkları bir araya geldiğinde kısa mesafelerde iklim koşulları değişebilir. Bunun sonucunda bitki örtüsü ve tarım ürünleri çeşitlenir, farklı turizm etkinlikleri yapılabilir ve bölgelere göre farklı yaşam biçimleri gelişir. Matematik konum genel enlem eğilimlerini açıklarken, bu yerel çeşitliliğin tamamını tek başına açıklayamaz.

Bir özelliğin mutlak mı yoksa göreceli konuma mı ait olduğunu ayırmak için, özelliğin doğrudan koordinatlardan çıkarılıp çıkarılamadığı sorulabilir. Türkiye'nin Ekvator'un kuzeyinde olması, kuzeye gidildikçe enleme bağlı sıcaklığın azalması ve doğu-batı uçları arasında yerel saat farkı bulunması matematik konumla ilişkilidir. Buna karşılık Asya ile Avrupa arasında bulunmak, üç tarafın denizlerle çevrili olması, boğazlara sahip olmak ve ortalama yükseltinin fazla olması çevre ile arazi özelliklerine bağlıdır. Bu ayırım, benzer görünen sonuçların nedenlerini karıştırmayı önler. Örneğin kuzeye doğru sıcaklığın azalması enlemle açıklanırken kısa mesafede farklı iklimlerin görülmesi denizler, yükselti ve yer şekilleriyle bağlantılıdır.

Göreceli konumun temel özelliği, unsurlar arasında ilişki kurmayı gerektirmesidir. Kıtalar arasında bulunmak ulaşım ve ticaret bağlantısını, boğazlara sahip olmak deniz geçişini, enerji bölgelerine komşuluk nakil hatlarını, genç jeolojik yapı deprem ve sıcak su kaynaklarını, iklim çeşitliliği ise tarım, bitki örtüsü ve turizm çeşitliliğini etkiler. Bu yaklaşım, Türkiye'nin özel konumunu ezberlenmiş özellikler dizisi olmaktan çıkarır; çevresindeki doğal ve beşerî unsurların ülke üzerindeki sonuçlarını açıklayan bütüncül bir coğrafi çerçeveye dönüştürür.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.1.4 · Türkiye'nin Jeopolitiği

Türkiye'nin Jeopolitiği: Konumun Siyasi ve Ekonomik Değeri

KISACA

Türkiye'nin jeopolitiği, ülkenin yalnızca haritadaki yerini değil, bu yerin siyasi, ekonomik ve stratejik sonuçlarını anlatır. Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine yaklaştığı alanda bulunur, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazlara sahiptir ve Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar ile Akdeniz havzası arasında geçiş konumundadır. Bu göreceli konum transit ticaret yolları, enerji nakil hatları, deniz ulaşımı, göç hareketleri ve bölgesel diplomasi üzerinde etkili olur. Üç tarafının denizlerle çevrili olması denizcilik ve kıyı faaliyetlerini güçlendirirken, genç jeolojik yapı deprem riski, sıcak su kaynakları ve engebeli yüzey şekilleri gibi doğal sonuçlar doğurur. Jeopolitik değer bu nedenle tek bir üstünlük cümlesiyle açıklanamaz; konum, komşuluk, boğazlar, enerji, ulaşım ve doğal çevre koşullarının birlikte okunmasıyla anlaşılır.

Türkiye'nin jeopolitiği, matematik konumdan farklı olarak ülkenin çevresine göre taşıdığı anlamı açıklar. Enlem ve boylam değerleri Türkiye'nin kesin koordinatlarını verir; jeopolitik değer ise bu koordinatların tarih, ekonomi, güvenlik, ulaşım ve dış politika üzerindeki etkileriyle ilgilidir. Türkiye üç kıtanın birbirine yaklaştığı bir alanda yer alır. Avrupa ile Asya arasında kara ve deniz bağlantıları kurar, Afrika'ya ve Orta Doğu'ya yakınlığı nedeniyle Akdeniz havzasının önemli geçiş alanlarından biri olur. Bu konum, ülkeyi yalnızca bölgesel bir devlet değil, farklı coğrafi sistemlerin kesiştiği bir ülke hâline getirir.

Jeopolitik değer içinde boğazların özel bir yeri vardır. İstanbul ve Çanakkale boğazları Karadeniz'in açık denizlere çıkışında kilit geçiş alanlarıdır. Bu durum deniz ulaşımı, ticaret, enerji taşımacılığı ve bölgesel güvenlik bakımından Türkiye'ye stratejik önem kazandırır. Aynı zamanda Türkiye, Asya ile Avrupa arasındaki kara ulaşımı ve transit ticaret yolları üzerinde bulunur. Enerji kaynakları bakımından zengin Orta Doğu ve Hazar çevresiyle Avrupa tüketim alanları arasındaki bağlantılar da Türkiye'nin göreceli konumunu ekonomik açıdan güçlendirir.

Türkiye'nin çevresindeki bölgeler jeopolitik değerlendirmeyi daha da belirginleştirir. Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Karadeniz havzası farklı siyasi, ekonomik ve kültürel gündemler üretir. Türkiye bu bölgelerle sınır, deniz, ticaret ve diplomasi ilişkileri kurar. Göç hareketleri, enerji hatları, uluslararası ulaşım koridorları ve bölgesel iş birliği süreçleri bu konumun güncel sonuçlarıdır. Bu nedenle jeopolitik kavramı yalnızca "önemli konum" demek değildir; konumun hangi alanlarda sonuç doğurduğunu ayırma becerisidir.

Doğal koşullar da jeopolitik okumaya eşlik eder. Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması kıyı faaliyetleri ve deniz ulaşımı açısından avantaj sağlar. Genç oluşumlu bir ülke olması ise deprem riski, sıcak su kaynakları, yüksek ve engebeli yer şekilleri gibi sonuçlar ortaya çıkarır. Aynı anda farklı iklim özelliklerinin görülmesi tarım, turizm ve yaşam biçimi çeşitliliğini artırır. Böylece Türkiye'nin jeopolitiği,

boğazlar ve transit yollar kadar doğal çevre ve komşuluk ilişkileriyle de açıklanır. Sınavda bu başlık, konumun siyasi ve ekonomik sonuçlarını doğru ilişkilendirme üzerinden düşünölmelidir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.2.1 - Türkiye'nin Yer Şekillerinin Genel Özellikleri

Türkiye Yer Şekillerinin Ana Çizgileri

KISACA

Türkiye'nin yer şekilleri iç ve dış kuvvetlerin birlikte etkisiyle oluşmuştur. İç kuvvetler dağ oluşumu, volkanizma, epirojenez ve depremlerle engebe kazandırırken; akarsular, buzullar, rüzgârlar ve dalgalar gibi dış kuvvetler aşındırma ve biriktirme yoluyla yüzeyi şekillendirir. Türkiye'de dağlar çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda uzanır. Bu uzanış kuzey-güney ulaşımını zorlaştırır, karasal iklimin iç kesimlerde genişlemesine katkı yapar ve kıyıların özelliklerini belirler. Ortalama yükselti ve engebe fazladır; batıdan doğuya doğru yükselti artar. Bu durum sıcaklık, tarım ürünlerinin olgunlaşma süresi, akarsu eğimi, hidroelektrik potansiyel ve ulaşım maliyetleri üzerinde etkili olur. Genç oluşumlu yapı deprem riskini yükseltir, sıcak su kaynaklarını yaygınlaştırır ve kısa mesafelerde iklim, bitki örtüsü, toprak, nüfus ve ekonomik faaliyet çeşitliliği oluşturur.

Türkiye'nin yer şekilleri, ülkenin fiziki coğrafyasını anlamamanın anahtarıdır. Dağların uzanışı, yükselti, engebe, ovalar, platolar ve kıyı biçimleri; iklimden ulaşım, tarımdan nüfus dağılışına kadar pek çok sonucu etkiler. Bu yer şekilleri iç ve dış kuvvetlerin birlikte çalışmasıyla oluşur. İç kuvvetler yer kabuğunu yükseltir, kırar, kıvrır veya çökertir; dağ oluşumu, volkanizma, epirojenez ve depremler bu grupta düşünülür. Dış kuvvetler ise akarsu, buzul, rüzgâr ve dalga gibi etkenlerle yüksek alanları aşındırır, taşıdığı malzemeyi çukur alanlarda biriktirir ve yüzeyi uzun sürede daha sade hâle getirmeye çalışır.

Türkiye'de dağların genel doğrultusu doğu-batıdır. Kuzey Anadolu Dağları ve Toroslar bu uzanışın en belirgin örnekleridir. Dağların bu doğrultusu ulaşımı ve iklimi doğrudan etkiler. Kuzey-güney yönlü ulaşım daha zor ve maliyetli hâle gelir; iç kesimlerle kıyılar arasındaki bağlantı çoğu yerde geçitlerle sağlanır. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında dağların kıyıya paralel uzanması, deniz etkisinin iç kesimlere sokulmasını sınırlar; kıyı ile iç kesimler arasında iklim farkını artırır. Ege'de ise dağlar kıyıya dik uzandığı için deniz etkisi iç kesimlere daha kolay ilerler, kıyı girintili çıkıntılıdır ve hinterlant daha geniştir.

Türkiye'nin ortalama yükseltisi ve engebeleri fazladır. Bu durum gerçek alan ile izdüşüm alan arasındaki farkı artırır, yol yapımını zorlaştırır ve akarsuların yatak eğimini yükseltir. Eğimi fazla olan akarsular hızlı akar, aşındırma güçleri ve enerji potansiyelleri artar. Batıdan doğuya gidildikçe yükseltinin artması sıcaklıkların düşmesine, sıcaklık farklarının büyümesine ve tarım ürünlerinin olgunlaşma süresinin uzamasına yol açar. Doğu Anadolu'nun yüksek ve engebeli yapısı ile Marmara'nın daha alçak ve sade yapısı bu karşıtlığı açık biçimde gösterir.

Türkiye genç oluşumlu bir ülkedir. Bu nedenle aktif fay kuşakları geniş alanlarda deprem riski oluşturur; sıcak su kaynakları yaygındır ve yer şekilleri çeşitlidir. Jeolojik zamanlara ait farklı arazilerin bulunması yer altı kaynaklarının çeşitlenmesine de katkı sağlar. Kısa mesafelerde iklim, bitki örtüsü, toprak türü, tarım ürünü, nüfus yoğunluğu ve ekonomik faaliyetlerin değişmesi, yer şekilleri çeşitliliğinin en somut

sonucudur. Bu yüzden Türkiye'nin yer şekilleri yalnızca dağ ve ova adlarından oluşan bir ezber değil, doğal ve beşerî coğrafyanın büyük bölümünü açıklayan temel sistemdir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.2.2 - Fiziki Haritalar

Fiziki Haritaları Yükselti ve Yer Şekliyle Okumak

KISACA

Fiziki haritalar, yeryüzü şekillerini ve yükselti basamaklarını göstermeye yarayan haritalardır. Türkiye coğrafyasında bu haritalar özellikle dağların uzanışı, ovaların yükseltisi, platoların dağılışı, kıyılarının biçimi ve akarsu vadilerinin yönü gibi konuları okumak için kullanılır. Renkler çoğu zaman yükseltiyi gösterir: alçak kıyı ovaları yeşil tonlarla, daha yüksek plato ve dağlık alanlar sarı, kahverengi ve koyu tonlarla ifade edilir. Ancak renklerin anlamı haritanın lejantıyla birlikte okunmalıdır; çünkü fiziki harita doğrudan bitki örtüsünü veya iklimi değil, yükselti ve yüzey biçimini gösterir. Türkiye’de batıdan doğuya doğru yükseltinin artması, Doğu Anadolu’nun yüksekliği, Marmara’nın daha sade yapısı ve Ege kıyılarındaki girintili çıkıntılı görünüm fiziki haritalardan kolayca izlenebilir. Harita okuma, ezberi mekâna yerleştiren beceridir.

Fiziki haritalar, bir ülkenin yer şekillerini gözle anlaşılır hâle getirir. Bu haritalar sayesinde dağlık alanlar, platolar, ovalar, vadiler, kıyı biçimleri ve yükselti farkları aynı yüzey üzerinde birlikte okunur. Türkiye gibi ortalama yükseltisi ve engebese fazla olan bir ülkede fiziki harita bilgisi özellikle önemlidir; çünkü pek çok coğrafi sonuç, haritada görülen yükselti ve uzanış özellikleriyle bağlantılıdır. Dağların doğu-batı doğrultusunda uzanması, batıdan doğuya doğru yükseltinin artması, kıyı ovalarının alçak alanlar olarak belirginleşmesi ve iç kesimlerde plato yüzeylerinin geniş yer kaplaması bu haritaların temel okuma alanlarıdır.

Fiziki haritalarda renkler genellikle yükselti basamaklarını anlatır. Alçak alanlar çoğu haritada yeşil tonlarla, orta yükselti sarı ve açık kahverengiyle, yüksek dağlık sahalar koyu kahverengiyle gösterilir. Deniz ve göl yüzeyleri mavi tonlarla ifade edilir. Ancak bu renkler tek başına yorumlanmamalıdır. Her haritanın lejantı, kullanılan renklerin hangi yükselti aralıklarına karşılık geldiğini gösterir. Bu yüzden yeşil görülen bir alanın “orman” olduğu sonucuna varmak yanlıştır; fiziki haritada yeşil çoğu zaman alçaklığı belirtir. Benzer biçimde kahverengi tonlar kuraklığı değil yükseltiyi anlatır.

Türkiye fiziki haritası, yer şekillerinin bölgesel farklarını açık biçimde gösterir. Marmara Bölgesi daha sade ve alçak görünürken Doğu Anadolu yüksek ve engebeli bir görünüme sahiptir. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında dağlar kıyıya paralel uzandığı için kıyı şeridi dar ve iç kesimlere geçiş daha zordur. Ege kıyılarında ise dağların kıyıya dik uzanması girinti çıkıntıyı artırır ve kıyı ovaları içeriye doğru sokulur. Platoların çevresine göre yüksekte kalan dalgalı düzlükler olarak, ovaların ise daha alçak geniş düzlükler olarak ayırt edilmesi de harita okuma becerisine bağlıdır.

Sınavda fiziki harita bilgisi çoğu zaman doğrudan renk sorusu olarak değil, harita üzerinden yorum yapma biçiminde karşımıza çıkar. Bir bölgenin ulaşımının zor olması, akarsularının hızlı akması, delta ovalarının alçakta yer alması veya yükseltiye bağlı sıcaklık farkının görülmesi gibi sonuçlar fiziki harita ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle fiziki haritalar yalnızca görsel yardımcı değildir; Türkiye’nin yer şekilleri bilgisini mekâna yerleştiren temel araçtır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.2.3 · Türkiye'nin Jeolojik Geçmişi

Türkiye'nin Jeolojik Geçmişi ve Genç Arazi Yapısı

KISACA

Türkiye'nin jeolojik geçmişi, bugünkü dağlık ve engebeli görünümünün nasıl oluştuğunu açıklar. Birinci jeolojik zamanda masif denilen sert kütleler ile Zonguldak çevresindeki taş kömürü yatakları oluşmuştur. İkinci zamanda Türkiye'de penneplenleşme ve denizlerde tortulaşma görülmüştür. Üçüncü zamanda Kuzey Anadolu Dağları ve Toroslar oluşmuş; petrol, linyit, tuz ve bor yatakları ortaya çıkmış; şiddetli kırılmalar ve depremler yaşanmıştır. Bu dönemin sonuna doğru Türkiye toptan yükselmeye başlamış ve platolar oluşmuştur. Dördüncü zamanda Ege Denizi, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Kıbrıs Adası ve İskenderun Körfezi oluşmuş; Türkiye'nin jeolojik oluşumu büyük ölçüde tamamlanmıştır. Türkiye'nin özellikle üçüncü ve dördüncü zamanda şekillenmesi, genç oluşumlu olmasını; deprem riski, yüksek ortalama yükselti ve sıcak su kaynakları gibi sonuçları açıklar.

Türkiye'nin jeolojik geçmişi, ülkenin bugünkü fiziki görünümünü anlamak için temel bir çerçeve sunar. Türkiye'de farklı jeolojik zamanlara ait araziler bulunur; bu durum yer altı kaynaklarının çeşitlenmesini, yer şekillerinin farklılaşmasını ve deprem riskinin geniş alanlarda hissedilmesini açıklar. Jeolojik süreç yalnızca geçmişte kalmış bir oluşum hikâyesi değildir. Bugünkü dağlar, platolar, boğazlar, fay hatları, sıcak su kaynakları ve bazı maden yatakları bu uzun sürecin sonucudur.

Birinci jeolojik zamanda Türkiye'de masif adı verilen sert kütleler oluşmuştur. Yıldız, Menteşe, Bolu-İlgaz, Kırşehir ve Bitlis masifleri bu eski ve dayanıklı kütlelere örnek verilir. Aynı zamanda Zonguldak ve çevresindeki taş kömürü yataklarının oluşumu bu dönemle ilişkilendirilir. İkinci jeolojik zamanda ise Türkiye'de penneplenleşme görülmüş, yani aşınma sonucu deniz seviyesine yakın hafif dalgalı düzlükler ortaya çıkmıştır. Denizlerde tortulaşmanın yaşanması, daha sonraki dağ oluşumu süreçleri için malzeme birikimi sağlamıştır.

Üçüncü jeolojik zaman Türkiye'nin yer şekilleri açısından çok belirleyicidir. Kuzey Anadolu Dağları ve Toroslar bu dönemde oluşmuştur. Petrol, linyit, tuz ve bor yatakları da bu zamanla ilişkilendirilir. Şiddetli kırılmalar ve depremler yaşanmış, dönemin sonuna doğru Türkiye toptan yükselmeye başlamış ve platolar ortaya çıkmıştır. Bu yükselme, akarsuların yatak eğimini ve aşındırma gücünü artıran, ortalama yükseltiyi yükselten ve engebeli görünümü güçlendiren önemli bir süreçtir.

Dördüncü jeolojik zamanda Egeid karasının çökmesiyle Ege Denizi oluşmuş; İstanbul ve Çanakkale boğazları ortaya çıkmış, Karadeniz açık deniz hâline gelmiştir. Kıbrıs Adası ve İskenderun Körfezi de bu süreçte şekillenmiştir. Türkiye'nin jeolojik oluşumu büyük ölçüde bu dönemde tamamlanmıştır. Türkiye'nin daha çok üçüncü ve dördüncü jeolojik zamanda şekillenmiş olması, onun genç oluşumlu bir ülke olarak kabul edilmesine yol açar. Genç yapı deprem riskinin fazlalığı, sıcak su kaynaklarının yaygınlığı, ortalama yükseltinin ve yer şekilleri çeşitliliğinin fazla olması gibi sonuçlar doğurur. Bu nedenle jeolojik geçmiş, maden bilgisinden deprem dağılışına kadar birçok coğrafya konusunu birbirine bağlayan ana açıklama alanıdır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.2.4 · Türkiye'nin Platoları ve Ovaları

Türkiye'de Platolar ve Ovalar: Yüksek Düzlükler ile Alçak Düzlükler

KISACA

Plato, akarsularla parçalanmış, çevresine göre yüksekte kalan hafif dalgalı düzlük; ova ise çevresine göre alçakta kalmış geniş düzlüktür. Bu iki kavramın karıştırılmaması Türkiye yer şekilleri için önemlidir. İç Anadolu'da Haymana, Cihanbeyli, Obruk, Bozok ve Uzunyayla; Güneydoğu Anadolu'da Şanlıurfa ve Gaziantep; Akdeniz'de Teke ve Taşeli; Doğu Anadolu'da Erzurum-Kars ve Ardahan platoları öne çıkar. Platoların ekonomik kullanımı iklim ve yükseltiye göre değişir: İç Anadolu ve Güneydoğu platolarında tahıl tarımı ve küçükbaş hayvancılık, Erzurum-Kars çevresinde büyükbaş hayvancılık belirgindir. Ovalar ise tarım ve yerleşme için elverişli alanlardır. Tektonik ovalar fay hatlarıyla ilişkili olduğu için deprem riski taşıyabilir; delta ovaları akarsuların taşıdığı alüvyonlarla oluşur ve çok verimli tarım alanlarıdır.

Türkiye'nin platoları ve ovaları, ülkenin hem fiziki hem ekonomik coğrafyasını anlamada temel yer şekilleridir. Plato ve ova ikisi de düzlük gibi görünse de aynı şey değildir. Plato çevresine göre yüksekte kalan, akarsularla parçalanmış, hafif dalgalı bir yüzeydir. Yayla kavramıyla da karıştırılmamalıdır; plato bir yer şeklidir, yayla ise çoğu zaman mevsimlik yerleşme ve ekonomik kullanım biçimini ifade eder. Ova ise çevresine göre alçakta kalan geniş düzlüklerdir. Bu ayrım, sınavda yer şekillerini ekonomik faaliyetlerle ilişkilendirirken çok işe yarar.

Türkiye'de platolar bölgelere göre farklı adlarla öne çıkar. Marmara'da Çatalca-Kocaeli platoları, Ege'de Yazılıkaya, Akdeniz'de Teke ve Taşeli, İç Anadolu'da Haymana, Uzunyayla, Cihanbeyli, Obruk ve Bozok platoları, Doğu Anadolu'da Erzurum-Kars ve Ardahan, Güneydoğu Anadolu'da Şanlıurfa ve Gaziantep platoları başlıca örneklerdir. İç Anadolu plato bakımından zengin bir bölgedir. En yüksek ve geniş plato Erzurum-Kars, en alçak platolar ise Çatalca-Kocaeli platolarıdır.

Platoların ekonomik kullanımı doğal koşullarla bağlantılıdır. Çatalca-Kocaeli platolarında sanayi, ticaret, ulaşım ve hizmet gibi tarım dışı sektörler gelişmiştir. İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Yazılıkaya platolarında karasal iklim ve bozkır bitki örtüsü nedeniyle tahıl tarımı ve koyun yetiştiriciliği yaygındır. Teke ve Taşeli platolarında karstik arazi yapısı tarımsal kullanımı sınırladığı için nüfus daha seyrek. Erzurum-Kars ve Ardahan platolarında sert karasal iklim ve geniş çayır-mera alanları büyükbaş hayvancılığı destekler. Böylece plato bilgisi yalnızca yer adı ezberi değil, iklim ve ekonomi ilişkisini okuma alanıdır.

Ovalar Türkiye'de tarım ve yerleşme açısından büyük önem taşır. Ovaların yükseltisi batıdan doğuya doğru artar, çoğu alüvyonlarla kaplıdır ve yer altı suları bakımından zengindir. Oluşumlarına göre iç bölge ovaları ve kıyı ovaları ayrımı yapılır. Tektonik ovalar fay hatları boyunca çökme sonucunda oluştuğundan büyük bölümünde deprem riski yüksektir. Kıyı ovaları ise akarsuların denize yakın alanlarda biriktirme yapmasıyla gelişir. Delta ovalarının oluşması için kıyı derinliğinin az, kıta sahanlığının

geniş, gelgit ve güçlü kıyı akıntılarının zayıf, akarsuyun ise bol alüvyon taşıyor olması gerekir. Bafra, Çarşamba, Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes, Çukurova ve Silifke önemli delta ovaları arasında düşünülür. Bu ovaların verimliliği, Türkiye tarım coğrafyasının ana dayanaklarından biridir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.2.5 · Türkiye'de Dış Güçlerin Oluşturduğu Yer Şekilleri

Türkiye'de Dış Güçler: Akarsu, Rüzgâr, Buzul, Karst ve Kıyı Şekilleri

KISACA

Türkiye’de dış güçlerin oluşturduğu yer şekilleri, iklim, yükselti, kayaç yapısı ve kıyı özellikleriyle birlikte düşünülmelidir. En etkili dış güç akarsulardır; vadiler, dev kazanları, kırgıbayır, peribacası, menderes, plato, penepren, birikinti konisi, dağ eteği ovası, delta ve ırmak adası gibi şekiller akarsu aşındırma ya da biriktirmesiyle açıklanır. Kurak ve yarı kurak alanlarda rüzgârlar daha belirgindir; Tuz Gölü ve Konya çevresi, Kapadokya ile Güneydoğu Anadolu’nun güneyi bu etkiye örnek verilir. Yüksek dağlık alanlarda buzulların izleri sınırlıdır. Orta ve Batı Toroslar’da karstik şekiller, kıyılarda ise dalga ve akıntıların oluşturduğu falez, kumsal, kıyı seti, tombolo ve lagün gibi şekiller öne çıkar.

Türkiye’de dış güçlerin oluşturduğu yer şekillerini anlamanın en güvenli yolu, önce hangi doğal sürecin nerede etkili olduğunu görmektir. Dış güçler yeryüzünü aşındırır, taşır ve uygun yerde biriktirir; fakat bu işlemler her yerde aynı biçimde işlemez. Türkiye’de yükselti, eğim, kayaç yapısı, bitki örtüsü, iklim ve denizle ilişki bu şekillerin dağılışını belirler. Bu yüzden bir yer şekli yalnızca ad olarak değil, onu oluşturan süreçle birlikte öğrenildiğinde kalıcı hale gelir.

Akarsular Türkiye’de en geniş etkiye sahip dış güçler arasındadır. Eğimin ve yükseltinin fazla olduğu Doğu Anadolu ile Karadeniz’in dağlık alanlarında çentik vadiler gelişirken, akarsuların dağları kestiği yerlerde boğaz vadiler ortaya çıkar. Karstik alanlarda kanyon vadiler görülür. Eğimin birden kesildiği şelale çevrelerinde dev kazanları oluşur. Bitki örtüsünün zayıf olduğu yamaçlarda sel sularının aşındırması kırgıbayırları, tüflerle kaplı volkanik arazilerde ise peribacalarını meydana getirir. Nevşehir, Ürgüp ve Göreme çevresindeki Kapadokya bu açıdan tipik bir örnektir. Eğimin azaldığı alanlarda akarsu kıvrılarak menderes oluşturur; Büyük ve Küçük Menderes adları bu şeklin coğrafi karşılığıdır.

Akarsu biriktirme şekilleri, taşıma gücü azaldığında ortaya çıkar. Dağlardan düzlüğe inen sular birikinti konisi ve yelpazesi oluşturur; bunların büyüyüp birleşmesi dağ eteği ovalarını meydana getirebilir. Akarsuyun denize yaklaştığı ağız bölümünde eğim azaldığında taban seviyesi ovaları, sığ kıyılarda alüvyonların birikmesiyle delta ovaları gelişir. Çukurova, Bafra ve Çarşamba ovaları delta oluşumunu somutlaştıran örneklerdir.

Türkiye’de rüzgâr şekilleri, şiddetli kuraklık yaygın olmadığı için her yerde baskın değildir; daha çok yarı kurak, bitki örtüsünün cılız olduğu alanlarda görülür. Tuz Gölü ve Konya çevresi, Nevşehir, Aksaray ve Güneydoğu Anadolu’nun güneyi bu etki alanları içindedir. Buzul şekilleri de Türkiye’nin mutlak konumu nedeniyle sınırlıdır; 2000 metreden yüksek dağlık alanlarda izlenir. Toroslar, Kaçkarlar, Erciyes ve Uludağ gibi yüksek kütleler bu bakımdan anılır.

Karstik şekiller suyun kalkerli kayaçları eritmesiyle oluşur. Lapy, dolin, uvala, polye, düden, obruk ve mağara aşınım; sarkıt, dikit, sütun ve traverten birikim sürecinin sonucudur. Orta ve Batı Toroslar, Teke

Yarımadası, Göller Yöresi ve Taşeli Platosu karst topoğrafyasının belirginleştiği yerlerdir. Kıyılarda ise dalga ve akıntılar falez, aşınım düzlüğü, kumsal, kıyı seti, tombolo ve lagün gibi şekiller oluşturur. Böylece dış güçler konusu, Türkiye'nin akarsularını, yarı kurak iç alanlarını, yüksek dağlarını, karstik kuşaklarını ve kıyılarını tek bir süreç zinciri içinde okutur.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.2.6 · Türkiye'nin Kıyı Tipleri

Türkiye Kıyı Tipleri: Dağların Uzanışı, Boğazlar ve Korunaklı Kıyılar

KISACA

Türkiye'nin kıyı tipleri, kıyıya yakın dağların uzanışı ve eski vadi sistemlerinin denizle ilişkisi üzerinden açıklanır. Boyuna kıyı tipi, dağların denize paralel uzandığı yerlerde görülür; Karadeniz ve Akdeniz kıyıları bu nedenle daha düz kıyı çizgisine, az koy ve körfeze, dar kıta sahanlığına ve yer yer falezlere sahiptir. Enine kıyı tipi, dağların denize dik uzandığı alanlarda gelişir; Ege kıyılarında girinti çıkıntı, koy, körfez, ada ve yarımada fazladır. Limanlı kıyılar, haliç ağzlarının kıyı okları ve kordonlarıyla korunaklı hale gelmesiyle oluşur. Ria kıyıları, akarsu vadilerinin deniz altında kalmasıyla; Dalmaçya kıyıları ise kıyıya paralel dağ sıralarının çukur kesimlerinin denizle dolmasıyla ortaya çıkar.

Türkiye'nin kıyı tiplerini belirleyen temel ilişki, dağların denize göre uzanışı ve kıyı önündeki yer şekilleridir. Aynı denize açılan iki kıyı parçası bile, gerisindeki dağ sıraları farklı uzandığında bambaşka bir kıyı görünümü kazanır. Bu nedenle kıyı tipleri yalnızca şekil adı olarak değil, ulaşım, doğal liman, girinti çıkıntı ve kıta sahanlığı gibi sonuçlarla birlikte düşünülmelidir.

Boyuna kıyı tipi, dağların denize paralel uzandığı alanlarda görülür. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında bu durum belirgindir. Kıyı çizgisi daha düz, koy ve körfez sayısı daha az, doğal liman olanakları daha sınırlıdır. Dağlar kıyıya paralel uzandığı için kıyı ile iç kesimler arasındaki geçiş zorlaşır; nemli hava kütlelerinin içeri sokulması da sınırlanır. Kıyı derinliği ve dar kıta sahanlığı, falez oluşumunu destekleyen koşullar arasındadır. Bu yüzden Karadeniz ve Akdeniz kıyıları, boyuna kıyı tipinin hem biçimsel hem de beşeri sonuçlarını birlikte gösterir.

Enine kıyı tipi ise dağların denize dik uzandığı yerlerde gelişir. Ege Bölgesi'nin orta ve kuzey kesimleri bu kıyı tipine örnektir. Dağların denize dik uzanması, kıyıda çok sayıda koy, körfez, ada, yarımada ve girinti çıkıntı oluşmasına imkân verir. Kıyı ile iç kesimler arasında ulaşım daha kolaydır; denizel etki vadiler boyunca daha içerilere sokulabilir. Ege'de kıyı çizgisinin uzun ve parçalı görünmesi, bu temel yer şekli düzeninin sonucudur.

Limanlı kıyı tipi, dalga ve akıntıların bazı haliç ağzlarında kıyı oku ve kıyı kordonu biriktirmesiyle oluşan korunaklı kıyılardır. Büyükçekmece ve Küçükçekmece çevresi bu tipe örnek verilir. Ria kıyı tipi, akarsuların derince yarıdığı plato ve vadi sistemlerinin daha sonra deniz suları altında kalmasıyla meydana gelir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları bu oluşum biçimiyle ilişkilendirilir. Dalmaçya kıyı tipi ise kıyıya paralel uzanan dağ sıralarının çukur kesimlerinin denizle kaplanmasıyla oluşur; Kaş-Kalkan çevresi Türkiye'de bu tipin tanınan örneğidir.

Kıyı tipleri, Türkiye denizlerini de anlamayı kolaylaştırır. Ege'de girinti çıkıntı ve kıyı uzunluğu fazlayken, Karadeniz ve Akdeniz'de kıyı çizgisi daha düzenlidir. Kıyı şekillerinin dağılışı turizm, ulaşım, liman gelişimi

ve kıyı ovalarının oluşumu üzerinde de etkilidir. Bu nedenle Türkiye'nin kıyı tipleri, fiziki coğrafyanın ekonomik ve yerleşme coğrafyasına nasıl zemin hazırladığını gösteren ana başlıklardan biridir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.3.1 - Türkiye'nin İklimi

Türkiye'nin İklimi: Konum, Denizellik, Yükselti ve Rüzgâr Etkisi

KISACA

Türkiye'nin iklimi, yalnızca enlemle açıklanamayacak kadar çeşitlidir. Ekvator'a göre konum Türkiye'yi ılıman kuşağa yerleştirir; fakat üç tarafının denizlerle çevrili olması, dağların uzanışı, yükselti, bakı ve rüzgârlar ülke içinde farklı iklim alanları doğurur. Denizler kıyılarda yazları serinletici, kışları ılıklaştırıcı etki yapar. Dağlar kıyıya paralel uzandığında nemli hava iç kesimlere zor geçer; Ege'de olduğu gibi dik uzandığında denizel etki içerilere sokulabilir. Türkiye'nin ortalama yükseltisinin fazla olması sıcaklığı düşürür ve kısa mesafede iklim değişikliğini artırır. Güneyden esen rüzgârlar sıcak, kuzeyden esen rüzgârlar soğuk hava taşır. Bu koşulların birleşmesiyle Türkiye'de karasal, Akdeniz ve Karadeniz iklimleri belirginleşir.

Türkiye'nin iklimini kavramak için önce genel konum ile yerel koşulları birlikte düşünmek gerekir. Ülke, Ekvator'a kutuplardan daha yakın olduğu için ılıman iklim kuşağı içinde yer alır. Bu, temel çerçeveyi verir; fakat Türkiye'de kıyıda iç kesime, batıdan doğuya ya da dağ yamacından vadi tabanına geçildiğinde iklim özellikleri hızla değişebilir. Bu değişimin sebebi, matematik konumun üzerine eklenen karasallık, dağların uzanışı, yükselti, bakı ve rüzgâr etkileridir.

Karasallık ve denizellik Türkiye ikliminde güçlü bir ayrım oluşturur. Denizler yazın kara üzerindeki havayı serinletir, kışın ise ılıklaştırır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de kıyı kuşakları bu nedenle iç kesimlere göre daha ılıman özellikler taşır. Buna karşılık denizden uzaklaştıkça yaz ve kış sıcaklık farkı artar; iç bölgelerde karasal etki güçlenir. Karasal iklimde yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlıdır; bozkır bu iklimin doğal bitki örtüsü olarak öne çıkar.

Dağların uzanışı, deniz etkisinin iç kesimlere ulaşp ulaşamayacağını belirleyen ana etkidir. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında dağlar kıyıya paralel uzandığı için nemli hava kütleleri iç kesimlere kolay sokulamaz. Bu durum kıyı ile iç kesim arasında iklim farkını artırır. Ege'de dağların denize dik uzanması ise denizel havanın iç kesimlere daha kolay ilerlemesine izin verir. Aynı nedenle Ege'de kıyı ile iç kesim arasındaki geçiş daha yumuşaktır.

Yükselti Türkiye ikliminin başka bir ayırt edici unsurudur. Ortalama yükseltinin fazla olması sıcaklıkları düşürür, kış şartlarını sertleştirir ve kısa mesafede iklim farklılığı yaratır. Bakı etkisi de özellikle dağlık alanlarda önemlidir; Türkiye'de güney yamaçlar güneş ışınlarını daha fazla aldığı için kuzey yamaçlara göre daha sıcak olur. Rüzgârlar ise geldikleri bölgenin sıcaklık karakterini taşır. Güneyden esen rüzgârlar sıcak hava, kuzeyden esen rüzgârlar soğuk hava getirir.

Bu faktörlerin birleşimi Türkiye'de üç ana iklim tipini belirginleştirir. İç kesimlerde karasal iklim, Akdeniz, Ege ve Marmara kıyılarında Akdeniz iklimi, Karadeniz kıyılarında ise Karadeniz iklimi görülür. Ancak bu dağılışı keskin çizgilerden çok, yer şekilleri ve denize açıklıkla değişen bir geçiş düzeni şeklindedir.

Türkiye'nin iklim çeşitliliği, bitki örtüsünden tarıma, yerleşmeden ulaşım koşullarına kadar birçok coğrafi sonucu etkiler.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.3.2 · Türkiye'de Sıcaklık

Türkiye'de Sıcaklık: Enlem, Yükselti, Bakı ve Denizellik**KISACA**

Türkiye'de sıcaklık dağılışını belirleyen başlıca etkenler enlem, yükselti, denizellik, dağların uzanışı, bakı ve rüzgârlardır. Genel olarak güneyden kuzeye gidildikçe sıcaklık azalır; bu, Ekvator'a uzaklıkla ilgilidir. Fakat Türkiye'de yükselti farkı çok güçlü olduğu için yalnızca enlem bilgisi yeterli olmaz. Batıdan doğuya doğru ortalama yükseltinin artması, doğu kesimlerde sıcaklıkların daha düşük olmasına ve kış koşullarının sertleşmesine yol açar. Kıyılarda denizlerin ılımanlaştırıcı etkisi sıcaklık farklarını azaltır; iç kesimlerde karasallık belirginleşir. Bakı nedeniyle güney yamaçlar daha fazla ısınır. Güneyden esen rüzgârların sıcak, kuzeyden esenlerin soğuk hava getirmesi de sıcaklık değişimini kısa süreli olarak etkiler.

Türkiye'de sıcaklık dağılışını anlamak, iklimin diğer bütün sonuçlarını okumayı kolaylaştırır. Sıcaklık; bitki örtüsünü, tarım ürünlerini, kar yağışını, don olaylarını, yerleşme sınırlarını ve ulaşım koşullarını etkiler. Ancak Türkiye'de sıcaklık tek bir nedene bağlanamaz. Enlem genel yönü verir; yükselti, denizellik, dağların uzanışı, bakı ve rüzgârlar bu genel yönü yerel ölçekte değiştirir.

Enlem etkisi, güneyden kuzeye doğru sıcaklıkların azalması biçiminde görülür. Türkiye, Ekvator'a yakınlığı nedeniyle ılıman kuşakta yer alır; bu nedenle aynı yükselti ve benzer denizellik koşulları altında güney kesimler kuzeye göre daha sıcaktır. Fakat Türkiye'de yükselti çok önemli bir değiştiricidir. Bir yer deniz seviyesinden yükseldikçe sıcaklık azalır. Ortalama yükseltinin batıdan doğuya doğru artması, Doğu Anadolu'da sıcaklıkların düşük ve kışların sert olmasının temel sebeplerinden biridir. Bu yüzden sadece enleme bakarak sıcaklık yorumu yapmak yanıltıcı olabilir.

Denizellik ve karasallık sıcaklık farklarını belirgin biçimde değiştirir. Denizler yazın serinletici, kışın ılıklaştırıcı etki yapar. Bu nedenle kıyı kesimlerinde yıllık sıcaklık farkı iç kesimlere göre daha düşüktür. İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu gibi deniz etkisinden uzak alanlarda ise karasallık güçlenir; yaz-kış farkı artar, kış soğukları belirginleşir. Dağların uzanışı bu deniz etkisinin ne kadar ilerleyeceğini belirler. Akdeniz ve Karadeniz'de dağların kıyıya paralel olması deniz etkisini dar bir kıyı kuşağına sıkıştırırken, Ege'de dağların denize dik uzanması denizel havanın içeriye daha kolay sokulmasını sağlar.

Bakı etkisi özellikle dağlık alanlarda sıcaklık farkı yaratır. Türkiye Kuzey Yarım Küre'de yer aldığı için dağların güney yamaçları güneş ışınlarını daha uygun açıyla alır ve kuzey yamaçlara göre daha sıcak olur. Bu durum kar erime süresinden bitki gelişimine kadar birçok sonucu etkileyebilir. Rüzgârlar da geldikleri bölgenin sıcaklık özelliğini taşır. Güneyden esen lodos, kible ve keşişleme gibi rüzgârlar sıcak hava getirirken; karayel, yıldız ve poyraz gibi kuzeyli rüzgârlar soğutucu etki yapar. Böylece Türkiye'de sıcaklık, matematik konumun üzerine yer şekilleri ve hava hareketlerinin eklendiği dinamik bir dağılış gösterir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.3.3 · Türkiye'de Nemlilik ve Yağış

Türkiye'de Nemlilik ve Yağış: Deniz Etkisi, Dağlar ve Yağış Rejimi

KISACA

Türkiye'de nemlilik ve yağış dağılışı, denizlere yakınlık ve dağların uzanışıyla yakından ilişkilidir. Kıyı kesimleri deniz etkisi nedeniyle iç bölgelere göre daha nemli ve ılımandır. Karadeniz kıyılarında dağların denize paralel uzanması, nemli hava kütlelerini kıyıda yükselmeye zorlar; bu nedenle Karadeniz ikliminde her mevsim yağış görülür ve en fazla yağış sonbaharda alınır. Akdeniz kıyılarında da dağlar paralel uzandığı için deniz etkisi iç kesimlere sınırlı geçer; yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılıman ve yağışlıdır. Ege'de dağların denize dik uzanması nemli havanın iç kesimlere daha fazla sokulmasına izin verir. İç bölgelerde karasallık güçlendiğinden yağış azalır, bozkır koşulları belirginleşir.

Türkiye'de nemlilik ve yağış, iklim tiplerini birbirinden ayıran en önemli göstergelerden biridir. Sıcaklık bir yerin ısınma koşullarını gösterirken, yağış o yerin bitki örtüsünü, tarım olanaklarını, su varlığını ve yerleşme düzenini doğrudan etkiler. Türkiye'de yağışın dağılışını anlamak için denizlere yakınlık, dağların kıyıya göre uzanışı ve karasallık birlikte ele alınmalıdır.

Denizler nemin ana kaynağıdır. Kıyı kesimleri denizlerden gelen nemli hava kütlelerine açık olduğu için iç bölgelere göre daha nemlidir. Fakat bu nemin iç kesimlere taşınıp taşınamaması dağların uzanışına bağlıdır. Karadeniz kıyılarında Kuzey Anadolu Dağları denize paralel uzandığından nemli hava kütleleri içeriye kolay geçemez ve kıyıda yükselerek yağış bırakır. Bu yüzden Karadeniz iklimi her mevsim yağışlıdır; yazlar serin, kışlar ılık ve bol yağışlıdır. Yağış rejiminin daha düzenli olması, gür ormanların ve zengin orman altı örtüsünün gelişmesine ortam hazırlar.

Akdeniz kıyılarında da dağlar kıyıya paralel uzandığı için deniz etkisi dar bir kıyı şeridinde kalır. Akdeniz ikliminde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılıman ve yağışlıdır. Yaz kuraklığı bu iklimin en ayırt edici yönüdür ve maki gibi kuraklığa dayanıklı çalı topluluklarının gelişmesini açıklar. Ege kıyılarında ise dağların denize dik uzanması, nemli ve ılıman havanın vadiler boyunca daha iç kesimlere sokulmasına izin verir. Bu nedenle Ege'de kıyı ile iç kesim arasındaki iklim farkı Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına göre daha yumuşaktır.

İç bölgelerde deniz etkisi zayıfladıkça karasallık belirginleşir. Karasal iklim alanlarında yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer; yağışın azlığı ve yaz kuraklığı kısa boylu ot toplulukları olan bozkırların gelişmesine yol açar. Yağışın azlığı yalnızca bitki örtüsünü değil, toprak oluşumunu ve erozyon riskini de etkiler. Yarı kurak alanlarda bitki örtüsünün cılız olması, yüzeyin dış etkenlere daha açık hale gelmesine neden olur. Bu nedenle Türkiye'de nemlilik ve yağış, kıyıdan içeriye doğru azalan basit bir çizgi değil; dağların yönü, yükselti ve denizlere açıklıkla biçimlenen bölgesel bir düzendir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.3.4 · Türkiye'de İklim Tipleri

Türkiye'de İklim Tipleri: Karasal, Akdeniz ve Karadeniz İklimi

KISACA

Türkiye'de başlıca üç iklim tipi belirginleşir: karasal iklim, Akdeniz iklimi ve Karadeniz iklimi. Karasal iklim, deniz etkisinden uzak iç kesimlerde yaygındır; yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlıdır. Bu iklimin doğal bitki örtüsü bozkırdır. Akdeniz iklimi, Akdeniz, Ege ve Marmara'nın kıyı bölgelerinde görülür; yazları sıcak ve kurak, kışları ılıman ve yağışlıdır. Akdeniz kıyılarında dağların paralel uzanması bu iklimin dar bir kıyı kuşağında kalmasına, Ege'de dağların dik uzanması ise iç kesimlere daha fazla sokulmasına yol açar. Karadeniz iklimi kıyı şeridinde etkilidir; her mevsim yağışlıdır, yazlar serin, kışlar ılık geçer ve doğal bitki örtüsü ormandır.

Türkiye'de iklim tipleri, ülkenin hem matematik konumunun hem de özel konumunun sonucudur. Ülke genel olarak ılıman kuşakta yer alsa da denizlere yakınlık, dağların uzanışı, yükselti ve karasallık farklı iklim alanları oluşturur. Bu nedenle Türkiye iklimi tek bir başlıkla anlatılamaz; iç kesimler, Akdeniz çevresi ve Karadeniz kıyıları birbirinden belirgin biçimde ayrılır.

Karasal iklim, Türkiye'de deniz etkisinden uzak iç kesimlerde yaygın olarak görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlıdır. Günlük ve yıllık sıcaklık farkları kıyılara göre daha yüksektir. Bu iklimin doğal bitki örtüsü bozkırdır. İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve iç batı kesimlerde karasallığın etkisi farklı derecelerde hissedilir. Karasal iklim, tarımda sulama ihtiyacını, kış ulaşım koşullarını, hayvancılık türlerini ve yerleşme yoğunluğunu etkileyen temel iklim düzenidir.

Akdeniz iklimi, Akdeniz'in, Ege'nin ve Marmara'nın kıyı bölgelerinde görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılıman ve yağışlıdır. Bu iklimin hâkim doğal bitki örtüsü makidir. Akdeniz kıyılarında dağlar denize paralel uzandığı için denizin ılımanlaştırıcı etkisi iç kesimlere fazla ilerleyemez; iklim dar bir kıyı kuşağında yoğunlaşır. Ege'de ise dağlar denize dik uzandığından denizel etki iç bölümlere daha çok sokulur. Bu fark, aynı iklim tipinin bölgelere göre neden farklı genişlikte hissedildiğini açıklar.

Karadeniz iklimi, Karadeniz kıyılarında dağların denize paralel uzanması sonucunda kıyı şeridinde görülür. Her mevsim yağışlıdır ve en fazla yağışını sonbaharda alır. Yazlar serin, kışlar ise ılık ve bol yağışlı geçer. Yaz ve kış arasındaki sıcaklık farkı azdır. Bu düzenli nem ve yağış koşulları, ormanların gelişmesini sağlar. Karadeniz'in doğal bitki örtüsünün orman olması bu nedenle doğrudan iklimle ilişkilidir.

Bu üç iklim tipi Türkiye'de keskin duvarlarla ayrılmaz; yükselti ve yer şekilleri geçiş alanları oluşturur. Kıydan içeriye gidildikçe deniz etkisi zayıflar, dağlık alanlarda yükselti sıcaklığı düşürür, bakı ve rüzgârlar yerel farklılıklar yaratır. İklim tiplerini anlamak, Türkiye'de bitki örtüsünün, toprak tiplerinin, tarımsal ürünlerin ve nüfus dağılışının neden farklılaştığını açıklayan ana çerçeveyi verir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.3.5 - Türkiye'nin Bitki Örtüsü

Türkiye'nin Bitki Örtüsü: Orman, Bozkır, Çayır ve Çalı Toplulukları

KISACA

Türkiye'nin bitki örtüsü, iklim çeşitliliği, kısa mesafede değişen yer şekilleri, coğrafi konum, jeolojik geçmiş ve toprak türleri nedeniyle oldukça zengindir. Ülkede çok sayıda bitki türü bulunur ve endemik türlerin önemli bir bölümü özellikle Toroslar çevresinde yoğunlaşır. Başlıca bitki toplulukları orman, çalı ve ot topluluklarıdır. Karadeniz ikliminin etkili olduğu kuzey yamaçlarda gür ormanlar gelişir; kıydan yükseğe doğru geniş yapraklı, karma ve iğne yapraklı kuşaklar görülür. Akdeniz çevresinde kızılçam, maki ve yükseklerde sedir, göknar, karaçam gibi türler öne çıkar. Kurak ve yarı kurak iç bölgelerde bozkır yaygındır. Dağların yüksek kesimlerinde çayırlar, tahrip alanlarında maki, garig ve psödomaki gibi çalı toplulukları görülür.

Türkiye'nin bitki örtüsü, ülkenin doğal çevre çeşitliliğini en açık biçimde gösteren alanlardan biridir. Bitkilerin dağılışı yalnızca yağış miktarıyla değil, sıcaklık, yükselti, bakı, toprak, jeolojik geçmiş ve insan etkisiyle birlikte şekillenir. Türkiye'de kısa mesafelerde iklim ve yer şekilleri değiştiği için bitki toplulukları da kısa aralıklarla farklılaşabilir. Bu durum, ülkenin bitki türü çeşitliliğini artırır ve endemik türlerin ortaya çıkmasına uygun ortam hazırlar.

Türkiye'de bitki toplulukları genel olarak orman, çalı ve ot toplulukları şeklinde ele alınır. Ormanlar içinde Karadeniz ormanları özel bir yere sahiptir. Karadeniz ikliminin etkili olduğu Kuzey Anadolu Dağları'nın denize bakan yamaçları ve Marmara'nın kuzey kesimleri gür ormanlara sahiptir. Yağışın bol ve rejimin daha düzenli olması, orman altı bitki örtüsünü de zenginleştirir. Kıydan yükseğe çıkıldıkça sıcaklık ve yağış değiştiği için bitki kuşakları oluşur. Kıyıya yakın kesimlerde geniş yapraklı ormanlar, daha yukarıda karma ormanlar, yükseklerde ise iğne yapraklı ormanlar görülür.

Akdeniz ormanları, Toros Dağları'nın denize bakan yamaçlarında gelişir ve daha çok kızılçamlarla temsil edilir. Kızılçamların tahrip edildiği alanlarda maki ortaya çıkar. Akdeniz kıyı kuşağından yüksek kesimlere çıkıldıkça sıcaklık azalır, yağış artar ve sedir, göknar, karaçam, ardıç gibi iğne yapraklı türler yaygınlaşır. Batı Anadolu ormanları ise Karadeniz ve Akdeniz iklimine ait türlerin bir arada görülebildiği geçiş niteliği taşır; Ege ve Güney Marmara kıyıları bu açıdan önemlidir.

Ot topluluklarının en bilinen örneği bozkırdır. Kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde ilkbahar yağışlarıyla yeşeren, yaz kuraklığıyla sararan kısa boylu ot toplulukları İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Trakya ve İç Batı Anadolu'da yaygındır. Dağ çayırları ise ağaç yetişme sınırının üstünde, düşük sıcaklık koşullarında ilkbaharda yeşerip yazın da canlılığını sürdüren ot topluluklarıdır. Erzurum, Kars ve Ardahan platoları ile Kuzey Anadolu ve Toros dağlarının yüksek kesimleri bu çayırlara örnek verilir.

Çalı toplulukları içinde maki, garig ve psödomaki ayırt edilir. Maki, Akdeniz ikliminde kızılçam ormanlarının tahrip edilmesiyle gelişen, kuraklığa dayanıklı ve kök sistemi güçlü bitki örtüsüdür. Garig,

makinin daha fazla tahrip edildiği alanlarda görülen kısa boylu çalılardır. Psödomaki ise Karadeniz kıyılarında ormanların tahrip edilmesiyle ortaya çıkan yalancı maki görünümüdür. Böylece Türkiye'nin bitki örtüsü, iklim ile insan etkisinin birlikte okunabileceği canlı bir coğrafi göstergedir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.3.6 · Türkiye'nin İklim Tipleri ve Bitki Örtüsü

İklim ve Bitki Örtüsü İlişkisi: Türkiye'de Doğal Kuşaklar**KISACA**

Türkiye'de iklim tipleri ile bitki örtüsü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Karasal iklimin yazları kurak, kışları soğuk yapısı bozkırların yayılmasını açıklar. Akdeniz ikliminin yaz kuraklığı ve ılıman kışları, kızılçam ormanları ile maki topluluklarını öne çıkarır. Karadeniz ikliminde ise her mevsim yağış ve daha düzenli nem koşulları gür ormanların gelişmesini sağlar. Yükselti arttıkça sıcaklık düştüğü için bitki örtüsü kuşaklar halinde değişir; Karadeniz'de geniş yapraklı ormanlardan iğne yapraklı ormanlara, Akdeniz'de kızılçam ve makiden yüksek dağ ormanlarına geçilir. Kurak ve yarı kurak iç alanlarda bozkır, yüksek dağlık alanlarda ise çayırlar belirginleşir. Bu ilişki, Türkiye'de tarım, hayvancılık ve nüfus dağılımını anlamaya da yardım eder.

Türkiye'nin iklim tipleri ile bitki örtüsü birlikte ele alındığında, fiziki coğrafyanın temel mantığı daha açık görülür. Bitki toplulukları rastgele dağılmaz; sıcaklık, yağış, nem, yükselti ve insan etkisinin ortak sonucudur. Bu nedenle bir yerde hangi bitki örtüsünün görüldüğünü bilmek, o yerin iklimi hakkında da güçlü ipucu verir. Türkiye'de karasal, Akdeniz ve Karadeniz iklimleri, kendilerine özgü bitki topluluklarıyla ayırt edilir.

Karasal iklimin hâkim olduğu iç kesimlerde yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlıdır. Bu koşullar, gür ormanların yayılmasını sınırlarken bozkır bitki örtüsünü öne çıkarır. Bozkır, ilkbahar yağışlarıyla yeşeren, yaz kuraklığıyla sararan kısa boylu ot topluluklarıdır. İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Trakya ve İç Batı Anadolu'da görülmesi, karasal ve yarı kurak koşullarla bağlantılıdır. Bu alanlarda tahıl tarımı ve küçükbaş hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşması da bitki örtüsü ve iklim ilişkisinin beşeri sonucudur.

Akdeniz ikliminde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılıman ve yağışlıdır. Bu iklimin doğal bitki örtüsü makidir; ancak maki çoğu yerde kızılçam ormanlarının tahrip edildiği alanlarda gelişmiş çalı topluluğu olarak düşünülmelidir. Akdeniz kıyılarında kızılçam, Toroslar'ın yüksek kesimlerinde sedir, göknar, karaçam ve ardıc gibi türler yaygındır. Kıyıdan yükseldikçe sıcaklık azalır, yağış artar ve bitki kuşakları değişir. Ege ve Güney Marmara çevresinde Akdeniz ve Karadeniz karakterli türlerin birlikte görülmesi, geçiş koşullarını yansıtır.

Karadeniz ikliminde her mevsim yağış görülür, yazlar serin, kışlar ılık ve bol yağışlı geçer. Bu nemli ve daha düzenli yağış koşulları, Türkiye'nin en gür ormanlarının gelişmesini sağlar. Kuzey Anadolu Dağları'nın denize bakan yamaçlarında kıydan yükseğe doğru geniş yapraklı, karma ve iğne yapraklı orman kuşakları oluşur. Karadeniz'de orman altı bitki örtüsünün zenginliği de nem koşullarıyla ilgilidir.

Yüksek dağlık alanlarda ise sıcaklığın düşmesi ve ağaç yetiştirme sınırının aşılmasıyla çayırlar ortaya çıkar. Erzurum, Kars ve Ardahan platoları ile Kuzey Anadolu ve Torosların yüksek kesimleri bu çayır alanlarına örnek verilir. Böylece Türkiye'de bitki örtüsü, iklimin görünen yüzü gibi çalışır: nemli kıyılarda orman, yaz

kuraklığı olan Akdeniz çevresinde maki ve kızılçam, karasal iç kesimlerde bozkır, yükseklerde çayır belirginleşir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.4.1 • Türkiye'de Toprak Oluşumu ve Tipleri

Türkiye'de Topraklar: Oluşum Faktörleri ve Başlıca Toprak Tipleri

KISACA

Türkiye’de toprak oluşumu iklim, anakaya, yeryüzü şekilleri, canlılar ve zamanın ortak etkisiyle gerçekleşir. Toprak profili katmanlıdır; üstte bitkilerin yerleştiği ve yıkanmanın etkili olduğu A katmanı, minerallerin biriktiği B katmanı, parçalanmış ana kayanın bulunduğu C katmanı ve parçalanmamış ana kayanın bulunduğu D katmanı ayırt edilir. Türkiye’de topraklar zonal, intrazonal ve azonal olarak gruplanır. Zonal topraklarda iklim ve bitki örtüsü belirleyicidir; terra rossa, kahverengi orman, bozkır, çernezyom ve podzol buna örnektir. İntrazonal topraklarda ana kaya ve topoğrafya öne çıkar; halomorfik, hidromorfik ve kalsimorfik topraklar bu gruptadır. Azonal topraklar taşınmış malzemelerden oluşur; alüvyal topraklar delta ve ovalarda verimli tarım alanları oluşturur.

Türkiye’de toprak oluşumu, uzun süreli fiziksel ve kimyasal süreçlerin sonucudur. Toprak yalnızca parçalanmış kaya malzemesi değildir; iklim, anakaya, yeryüzü şekilleri, canlılar ve zaman birlikte çalışarak farklı özellikte toprak katmanları oluşturur. Bir alanda sıcaklık ve yağış koşulları değiştiğinde ayrışma hızı, yıkanma, organik madde birikimi ve tuzlanma gibi süreçler de değişir. Bu nedenle Türkiye’de toprak tipleri, iklim ve bitki örtüsüyle birlikte okunmalıdır.

Toprak profili katmanlardan oluşur. En üstte bitkilerin yerleştiği, yağış sularının etkisiyle yıkanmanın belirgin olduğu A katmanı bulunur. B katmanı, üstten sızan minerallerin biriktiği bölümdür. C katmanında ana kaya parçalanmış hâlde bulunur ve toprak oluşumu devam eder. D katmanı ise parçalanmamış ana kayayı ifade eder. Bu katmanlar, toprağın ne kadar geliştiğini ve hangi doğal koşullar altında oluştuğunu anlamaya yardım eder.

Türkiye’de zonal topraklar, iklim ve bitki örtüsünün daha belirleyici olduğu topraklardır. Terra rossa toprakları Akdeniz, Ege ve Güney Marmara kıyılarında kireç taşları üzerinde gelişen kırmızı renkli topraklardır; turuncgil, zeytin ve seracılıkla ilişkilendirilir. Kahverengi orman toprakları Karadeniz ve Marmara’nın kuzey kıyılarında, nemli orman koşullarında gelişir; organik madde bakımından zengindir. Kahverengi ve kestane renkli bozkır toprakları daha kurak iç alanlarda görülür ve tahıl tarımı ile küçükbaş hayvancılıkla bağlantılıdır. Çernezyomlar Erzurum, Kars ve Ardahan çevresindeki çayır örtüsü altında gelişir; podzol topraklar ise Doğu Karadeniz’in yüksek, soğuk ve yağışlı alanlarında görülür.

İntrazonal topraklarda ana kaya ve topoğrafya daha baskındır. Kurak ve yarı kurak alanlarda buharlaşma sonucu tuzların yüzeyde birikmesi halomorfik toprakları oluşturur. Bataklık tabanlarında ve taban suyunun yüksek olduğu ovalarda hidromorfik topraklar görülür. Kalsimorfik topraklar kireçli malzemeler üzerinde gelişir; rendzinalar ve vertisoller bu grupta değerlendirilir. Vertisoller Trakya’da karakepir adıyla da bilinir ve ayçiçeği tarımıyla ilişkilendirilir.

Azonal topraklar dış kuvvetlerin taşıdığı malzemelerin birikmesiyle oluşur. Alüvyal topraklar delta ovalarında, vadi tabanlarında, kurumuş göl tabanlarında ve birikinti ovalarında görülür. Çarşamba, Bafra, Gediz, Büyük Menderes, Çukurova, Konya, Muş ve Erzincan gibi alanlar alüvyal toprakların tarımsal önemini gösterir. Kolüvyal, litosol ve regasol gibi topraklar da taşınma, yamaç koşulları ve volkanik malzeme etkisiyle açıklanır. Böylece Türkiye’de toprak tipleri, hem doğal oluşum sürecinin hem de ekonomik kullanımın temel göstergelerinden biridir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.4.2 · Türkiye'nin Su Varlığı

Türkiye'nin Su Varlığı: Akarsular, Göller, Yer Altı Suları ve Denizler

KISACA

Türkiye'nin su varlığı akarsular, göller, yer altı suları, kaynaklar ve çevresindeki denizlerle açıklanır. Akarsuların çoğu açık havzalıdır; Van Gölü, Konya, Tuz Gölü, Göller Yöresi ve Akşehir-Eber gibi kapalı havzalar ayrıca ayırt edilir. Kızılırmak, Fırat, Dicle, Sakarya, Yeşilırmak, Çoruh, Meriç, Asi, Gediz ve Büyük Menderes gibi akarsular farklı deniz ve havzalara yönelir. Göller oluşumlarına göre karstik, volkanik, buzul, tektonik, doğal set ve baraj gölleri olarak sınıflanır. Yer altı suları vadi, karstik, artezyen ve fay kaynaklarıyla yüzeye çıkar; fay kaynaklarının sıcak olanları kaplıca olarak bilinir. Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz ise tuzluluk, kıyı yapısı, ulaşım ve turizm bakımından farklı özellikler taşır.

Türkiye'nin su varlığı, yalnızca akarsuların adlarını bilmekten ibaret değildir. Su varlığı, akarsuların havza düzenini, göllerin oluşumunu, yer altı sularını, kaynak tiplerini ve denizlerin özelliklerini birlikte içerir. Türkiye'nin ortalama yükseltisinin fazla olması, dağlık yapısı ve iklim farklılıkları akarsu rejimlerini, enerji potansiyelini ve kapalı havzaların dağılışını etkiler.

Akarsular Türkiye su varlığının en hareketli bölümünü oluşturur. Bir akarsuyun kollarıyla birlikte sularını topladığı ve boşalttığı alana havza denir. Sularını denize ulaştırabilen havzalar açık, ulaştıramayanlar kapalı havzadır. Türkiye'de akarsuların büyük bölümü açık havzalıdır; ancak Van Gölü, Hazar Denizi, Konya, Göller Yöresi, Tuz Gölü ve Akşehir-Eber kapalı havzaları ayrıca önemlidir. Çoruh Karadeniz'e Gürcistan üzerinden ulaşır; Fırat ve Dicle Basra Körfezi'ne yönelir; Kura ve Aras Hazar Denizi'ne bağlıdır. Asi dışarıda doğup Hatay'dan Akdeniz'e dökülür, Meriç Bulgaristan'da doğup Ege'ye ulaşır.

Türkiye'de akarsuların enerji potansiyeli yükselti ve eğimle ilişkilidir. Ortalama yükseltiden dolayı Doğu Anadolu akarsuları enerji potansiyeli bakımından öne çıkarken, Marmara akarsularında bu potansiyel düşüktür. Kızılırmak sınırlar içindeki en uzun akarsu olarak anılır; Fırat, üzerinde büyük barajların bulunduğu ve enerji üretimiyle öne çıkan akarsulardan biridir. Bartın Çayı taşımacılık yapılan tek akarsu olarak ayırt edilir. Bu örnekler, akarsuların yalnızca doğal değil ekonomik değer taşıdığını da gösterir.

Göller oluşumlarına göre sınıflandırılır. Karstik göller erime boşluklarının suyla dolmasıyla, volkanik göller volkanik çukurlarda, buzul gölleri yüksek dağlardaki buzul aşındırma çanaklarında, tektonik göller yer kabuğu hareketleriyle oluşan çukurlarda gelişir. Tuz, İznik, Sapanca, Beyşehir, Eğirdir, Burdur, Hazar ve Van gibi göller farklı oluşum grupları içinde değerlendirilir. Doğal set gölleri alüvyon, kıyı seti, buzul, volkanik ya da heyelan setiyle oluşabilir. Baraj gölleri ise içme suyu, taşkın kontrolü, enerji üretimi ve sulama gibi amaçlarla yapılır.

Yer altı suları ve kaynaklar da su varlığının önemli parçasıdır. Vadi yamaçlarından yüzeye çıkan vadi kaynakları yaygındır. Batı Toroslar'daki karstik kaynaklar soğuk ve kireçli sularıyla tanımlanır. Artezyen kaynaklar iki geçirimsiz tabaka arasında sıkışan suların yüzeye çıkmasıyla oluşur. Fay kaynaklarının sıcak

olanlarına kaplıca, ılık olanlarına ılıca denir; Türkiye’de aktif volkan bulunmadığı için gayzer kaynağı yoktur. Denizler de bu bütünün dış çerçevesidir: Karadeniz düşük tuzluluğu ve balıkçılık payıyla, Marmara boğaz bağlantılarıyla, Ege girintili kıyılarıyla, Akdeniz ise yüksek tuzluluk ve kıyı turizmiyle öne çıkar.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.4.3 · Türkiye'de Doğal Afetler

Türkiye'de Doğal Afetler: Heyelan, Erozyon, Sel, Yangın, Deprem ve Çığ

KISACA

Türkiye’de doğal afetler, yer şekilleri, iklim, kayaç yapısı ve insan faaliyetlerinin birlikte etkisiyle ortaya çıkar. Heyelan, toprağın altındaki tabakayla birlikte eğim doğrultusunda hareket etmesidir; eğim, yağış, kar erimesi, killi arazi ve yol-tünel gibi müdahaleler riski artırır. En çok Karadeniz’de, özellikle ilkbaharda görülür. Erozyon, toprağın dış etkenlerle aşınıp taşınmasıdır; bitki örtüsünün zayıf olması, düzensiz yağış, yanlış arazi kullanımı ve eğime paralel sürüm etkilidir. Sel ve taşkınlar yağış artışı ve kar erimeleriyle akarsu yataklarına yakın yerleşmelerde belirginleşir. Orman yangınları yaz kuraklığı yaşayan Ege ve Akdeniz’de daha risklidir. Türkiye’de en etkili depremler fay hatlarına bağlı tektonik depremlerdir; ayrıca karstik alanlarda göçme depremleri ve yüksek dağlık alanlarda çığ riski görülür.

Türkiye’de doğal afetler, ülkenin genç ve hareketli yer yapısı, dağlık arazi koşulları, iklim farklılıkları ve insan kullanımıyla bağlantılıdır. Afetleri tek tek ezberlemek yerine, hangi doğal koşulun hangi afeti güçlendirdiğini görmek gerekir. Eğim, yağış, kar erimesi, bitki örtüsü, fay hatları, kuraklık ve yerleşme tercihleri bu ilişkinin ana parçalarıdır.

Heyelan, toprağın altındaki tabakayla birlikte eğim doğrultusunda yer değiştirmesidir. Eğimin fazla olması, kar erimleri, yağışın artması, tabakaların yamaç eğimine paralel uzanması, killi ve milli araziler ile yol, tünel ve köprü çalışmaları heyelanı kolaylaştırır. Heyelan sonucunda büyük toprak ve kaya kütleleri yer değiştirir, yerleşim alanları zarar görebilir, akarsuların önü kapanarak heyelan set gölleri oluşabilir ve ulaşım yolları kapanabilir. Türkiye’de heyelan en çok Karadeniz Bölgesi’nde görülür; Trabzon, Rize, Artvin, Erzurum ve Kastamonu çevresi öne çıkar. Mevsim olarak ilkbahar, kar erimleri ve yağış nedeniyle riskin arttığı dönemdir.

Erozyon, yer kabuğu üzerindeki toprağın dış etkenlerle aşındırılıp taşınması ve başka yerde biriktirilmesidir. Eğimin fazla olması, yağış rejiminin düzensizliği, bitki örtüsünün zayıflığı, yanlış arazi kullanımı, meraların aşırı otlatılması, nadasın yaygınlığı ve tarlaların eğime paralel sürülmesi erozyonu artırır. Erozyon verimli tarım alanlarını daraltır, tarımsal üretimi düşürür, barajların ömrünü kısaltır ve kırdan kente göçü artırabilir. İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Toros Dağları erozyonun şiddetli görüldüğü alanlar arasında belirtilir.

Sel ve su taşkınları, yağışların arttığı ve kar erimelerinin hızlandığı dönemlerde akarsu vadileri çevresinde ortaya çıkar. Özellikle nisan, mayıs ve haziran aylarında daha belirginleşir ve akarsu yataklarına yakın yerleşmelerde zarar verme olasılığı artar. Orman yangınları, orman bakımından zengin ve yaz kuraklığının yaşandığı alanlarda görülür. Bu nedenle Akdeniz ve Ege bölgelerinde risk yüksek, Karadeniz’de daha düşüktür.

Deprem Türkiye’de en önemli afet başlıklarından biridir. Aktif yanardağ bulunmadığı için volkanik deprem görülmez. En etkili depremler fay hatları üzerindeki tektonik depremlerdir; Türkiye’de KAF, BAF ve DAF birinci derece deprem alanları olarak öne çıkar. Karstik alanlarda yer altı boşluklarının çökmesiyle göçme depremleri oluşabilir; etkileri daha sınırlıdır ve en çok Akdeniz çevresiyle ilişkilendirilir. Deprem riskinin düşük olduğu alanlar arasında Karadeniz kıyı kesimi, Güneydoğu Anadolu’nun güneyi, Marmara-Ergene, Taşeli Platosu, Tuz Gölü çevresi ve Yıldız Dağları anılır. Çığ ise başta Doğu Anadolu olmak üzere Kuzey Anadolu, İç Anadolu’nun doğusu ve Orta Toroslar gibi yüksek ve karlı alanlarda risk oluşturur.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.1 - Türkiye'de Nüfus Özellikleri

Türkiye'de Nüfus Özellikleri: Yaş, Cinsiyet, Artış ve Yapı

KISACA

Türkiye'de nüfus özellikleri, nüfusun yalnızca sayısını değil yaş yapısını, cinsiyet dağılımını, artış hızını ve ekonomik sonuçlarını da kapsar. Nüfus kavramı, sınırları belli bir alanda belli bir anda yaşayan insanların toplamını anlatır. Nüfus sayımları nüfus miktarını, yaş ve cinsiyet durumunu, artış hızını, dağılışını, işsizlik oranını, çalışan nüfusun sektörlere göre dağılışını ve köy-kent nüfusunu öğrenmek için yapılır.

Türkiye'de nüfusun yapısını belirleyen temel göstergeler yaş grupları ve cinsiyettir. Genç nüfus 0-14, olgun nüfus 15-64, yaşlı nüfus 65 yaş ve üzeri gruplarla ifade edilir. Kadın ve erkek nüfus genel olarak dengelidir; ancak göç alan yerlerde erkek, göç veren yerlerde kadın nüfus oranı artabilir. Nüfus artışı doğumların ölümlerden fazla olması ve dış göçlerle açıklanır.

Türkiye'de nüfus özelliklerini anlamak, beşeri coğrafyanın temelini oluşturur. Nüfus kavramı, sınırları belli bir alanda belli bir anda yaşayan insanların toplamını ifade eder; fakat coğrafi açıdan asıl önemli olan yalnızca bu toplamın büyüklüğü değildir. Nüfusun yaş yapısı, cinsiyet dağılımı, artış nedenleri, çalışma çağındaki payı ve yer değiştirme eğilimleri, ülkenin ekonomik ve sosyal görünümünü belirler.

Nüfus sayımları bu yüzden çok yönlü bilgi üretir. Bir ülke sayım yoluyla nüfus miktarını, yaş ve cinsiyet durumunu, nüfus artış hızını, nüfusun nerelere dağıldığını, işsizlik oranını, çalışan nüfusun sektörlere göre dağılışını ve köy-kent nüfusunu öğrenir. Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış, sonraki dönemlerde sayım sistemi değişerek adrese dayalı kayıt düzenine geçmiştir. Bu bilgi, nüfusun yalnızca sayısal değil yönetsel ve planlama açısından da gerekli olduğunu gösterir.

Nüfusun yapısını belirleyen en önemli özelliklerden biri yaş gruplarıdır. Genç nüfus 0-14 yaş aralığını, olgun nüfus 15-64 yaş aralığını, yaşlı nüfus ise 65 yaş ve üzerini ifade eder. Genç nüfusun fazla olması eğitim, sağlık ve bağımlı nüfus yükü gibi alanları etkiler. Olgun nüfus çalışma çağındaki nüfusu temsil ettiği için üretim, istihdam ve ekonomik potansiyel açısından önem taşır. Yaşlı nüfusun artması ise sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve bakım ihtiyacı gibi sonuçlar doğurur. Türkiye'de genç nüfusun belirgin olması, okul çağındaki nüfusun da önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

Cinsiyet yapısı da nüfus özelliklerinin ayrılmaz parçasıdır. Türkiye'de kadın ve erkek nüfus genel olarak birbirine yakındır; fakat göç hareketleri bu dengeyi yerel ölçekte değiştirebilir. Göç alan sanayi ve hizmet merkezlerinde erkek nüfus oranı artabilirken, göç veren bölgelerde kadın nüfus fazlalığı görülebilir. Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun gibi göç veren iller bu durumun örnekleri arasında anılır.

Nüfus artışı, doğumların ölümlerden fazla olması ve dış göçlerle ilişkilidir. Türkiye nüfusunun artmasında doğum oranlarının yüksekliği, sağlık hizmetlerindeki gelişmeler, çocuk ölümlerinin azalması, beslenme koşullarının iyileşmesi ve ortalama yaşam süresinin uzaması etkili olmuştur. Hızlı nüfus artışı kalkınma hızının yavaşlaması, kişi başına düşen gelirin azalması, işsizlik ve göçlerin artması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir; buna karşılık mal ve hizmetlere talebin yükselmesi, ekonomik

çeşitliliğin artması ve savunma gücüne katkı gibi olumlu sonuçlarla da ilişkilendirilir. Bu yüzden nüfus özellikleri, doğal çevre kadar ekonomi ve toplumla da birlikte değerlendirilir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.2 · Türkiye'de Nüfusun Dağılışı ve Nüfus Yoğunluğu

Türkiye'de Nüfus Dağılışı ve Yoğunluk: Doğal ve Ekonomik Etkenler

KISACA

Türkiye'de nüfusun dağılışı doğal ve ekonomik koşullara bağlı olarak dengesizdir. İklim, yer şekilleri, su imkânı, tarım, ulaşım, sanayi, turizm, yer altı kaynakları ve bitki örtüsü nüfusun yerleştiği alanları etkiler. Koşulların elverişli olduğu kıyı bölgeleri, Çatalca-Kocaeli, Bursa-Yalova-Balıkesir çevresi, Kıyı Ege, Zonguldak, Adana, Gaziantep ve Ankara-Konya-Eskişehir çevresi sık nüfuslu alanlar arasında sayılır. Tuz Gölü çevresi, Hakkâri yöresi, Doğu Anadolu'nun dağlık alanları, Taşeli, Teke, Menteşe, Biga ve Doğu Karadeniz'in dağlık kesimleri ise daha seyrek nüfusludur. Nüfus yoğunluğu aritmetik, tarımsal ve fizyolojik yoğunluk gibi ölçülerle değerlendirilir; İstanbul ve Marmara yoğunluk açısından öne çıkar.

Türkiye'de nüfusun dağılışı, doğal çevre ile ekonomik olanakların birlikte oluşturduğu dengesiz bir düzendir. Her bölge aynı ölçüde nüfuslanmaz; çünkü iklim, yer şekilleri, su kaynakları, tarım alanları, ulaşım, sanayi, turizm, yer altı kaynakları ve bitki örtüsü yerleşme kararlarını doğrudan etkiler. Bir yerde yaşamı ve üretimi kolaylaştıran koşullar arttıkça nüfus yoğunluğu da genellikle artar. Arazinin dağlık ve engebeli olduğu, tarım alanlarının daraldığı, önemli ulaşım yollarının uzağında kalan, sanayi ve ticaretin gelişmediği yerlerde ise nüfus seyrekleşir.

Türkiye'de sık nüfuslu alanların önemli bölümü kıyı kuşaklarında ve ekonomik faaliyetlerin geliştiği merkezlerde toplanır. Kıyı bölgeleri, Çatalca-Kocaeli yarımadası, Bursa-Yalova-Balıkesir çevresi, Kıyı Ege, Zonguldak çevresi, Adana çevresi, Gaziantep çevresi ve Ankara-Konya-Eskişehir çevresi sık nüfuslu alanlar arasında değerlendirilir. Bu alanlarda sanayi, ticaret, ulaşım, tarım, turizm ya da maden gibi çekici unsurlar farklı oranlarda etkilidir. Örneğin Marmara'da sanayi ve iş olanakları, Çukurova'da verimli tarım alanları, kıyı kuşaklarında iklim ve ulaşım koşulları nüfuslanmayı destekler.

Seyrek nüfuslu alanlarda ise genellikle doğal koşullar sınırlayıcıdır. Tuz Gölü çevresi, Hakkâri yöresi, Doğu Anadolu'nun dağlık kesimleri, Taşeli ve Teke yarımadaı, Menteşe dağlık yöresi, Biga dağlık yöresi ve Doğu Karadeniz'in dağlık kesimleri bu gruba örnek verilir. Bu alanlarda yükselti, engebelilik, tarım alanlarının sınırlılığı, ulaşım güçlüğü ya da ekonomik faaliyetlerin dar olması nüfusun seyrekleşmesine yol açar.

Nüfus yoğunluğu, bu dağılışın sayısal anlatımıdır. Aritmetik nüfus yoğunluğu, toplam nüfusun yüzölçümüne bölünmesiyle elde edilir ve bir kilometrekareye düşen insan sayısını gösterir. Alan dar ve nüfus çoksa yoğunluk yükselir; alan geniş ve nüfus azsa düşer. Türkiye'de aritmetik nüfus yoğunluğu en fazla olan il İstanbul, en az olan il ise Gümüşhane olarak verilir. Bölgesel ölçekte Marmara iş olanaklarının fazlalığı nedeniyle yoğun, Doğu Anadolu ise doğal ve ekonomik koşulların olumsuzluğu ile geniş yüzölçümü nedeniyle daha seyrek.

Tarımsal nüfus yoğunluğu, tarımla geçinen nüfusun tarım alanlarına oranıdır. Fizyolojik nüfus yoğunluğu ise toplam nüfusun tarım alanlarına bölünmesiyle elde edilir. Bu iki ölçü özellikle tarım alanlarının nüfus baskısını anlamada önemlidir. Böylece nüfus dağılışı ve yoğunluğu, yalnızca nerede kaç kişi yaşadığını değil, insanların neden orada toplandığını veya neden uzak durduğunu açıklayan bir coğrafi okuma sağlar.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.3 · Türkiye'nin Nüfusu ve Nüfus Sayımları

Türkiye'nin Nüfusu ve Sayımlar: Sayıdan Planlamaya**KISACA**

Türkiye'nin nüfusu ve nüfus sayımları, beşeri coğrafyanın planlama boyutunu gösterir. Nüfus kavramı, sınırları belli bir alanda belli bir anda yaşayan insan topluluğunun sayısal karşılığıdır. Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış, sonraki dönemlerde sayımlar düzenli aralıklarla sürdürülmüş ve adrese dayalı nüfus kayıt sistemine geçilmiştir. Sayım yapılmasının amacı yalnızca toplam nüfusu öğrenmek değildir. Yaş ve cinsiyet yapısı, nüfus artış hızı, nüfusun dağılışı, işsizlik oranı, çalışan nüfusun sektörlere göre dağılışı ve köy-kent nüfusu da bu bilgiler arasındadır. Bu veriler eğitim, sağlık, ulaşım, istihdam, konut, tarım ve şehirleşme gibi alanlarda karar üretmeye yarar. Bu nedenle nüfus sayımları, devletin ekonomik ve sosyal planlama yapabilmesi için temel veri kaynağıdır.

Türkiye'nin nüfusu ve nüfus sayımları, bir ülkenin insan varlığını yalnızca sayısal olarak değil, yapısal olarak da tanımaya yarar. Nüfus kavramı, belirli sınırlar içinde belirli bir anda yaşayan insanların toplam sayısını anlatır. Ancak coğrafi değerlendirme, bu sayının arkasındaki yaş, cinsiyet, yerleşme, çalışma ve dağılışı özelliklerini de dikkate alır. Bu yüzden nüfus sayımları, beşeri coğrafyanın en temel veri kaynakları arasında yer alır.

Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Daha sonra nüfus bilgileri belirli aralıklarla toplanmış, günümüzde ise adrese dayalı nüfus kayıt sistemiyle nüfusun daha sürekli ve yerleşim temelli izlenmesi mümkün olmuştur. Bu değişim, nüfus bilgisinin yalnızca geçmişi kaydetmek için değil, güncel kamu hizmetlerini planlamak için de kullanıldığını gösterir. Bir yerde kaç kişinin yaşadığını bilmeden okul, hastane, yol, konut, istihdam ve sosyal hizmet planlaması sağlıklı biçimde yapılamaz.

Nüfus sayımlarının amaçları çok yönlüdür. Sayımlar toplam nüfus miktarını öğrenmeyi sağlar; fakat bunun yanında nüfusun yaş ve cinsiyet durumunu, artış hızını ve mekânsal dağılışı da ortaya koyar. İşsizlik oranı, çalışan nüfusun sektörlere göre dağılışı, köy ve kent nüfusunun oranı gibi bilgiler de sayımların planlama değerini artırır. Yaş yapısı eğitim ve sağlık hizmetlerini, çalışma çağındaki nüfus istihdam politikalarını, cinsiyet yapısı ise göç ve yerel ekonomik faaliyetlerin etkisini anlamayı kolaylaştırır.

Nüfus sayımları, nüfusun ülke içinde nasıl dağıldığını da gösterir. İklim, yer şekilleri, su imkânı, tarım alanları, sanayi, ulaşım, turizm ve yer altı kaynakları nüfusun bazı alanlarda yoğunlaşmasına, bazı alanlarda seyrekleşmesine yol açar. Bu nedenle sayım verileri yalnızca demografik değil, coğrafi yorumun da temelidir. Marmara'da sanayi ve iş olanaklarının yoğunluğu, kıyılarda iklim ve ulaşım koşulları, iç ve doğu kesimlerde yükselti ya da engebelilik gibi etkenler nüfus verileriyle birlikte anlam kazanır.

Nüfus sayımlarının sonuçları, kalkınma ve kamu yönetimi açısından doğrudan kullanılır. Eğitim yatırımları genç nüfus oranına, sağlık ve bakım planlaması yaşlı nüfus payına, şehirleşme politikaları kent nüfusunun artışına, ulaşım ve konut kararları nüfusun alansal dağılışına göre şekillenir. Bu nedenle

Türkiye'nin nüfusu ve nüfus sayımları, kuru bir sayı dizisi değil; ülkenin sosyal ve ekonomik yapısını anlamaya yarayan temel coğrafi göstergedir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.4 · Türkiye'nin Nüfus Politikaları

Türkiye'nin Nüfus Politikaları: Artırma, Azaltma ve Denge Arayışı

KISACA

Türkiye'nin nüfus politikaları, ülkenin ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarına göre nüfus artış hızını yönlendirme çabasıdır. Erken Cumhuriyet döneminden 1963'e kadar nüfus artışını destekleyen bir yaklaşım öne çıkar; bu dönemde insan gücü ihtiyacı, sınırlı sanayileşme ve güvenlik koşulları belirleyici kabul edilir. 1963–1985 arasında nüfus artış hızını azaltıcı politikalar gündeme gelir; sağlık hizmetlerinin gelişmesiyle ölüm oranlarının düşmesi ve makineleşmenin insan gücü ihtiyacını azaltması bu değişimi açıklar. 1985–2005 arasında artışı dengede tutmaya çalışan bir çizgiden söz edilir. Daha yakın dönemde ise doğum oranlarını yükseltmeye dönük söylemler görülür; fakat şehirleşme, kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılması, evlilik yaşının yükselmesi doğum oranlarının düşmesini güçlendiren etkenlerdir.

Türkiye'nin nüfus politikaları, nüfusun kendi hâline bırakılmış bir sayı olmadığını, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlara göre yönlendirilmeye çalışıldığını gösterir. Nüfus politikası, doğumları artırma, azaltma ya da nüfus artış hızını dengede tutma gibi hedeflerle şekillenebilir. Bu hedefler zaman içinde değişir; çünkü ülkenin iş gücü ihtiyacı, sağlık koşulları, teknoloji düzeyi, şehirleşme ve aile yapısı değiştikçe nüfusa bakış da değişir.

Erken Cumhuriyet döneminden 1963'e kadar nüfus artışını destekleyen bir yaklaşım öne çıkar. Bu dönemde insan gücü ihtiyacının fazla olması, sanayinin ve makineleşmenin henüz yeterince gelişmemesi ve güvenlik koşulları, nüfus artışını olumlu gören bir çerçeve oluşturur. Daha fazla nüfus, çalışma gücü ve savunma kapasitesiyle ilişkilendirilir. Bu nedenle bu dönem, nüfus artış hızını artırıcı politika anlayışıyla açıklanır.

1963–1985 arasında ise nüfus artış hızını azaltıcı yönde politika belirginleşir. Bu değişimin arkasında birkaç temel neden vardır. Savaş koşullarının geride kalması, teknolojinin ve makineleşmenin gelişmesiyle insan emeğine duyulan ihtiyacın görece azalması ve sağlık hizmetlerindeki iyileşmeler sonucu ölüm oranlarının düşmesi, nüfus artışının kontrol edilmesi gerektiği düşüncesini güçlendirir. Doğum oranları aynı düzeyde kalırken ölüm oranlarının azalması, nüfusun hızla artmasına yol açabileceği için bu dönemde azaltıcı politikalar öne çıkar.

1985–2005 arasında nüfus artış hızını dengede tutmaya çalışan bir yaklaşım görülür. Bu dönem, tek yönlü artırma ya da azaltmadan çok, demografik yapının ekonomik ve sosyal koşullarla uyumlu tutulması fikrine dayanır. Daha yakın dönemde ise nüfus artışını destekleyen söylemler ve aileyi büyötmeye yönelik vurgular öne çıkmıştır. Fakat nüfus artışını artırıcı bir politika izlense bile bunun sonuçları toplumsal değişimlerden bağımsız değildir.

Kadınların iş hayatına daha fazla katılması, kadınlarda okullaşma oranının yükselmesi, evlilik yaşının artması ve şehirleşmenin güçlenmesi doğum oranlarını azaltan etkenler arasında değerlendirilir. Bu durum, nüfus politikalarının yalnızca niyetle değil, toplumun eğitim, çalışma, kentleşme ve aile düzeniyle birlikte sonuç verdiğini gösterir. Türkiye'nin nüfus politikalarını öğrenirken asıl dikkat edilmesi gereken nokta, dönemlerin arkasındaki mantığı görmektir: insan gücü ihtiyacı fazlaysa artırıcı, hızlı artış ekonomik yük oluşturuyorsa azaltıcı, demografik denge hedefleniyorsa dengeleyici yaklaşım belirginleşir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.5 · Türkiye'de Nüfus Projeksiyonları: Türkiye Nüfusunun Geleceği

Türkiye Nüfusunun Geleceği: Artış Hızı, Yaşlanma ve Kentleşme Eğilimi

KISACA

Türkiye nüfusunun geleceğini anlamak, yalnızca toplam nüfusun artıp artmadığına bakmakla sınırlı değildir. Cumhuriyet döneminde nüfus miktarı sürekli artmış, fakat artış hızının yönü dönemlere göre değişmiştir. Sağlık koşullarının iyileşmesi yaşam süresini uzatırken, şehirleşme, eğitim düzeyinin yükselmesi, kadınların çalışma hayatına daha fazla katılması ve evlilik yaşının yükselmesi doğurganlığı azaltan bir çizgi oluşturmuştur. Bu nedenle gelecek eğilimi, daha yavaş artan, yaş ortalaması yükselen ve büyük ölçüde kentlerde yaşayan bir nüfus yapısı üzerinden okunur. Nüfus piramidinin tabanının daralması, çocuk nüfus payının görece azalmasını; ortanca yaşın yükselmesi ise yaşlı nüfusun toplumsal ve ekonomik planlamada daha belirleyici hâle gelmesini anlatır.

Türkiye'de nüfus projeksiyonları, geçmişteki nüfus değişiminin yönünü okuyarak gelecekte ortaya çıkabilecek demografik yapıyı anlamaya çalışır. Burada önemli olan nokta, nüfusun sadece sayısal büyüklük olarak değil, yaş yapısı, kır-kent dağılımı, eğitim düzeyi, çalışma çağındaki nüfus ve doğurganlık eğilimiyle birlikte değerlendirilmesidir. Cumhuriyet döneminde Türkiye nüfusu düzenli sayımlar ve daha sonra adrese dayalı kayıt sistemiyle izlenmiş, 1927'den 2020'ye kadar büyük bir artış göstermiştir. Ancak bu artışın hızı aynı kalmamıştır; savaş sonrası toparlanma, sağlık hizmetlerinin gelişmesi, aile planlaması, dış göçler ve şehirleşme gibi etkenler dönemlere göre farklı sonuçlar doğurmuştur.

Geleceğe dönük en belirgin işaretlerden biri nüfus piramidinin biçimindeki değişimdir. Türkiye uzun süre geniş tabanlı, genç nüfus oranı yüksek bir yapı göstermiştir. Zamanla doğum oranlarının azalması ve ortalama yaşam süresinin uzaması, piramidin tabanını daraltmaya başlamıştır. Bu, çocuk nüfusun toplam içindeki payının azalma eğilimine girdiğini; yaşlı nüfusun ise daha görünür hâle geldiğini gösterir. Ortanca yaşın yükselmesi de aynı değişimi destekler. Bu tablo, gelecekte eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam ve bakım hizmetlerinin nüfusun yaş yapısına göre yeniden düşünülmesini gerektirir.

Kentleşme de nüfusun geleceğini belirleyen ana göstergelerden biridir. Kır nüfusunun payı zaman içinde gerilerken şehir nüfusu çok büyük ölçüde artmıştır. Sanayi, hizmetler, eğitim, sağlık ve ulaşım olanaklarının kentlerde yoğunlaşması bu eğilimi güçlendirmiştir. Gelecekte nüfusun mekânsal dağılımında büyük şehirlerin çekiciliği sürebilir; fakat bu durum altyapı, ulaşım, konut, çevre ve istihdam baskısını da artırır. Bu yüzden nüfus projeksiyonu, yalnızca kaç kişi olunacağı sorusuna değil, bu nüfusun hangi yaşlarda, hangi sektörlerde ve hangi yerleşmelerde yaşayacağı sorusuna cevap arar.

Türkiye'nin yakın dönem nüfus politikalarında doğurganlığın düşmesi önemli bir tartışma alanı hâline gelmiştir. Kaynakta, 2000'li yılların başından itibaren nüfus artış hızının ve doğurganlık oranının gerilemesinin politika değişikliğini gündeme getirdiği belirtilir. Ancak toplumsal yapıdaki değişimler,

nüfus artışını doğrudan belirleyen güçlü etkenlerdir. Kadınların eğitim ve çalışma hayatındaki yeri, evlilik yaşının yükselmesi, şehir hayatının maliyeti ve tarım dışı sektörlerde istihdamın artması, gelecekte daha düşük doğurganlık ve daha yaşlı bir nüfus yapısı ihtimalini güçlendirir. Bu nedenle Türkiye nüfusunun geleceği, artışın sürmesinden çok artış hızının yavaşlaması, yaşlanmanın belirginleşmesi ve kentleşmiş nüfusun ihtiyaçlarının planlanması üzerinden okunmalıdır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.6 · Türkiye'de Göçler

Türkiye'de Göçler: Nedenler, Türler ve Mekânsal Sonuçlar

KISACA

Göç, insanların yaşadıkları yerden başka bir yere geçici ya da kalıcı olarak yer değiştirmesidir. Türkiye'de göçlerin temel yönü uzun süre kırsal alanlardan kentlere doğru olmuştur; ayrıca iç kesimlerden kıyılara ve doğudan batıya doğru hareketler de belirgindir. Göçü açıklarken itici ve çekici faktörleri birlikte düşünmek gerekir. Kırsalda tarım arazilerinin parçalanması, makineleşme, erozyon, geçim sıkıntısı, doğal afetler ve güvenlik sorunları itici etkenlerdir. Kentlerde iş, eğitim, sağlık ve hizmet olanaklarının daha gelişmiş olması ise çekici etkenleri oluşturur. Göç; iç-dış, sürekli-geçici ve mevsimlik biçimlerde sınıflandırılır. Sonuçları ise nüfus dağılışını, kentleşmeyi, altyapıyı, iş gücünü ve kültürel uyumu doğrudan etkiler.

Türkiye'de göçler, nüfusun yalnızca nerede yaşadığını değil, ekonomik faaliyetlerin, kentleşmenin ve sosyal yapının nasıl değiştiğini de gösteren temel coğrafi süreçlerden biridir. Göç, insanların bulundukları yerden başka bir yere geçici ya da daimi olarak taşınmasıdır. Türkiye'de göçlerin yönü genellikle kırsal yerlerden kentlere, iç kesimlerden kıyı kesimlerine ve doğudan batıya doğru yoğunlaşmıştır. Bu yön, ekonomik olanakların, hizmetlerin ve ulaşım ağlarının ülke içinde eşit dağılmamasıyla yakından ilgilidir.

İç göç, ülke sınırları içinde gerçekleşen nüfus hareketidir ve toplam ülke nüfusunu sayısal olarak değiştirmez; yalnızca nüfusun dağılışını değiştirir. Kırsaldan kente göçün arkasında hem itici hem çekici faktörler bulunur. Tarım arazilerinin küçük ve parçalı olması, tarımda makineleşmeyle insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, erozyonun verimi düşürmesi, iklim ve yer şekillerinin ekonomik faaliyetleri sınırlaması, doğal afetler ve güvenlik sorunları insanları bulundukları yerden uzaklaştıran itici etkenlerdir. Kentlerde iş olanaklarının fazla olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin gelişmişliği, ihtiyaçlara daha kolay ulaşılması ve hizmet sektörünün çeşitlenmesi ise çekici etkenlerdir.

İç göçler sürekliliğine göre sürekli ve mevsimlik biçimde incelenir. Sürekli göç, insanların gittikleri yerde kalıcı olarak ikamet etmesiyle ortaya çıkar ve çoğunlukla büyük yerleşim merkezlerine yönelir. Kademeli göçte kişi önce yakın bir merkeze, daha sonra daha büyük bir şehre geçebilir. Mevsimlik göç ise yılın belirli dönemlerinde çalışma amacıyla yapılan geçici harekettir. Çukurova'da pamuk hasadı, Ordu ve Giresun'da fındık toplama, Niğde ve Afyon'da patates işçiliği, turizm ve inşaat sektöründeki dönemlik işler buna örnektir. Yaylalara doğru hayvan otlatma amacıyla yapılan hareketler de mevsimlik göç kapsamında değerlendirilir.

Dış göçler, Türkiye'den başka ülkelere ya da başka ülkelerden Türkiye'ye yapılan göçlerdir. 1960'tan sonra Avrupa ülkelerine işçi göçü, daha sonra Kuzey Afrika, Arap ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yönelen hareketler kaynakta vurgulanan örnekler arasındadır. Türkiye aynı zamanda savaş, iç karışıklık, baskı, sınır değişikliği ve uluslararası anlaşmalar nedeniyle dış göç alan bir ülkedir.

Nüfus mübadelesi, Bulgaristan'dan gelen Türk nüfus ve Suriye'deki iç savaş sonrası geçici koruma bu çerçevede okunur.

Göçün mekânsal etkileri çift yönlüdür. Göç alan yerlerde altyapı yetersizliği, trafik, plansız kentleşme, çevre sorunları, konut baskısı ve kültürel uyum sorunları görülebilir; buna karşılık iş gücü potansiyeli ve sosyal çeşitlilik artar. Göç veren yerlerde tarım ve hayvancılık üretimi azalabilir, kamu yatırımları atılabilir, boşalan evler ve tarım alanları zamanla harap ya da verimsiz hâle gelebilir. Bu yüzden Türkiye'de göçler, yalnızca nüfus hareketi değil, şehirlerin büyümesini ve kırsal alanların dönüşümünü açıklayan ana süreçlerden biridir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.7 · Türkiye'de Yerleşme

Türkiye'de Yerleşme: Kent, Kır ve Köy Altı Yerleşmeleri**KISACA**

Türkiye'de yerleşme, ekonomik etkinlik, idari yapı, nüfus büyüklüğü ve doğal çevre koşullarıyla birlikte açıklanır. Sürekli yerleşmeler kent ve kır yerleşmeleri olarak ayrılır. Kentler; nüfusu fazla, sanayi, ticaret, turizm ve hizmetlerin gelişmiş olduğu merkezlerdir. Kır yerleşmeleri ise üretici nüfusun daha belirgin olduğu, geçimin çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayandığı yerlerdir. Köy altı yerleşmeleri köyden küçük, bazen geçici bazen sürekli olabilen yerleşmelerdir. Yayla, ağıl, kom, oba, dam ve dalyan geçici; mezra, mahalle, çiftlik ve divan daha sürekli özellikler gösterebilir. Yerleşmelerin toplu ya da dağınık olması su kaynakları, arazi eğimi, tarım alanları ve geçim biçimiyle yakından ilişkilidir.

Türkiye'de yerleşme düzeni, nüfusun ülke üzerinde nasıl dağıldığını ve insanların ekonomik faaliyetlerini hangi mekânlarda yürüttüğünü gösterir. Yerleşmeler yalnızca evlerin bulunduğu alanlar değildir; tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi, ulaşım, turizm ve idari örgütlenme ile birlikte anlam kazanır. Kaynakta Türkiye'de yerleşmeler ekonomik etkinliğe bağlı olarak sürekli yerleşmeler ve köy altı yerleşmeleri üzerinden açıklanır. Bu çerçevede kent, kır ve köy altı ayrımı, hem nüfus büyüklüğünü hem de geçim biçimini anlamayı sağlar.

Sürekli yerleşmelerin ilk büyük grubu kent yerleşmeleridir. Kentler, nüfusu yüksek olan ve ekonomik faaliyetin daha çok endüstri, ticaret, turizm ve hizmetler çevresinde toplandığı merkezlerdir. İş olanaklarının fazla olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin gelişmişliği ve ulaşım ağlarının güçlü olması kentleri göç alan yerler hâline getirir. Bu nedenle kentleşme, Türkiye'de nüfusun mekânsal dağılışını dönüştüren ana süreçlerden biridir. Kır yerleşmeleri ise nüfusun daha az olduğu, yönetimde muhtarlığın öne çıktığı, üretici nüfusun fazla olduğu ve geçimin çoğunlukla tarım ile hayvancılığa dayandığı alanlardır.

Köy altı yerleşmeleri, köyden daha küçük olan ve bir ya da birkaç ev ile eklentilerinden oluşabilen yerleşmelerdir. Bunların ortaya çıkmasında ekonomik nedenler, aileler arası sorunlar, tarım alanlarının yetersiz ya da parçalı olması gibi etkenler bulunur. Köy altı yerleşmelerinin ortak yönü, çoğunlukla özel mülkiyet niteliği taşımaları ve tarım ya da hayvancılıkla geçinmeleridir. Zaman içinde bazı geçici yerleşmelerin sürekli yerleşmelere dönüşebilmesi, bu yerleşme tiplerinin katı sınırlarla değil, ekonomik işlev ve süreklilik ilişkisiyle anlaşılması gerektiğini gösterir.

Yayla, ilkbahar ve yaz aylarında yüksek kesimlerdeki ot topluluklarından yararlanmak için kurulan geçici yerleşmedir. Ağıl küçükbaş hayvanlar için çevrili barınak niteliği taşır; kom, hayvancılıkla uğraşan ailelerin Doğu Anadolu'da yaygın görülen geçici yerleşmesidir. Oba göçebe ailelerin hayvancılık amacıyla oluşturduğu çadır yerleşmelerini anlatır. Dam, hayvancılığın ve kısmen tarımın öne çıktığı geçici yerleşme; dalyan ise deniz, göl ya da akarsu kenarında balık avlamak veya üretmek için kurulan geçici yerleşmedir. Mezra, mahalle, çiftlik ve divan ise daha sürekli nitelikler gösterebilir.

Yerleşmelerin dokusu doğal çevreyle doğrudan bağlantılıdır. Toplu yerleşmeler çoğunlukla su kaynaklarına yakın yerlerde ve ulaşım hatları çevresinde gelişir. Dağınık yerleşmeler ise eğimin fazla olduğu, tarım topraklarının parçalı ve sınırlı bulunduğu alanlarda görülür; Doğu Karadeniz’de evlerin yamaca dağılmış hâlde bulunması buna örnektir. Bu yüzden Türkiye’de yerleşmeyi öğrenirken yer şekilleri, su kaynakları, tarım alanları ve ekonomik faaliyet birlikte düşünülmelidir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.5.8 · Türkiye'de Mesken Tipleri

Türkiye'de Mesken Tipleri: Doğal Çevre ve Yapı Malzemesi İlişkisi

KISACA

Türkiye’de mesken tipleri, doğal çevrenin insan yaşamına nasıl yansıdığını gösterir. Bir bölgede evlerin hangi malzemeyle yapıldığı çoğunlukla iklim, bitki örtüsü, jeolojik yapı, yer şekilleri ve çevrede bulunan yapı malzemeleriyle ilgilidir. Nemli iklim ve orman varlığının güçlü olduğu Karadeniz’de ahşap meskenler öne çıkar. Kurak ve yarı kurak alanlarda, özellikle İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da, toprak ya da kerpiç meskenler yaygındır. Taş malzemenin kolay bulunduğu dağlık ve kayalık alanlarda taş evler görülür; Doğu Anadolu, Ege, Akdeniz ve Mardin çevresi bu ilişkiyi açıkça gösterir. Betonarme meskenler ise günümüzde nüfusun yoğun olduğu şehirlerde yaygınlaşmıştır.

Türkiye’de mesken tipleri, doğal çevre ile beşerî yaşam arasındaki en somut ilişkilerden biridir. İnsanlar evlerini yalnızca barınma amacıyla kurmaz; aynı zamanda bulundukları yerin iklimine, bitki örtüsüne, jeolojik yapısına ve kolay ulaşabildikleri malzemeye uyum sağlar. Bu nedenle geleneksel meskenleri incelerken hangi bölgede hangi yapı malzemesinin kullanıldığına bakmak, o bölgenin doğal koşullarını okumaya da yardım eder. Kaynakta konut tiplerini belirleyen temel etmenin iklim olduğu, jeolojik yapı ve bitki örtüsünün de bu tercihte etkili olduğu vurgulanır.

Ahşap meskenler, nemli iklim alanlarında ve orman örtüsünün geniş yer kapladığı çevrelerde yaygındır. Türkiye’de bu tip evlere Karadeniz Bölgesi’nde sık rastlanması bu nedenle açıklanır. Karadeniz’de yağışın fazla, orman varlığının güçlü olması ve ağaç malzemenin kolay elde edilmesi, ahşap yapı geleneğini destekler. Ahşap meskenler, doğal malzemenin kolay bulunabildiği ve nemli iklim koşullarına uyum sağlayan yerel yapı biçimini temsil eder.

Toprak ya da kerpiç meskenler, kurak ve yarı kurak iklim alanlarının tipik konut biçimidir. Bu evlerde killi toprak temel yapı malzemesidir; kesilen toprak blokların çamurla sıvanmasıyla kerpiç yapı oluşturulur. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da kerpiç meskenlerin yaygın olması, bu bölgelerde orman varlığının sınırlı, iklimin kurak ve toprağın yapı malzemesi olarak kullanılabilir olmasına bağlıdır. Bu yüzden kerpiç evler, bitki örtüsünün cılız olduğu ve yağışın azaldığı alanların doğal sonucu gibi okunabilir.

Taş meskenler, çevrede taş malzemenin bol olduğu dağlık, kayalık ya da jeolojik bakımdan uygun alanlarda gelişir. Kaynak, taş evlerin Doğu Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgelerinde görüldüğünü; İç Anadolu’da Ürgüp Yöresi ile Güneydoğu Anadolu’da Mardin Yöresi’nin taş evler açısından belirgin örnekler olduğunu belirtir. Taşın dayanıklı bir yapı malzemesi olması, özellikle arazinin dağlık ve taş malzemenin kolay elde edilebilir olduğu çevrelerde bu mesken tipini güçlendirir.

Betonarme meskenler ise geleneksel doğal malzeme ilişkisinden daha çok şehirleşme, sanayileşme ve modern yapı teknolojileriyle bağlantılıdır. Çimento, kum, demir ve tuğla kullanılarak yapılan bu evler

günümüzde nüfusun yoğun olduğu şehirlerde yaygınlaşmıştır. Marmara ve Ege gibi sanayileşmenin ve kentleşmenin güçlü olduğu alanlarda betonarme konutların yaygın görülmesi bu çerçevede anlaşılır. Böylece Türkiye’de mesken tipleri, ahşap, kerpiç, taş ve betonarme ayrımı üzerinden hem doğal çevreyi hem de modern kentleşmenin etkisini birlikte gösterir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.6.1 - Türkiye'de Arazi Kullanımı

Türkiye'de Arazi Kullanımı: Doğal Koşullar, Tarım Alanları ve Yanlış Kullanım

KISACA

Türkiye’de arazi kullanımı, yer şekilleri, iklim, toprak, su kaynakları, bitki örtüsü ve ekonomik faaliyetlerin birlikte belirlediği bir konudur. Dağlık ve eğimli araziler tarım alanlarını küçük ve parçalı hâle getirirken, verimli ovalar tarım ve yerleşme açısından daha elverişli alanlar oluşturur. Yaz kuraklığı ve düzensiz yağış sulama ihtiyacını artırır; sulama yetersiz olduğunda nadas yaygınlaşır ve verimde dalgalanma görülür. Makineleşme, tarım alanlarının genişlemesine ve verimin artmasına yardım edebilir; ancak çayır ve meraların tarım alanına dönüştürülmesi hayvancılığı olumsuz etkiler. Yanlış arazi kullanımı, verimli tarım alanlarının yerleşmeye açılması, orman tahribi ve erozyon gibi çevresel sonuçlar doğurur.

Türkiye’de arazi kullanımı, ülke arazisinin hangi bölümlerinin tarım, hayvancılık, orman, yerleşme, sanayi, ulaşım ya da turizm gibi faaliyetlere ayrıldığını anlamaya yöneliktir. Bu kullanım biçimi rastgele oluşmaz; doğal çevre koşulları ile beşerî ihtiyaçlar birlikte belirleyici olur. Yer şekilleri, iklim, toprak yapısı, su kaynakları ve bitki örtüsü bir alanın hangi faaliyete daha elverişli olduğunu gösterirken; nüfus, teknoloji, ulaşım ve ekonomik tercihler bu alanların nasıl değerlendirileceğini etkiler.

Türkiye arazisinin dağlık ve eğimli olması, tarım alanlarının çoğu yerde küçük ve parçalı olmasına yol açar. Eğim arttıkça makineli tarım zorlaşır, tarım alanları sınırlanır ve yükseltiye bağlı olarak tarımın yerini hayvancılık almaya başlar. Buna karşılık delta ovaları, vadi tabanları ve verimli düz alanlar tarım ve yerleşme bakımından daha elverişlidir. Bu nedenle arazi kullanımı değerlendirilirken ova, plato, dağ, kıyı ve vadi gibi yer şekilleri ekonomik faaliyetle birlikte düşünülmelidir.

İklim arazi kullanımının en güçlü belirleyicilerinden biridir. Türkiye’de genel olarak yarı kurak koşulların görülmesi, tarımsal üretimde sulama ihtiyacını artırır. Yaz kuraklığı ve yağışların düzensizliği, özellikle iç bölgelerde nadas uygulamasını yaygınlaştırır. Nadas, toprağın bir ya da iki yıl boş bırakılmasıdır; fakat üretimde dalgalanma, çiftçi gelirinin azalması ve erozyon gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Sulama, gübreleme, toprak bakımı, ıslah, zirai ilaçlama ve kaliteli tohum kullanımı ise tarım alanlarından alınan verimi yükselten uygulamalardır.

Arazi kullanımında makineleşme iki yönlü sonuç doğurur. Tarım makineleri toprağın zamanında işlenmesini kolaylaştırır, insan ve hayvan gücüne duyulan ihtiyacı azaltır ve üretimi artırabilir. Ancak kaynakta belirtildiği gibi makineleşmeyle çayır ve meraların bir bölümünün tarım alanına çevrilmesi, tarım arazilerini genişletirken hayvancılığı olumsuz etkiler. Bu örnek, bir arazi kullanım kararının başka bir ekonomik faaliyeti zayıflatabileceğini gösterir.

Yanlış arazi kullanımı Türkiye’de çevre sorunlarının önemli nedenleri arasındadır. Verimli tarım alanlarının yerleşmeye açılması, orman alanlarının tahribi, eğimli alanların uygun olmayan biçimde kullanılması ve

boş kalan tarım alanlarının erozyona maruz kalması hem üretim kapasitesini hem de doğal dengeyi bozar. Bu yüzden arazi kullanımında temel ölçüt, alanın doğal potansiyeliyle ekonomik kullanımını uyumlu hâle getirmektir. Tarım arazisi tarım için, mera hayvancılık için, orman alanı orman ekosistemi ve ormancılık için korunabildiğinde kaynakların sürdürülebilir kullanımı mümkün olur.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.6.2 · Türkiye Ekonomisinin Sektörel Dağılımı

Türkiye Ekonomisinin Sektörel Dağılımı: Tarım, Sanayi ve Hizmetler

KISACA

Türkiye ekonomisinin sektörel dağılımı, üretimin tarım, sanayi ve hizmetler arasında nasıl paylaşıldığını gösterir. Bu dağılım, bir ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir verir. Genel olarak az gelişmiş ekonomilerde tarımın payı daha yüksekken, gelişmiş ekonomilerde sanayi ve özellikle hizmetler daha belirleyici hâle gelir. Türkiye’de Cumhuriyet döneminden itibaren ekonomik yapı değişmiş, tarımda çalışan nüfusun oranı azalırken sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artmıştır. Tarım temel besin ve ham madde sağlar; sanayi ham maddeleri işleyerek katma değer üretir; hizmetler ise ticaret, ulaşım, turizm, eğitim, sağlık ve finans gibi geniş alanları kapsar. Bu nedenle sektörel dağılım, ekonomik dönüşümün kısa bir özeti gibi okunur.

Türkiye ekonomisinin sektörel dağılımı, ekonomik faaliyetlerin tarım, sanayi ve hizmetler arasında nasıl bölündüğünü anlatır. Bir ülkenin ekonomisinde hangi sektörün daha güçlü olduğu, o ülkenin üretim yapısı ve gelişmişlik düzeyi hakkında önemli ipuçları verir. Kaynakta ülke ekonomilerinin tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinden oluştuğu; sektörlerin ekonomideki payının gelişmişlik düzeyi hakkında fikir verdiği belirtilir. Az gelişmiş ülkelerde tarımın payı daha fazlayken, gelişmiş ülkelerde sanayi ve hizmetler sektörünün payı yükselir.

Tarım sektörü, bitkisel üretim ve hayvancılık gibi birincil ekonomik faaliyetleri kapsar. Türkiye’de tarım, halkın temel besin ihtiyacını karşılaması, sanayiye ham madde sağlaması, iç ticareti beslemesi ve bazı ürünlerde ihracat geliri oluşturması bakımından önemlidir. Ancak ekonomik gelişme ilerledikçe tarımda çalışan nüfus oranı azalır. Bu azalma, tarımın tamamen önemsizleştiği anlamına gelmez; daha çok makineleşme, verim artışı, şehirleşme ve tarım dışı sektörlerde istihdamın genişlemesiyle açıklanır.

Sanayi sektörü, ham maddelerin işlenerek daha yüksek değerli ürünlere dönüştürüldüğü alandır. Türkiye’nin ekonomik politikalarında sanayileşme hedefi Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren önemli yer tutmuştur. İzmir İktisat Kongresi’nde yerli ham maddeye dayalı sanayi kurulması düşüncesi, Teşviki Sanayi Kanunu, devletçi dönemde kurulan sanayi kurumları ve daha sonra dışa açık ekonomi modeline geçiş, sanayi sektörünün ekonomi içindeki yerini açıklayan tarihsel adımlardır. Sanayi geliştikçe tarım ürünleri, madenler ve enerji kaynakları daha geniş üretim zincirlerine bağlanır.

Hizmetler sektörü ise ticaret, ulaşım, turizm, eğitim, sağlık, finans, haberleşme ve kamu hizmetleri gibi çok geniş bir alanı kapsar. Kentleşmenin artması, ulaşım ağlarının gelişmesi, turizm olanaklarının çeşitlenmesi ve ticaretin büyümesi hizmetler sektörünün payını güçlendirir. Türkiye’de şehir nüfusunun artması ve sanayi-hizmet faaliyetlerinin büyük kentlerde yoğunlaşması, çalışan nüfusun sektörel dağılımında tarımdan sanayi ve hizmetlere doğru geçişi desteklemiştir.

Bu dağılımı yorumlarken yalnızca üretim miktarına değil, çalışan nüfusun hangi sektörlerde toplandığına da bakmak gerekir. Kaynakta, Türkiye’de 1927’den beri tarım sektöründe çalışanların oranının azalırken sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışanların oranının arttığı belirtilir. Bu değişim, ekonomik yapının daha karmaşık ve şehirleşmiş bir hâle geldiğini gösterir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin sektörel dağılımı, tarımdan kopuş değil; tarımın yanında sanayi ve hizmetlerin ağırlık kazandığı uzun dönemli bir dönüşüm olarak anlaşılmalıdır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.6.3 · Türkiye Ekonomisini Etkileyen Faktörler

Türkiye Ekonomisini Etkileyen Faktörler: Konum, Doğal Koşullar ve Beşerî Altyapı

KISACA

Türkiye ekonomisini etkileyen faktörler, doğal çevre koşulları ile beşerî imkânların birlikte oluşturduğu bir bütündür. Coğrafi konum, Türkiye'yi Asya, Avrupa ve Afrika'ya yakınlığı nedeniyle ulaşım ve ticaret bakımından önemli hâle getirir. Yeryüzü şekilleri, tarım alanlarının parçalı olmasından ulaşım hatlarının geçitlere bağlı gelişmesine kadar birçok ekonomik sonucu belirler. İklim, tarım ürünlerinin çeşitliliğini artırırken yarı kurak koşullar sulama ihtiyacını büyütür. Nüfus ve yerleşme, iş gücü ve pazar alanı oluşturur; yoğun nüfuslu şehirlerde sanayi, hizmet ve ulaşım daha hızlı gelişir. Teknolojik gelişmeler, sermaye, yer altı kaynakları ve ulaşım olanakları da ekonomik faaliyetlerin verimini ve dağılışını doğrudan etkiler.

Türkiye ekonomisini etkileyen faktörler, ülkenin sahip olduğu doğal özelliklerle insanların kurduğu üretim, ulaşım ve yerleşme düzeninin birleşiminden oluşur. Ekonomik faaliyetler tarım, hayvancılık, ormancılık, madencilik, sanayi, ulaşım, ticaret ve turizm gibi geniş bir alana yayılır. Bu faaliyetlerin nerede yoğunlaşacağı, hangi ürünlerin üretileceği, hangi sektörlerin gelişeceği ve bölgeler arasında nasıl farklılıklar oluşacağı; coğrafi konum, yeryüzü şekilleri, iklim, nüfus, yerleşme, teknoloji, sermaye ve kaynak kullanımıyla yakından ilgilidir.

Coğrafi konum Türkiye ekonomisinin temel belirleyicilerinden biridir. Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alması, Afrika'ya yakın bulunması ve önemli geçiş yolları üzerinde bulunması ulaşım, ticaret ve stratejik bağlantılar bakımından avantaj sağlar. Ulaşım ağlarının gelişmesi, malların pazara taşınmasını, turistik alanların tanıtılmasını, madenlerin işlenmesini ve tarım-hayvancılık ürünlerinin tüketim merkezlerine ulaştırılmasını kolaylaştırır. Bu yüzden konum, yalnızca harita üzerindeki yer değil, ekonomik bağlantı kurma kapasitesidir.

Yeryüzü şekilleri ekonomik faaliyetleri hem destekler hem sınırlar. Türkiye'nin ortalama yükseltisinin fazla olması, dağların doğu-batı doğrultusunda uzanması ve kıyı ile iç kesimler arasında geçitlere ihtiyaç duyulması ulaşım hatlarını etkiler. Dağlık ve eğimli araziler tarım alanlarını küçük ve parçalı hâle getirir; makine kullanımını zorlaştırır. Yükselti arttıkça tarımın yerini hayvancılık faaliyetleri almaya başlar. Buna karşılık ovalar, vadi tabanları ve delta alanları tarım, yerleşme ve ulaşım açısından daha elverişli alanlar oluşturur.

İklim de ekonominin ürün desenini ve verimliliğini belirler. Türkiye'de iklim çeşitliliği tarımsal üretimin çeşitlenmesini sağlar; farklı bölgelerde farklı ürünlerin yetişebilmesi bu çeşitlilikle ilgilidir. Ancak yarı kurak koşullar ve yaz kuraklığı sulamayı tarım için önemli hâle getirir. Sulama yetersiz olduğunda nadas uygulaması yaygınlaşır, üretimde dalgalanma ortaya çıkar ve çiftçi gelirleri etkilenir. İklim aynı zamanda hayvancılık türlerini, orman varlığını, turizm sezonunu ve ulaşımın yıl içindeki işleyişini de etkiler.

Beşerî faktörler içinde nüfus ve yerleşme özel bir yere sahiptir. Nüfus hem iş gücü hem de pazar anlamına gelir. Sanayi, ticaret, eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetleri nüfusun yoğunlaştığı alanlarda daha hızlı gelişir. Teknolojik gelişmeler üretimde verimi artırır; ulaşım sistemlerinde güvenlik, hız ve konfor sağlar. Sermaye ise sanayi tesislerinin kurulması, altyapının genişletilmesi ve kaynakların işlenmesi için gereklidir. Türkiye'nin yer altı kaynakları, tarım ürünleri, orman varlığı ve turizm değerleri ekonomik potansiyel oluşturur; fakat bu potansiyelin gerçek ekonomik değere dönüşmesi, ulaşım, teknoloji, planlama ve sürdürülebilir kullanım ile mümkündür.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.7.1 · Türkiye'de Hayvancılık

Türkiye'de Hayvancılık: Türler, Dağılışı ve Verim Sorunu

KISACA

Türkiye'de hayvancılık, tarım sektörü içinde önemli bir ekonomik faaliyettir ve doğal çevre koşullarıyla yakından bağlantılıdır. Bozkırların yaygın olduğu iç kesimler küçükbaş hayvancılığı, yazları serin ve yağışlı geçen çayır alanları büyükbaş hayvancılığı destekler. Küçükbaş hayvancılıkta koyun ve keçi öne çıkar; kıl keçisi dağlık ve engebeli Toros çevresinde, tiftik keçisi ise özellikle Ankara ve çevresinde önem taşır. Büyükbaş hayvancılık Kuzeydoğu Anadolu'da çayır ve mera koşullarıyla, Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu'da ise daha çok ahır hayvancılığıyla gelişir. Hayvancılıkta temel sorunlardan biri düşük verimdir; bunun aşılması için mera hayvancılığından daha kontrollü ahır ve besi hayvancılığına geçiş, ıslah ve yem desteği önemlidir.

Türkiye'de hayvancılık, tarım sektörü içinde önemli bir yer tutar ve ülkenin doğal ortam koşullarına göre farklı türlerde gelişir. Hayvan yetiştiriciliğinin dağılışında iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri, yem olanakları, tüketim merkezlerine yakınlık ve yetiştirme yöntemi belirleyicidir. Kaynak, Türkiye'nin tür ve ırklarına göre hayvan sayısı bakımından zengin olduğunu, fakat hayvansal üretimde verimin artırılması için mera hayvancılığından ahır hayvancılığına geçilmesi gerektiğini vurgular. Bu nedenle Türkiye'de hayvancılığı anlamak için yalnızca hayvan türlerini değil, verim sorununu ve bölgesel koşulları da birlikte düşünmek gerekir.

Mera ya da otlak hayvancılığı, hayvanların meralarda otlatılması ve kaba yemle beslenmesi esasına dayanır. Bu yöntemde doğal koşullara bağımlılık daha fazladır; yağış, otlakların durumu ve yerli hayvan ırklarının verimi üretimi doğrudan etkiler. Besi ya da ahır hayvancılığında ise hayvanlar daha kontrollü koşullarda ve genellikle yapay yemlerle beslenir. Bu yöntem, doğal koşullara bağımlılığı azaltır ve et-süt veriminin daha düzenli olmasını sağlar. Türkiye'de düşük verimin temel nedenlerinden biri, yerli hayvan ırklarının et ve süt veriminin düşük olmasıdır.

Küçükbaş hayvancılık Türkiye'de doğal ortam koşulları ve sosyoekonomik nedenlerle yaygındır. İç kesimlerde yarı kurak iklim koşulları ve bozkır bitki örtüsü koyun yetiştiriciliğini destekler. Koyun ırkları bölgeler arasında farklılık gösterir; Marmara'nın güneyinde Karacabey merinosu, Anadolu'nun batısında kıvırcık, iç ve doğu kesimlerde mor karaman, Orta Anadolu'nun batısında dağlıç öne çıkar. Keçi yetiştiriciliğinde kıl keçisi koyundan sonra en yaygın küçükbaş türdür ve Toroslar gibi dağlık, engebeli alanlarda görülür. Tiftik keçisi ise başta Ankara olmak üzere İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yetiştirilir.

Büyükbaş hayvancılık daha çok çayır bitki örtüsünün geliştiği, yazların serin ve yağışlı geçtiği alanlarda doğal koşullarla desteklenir. Kuzeydoğu Anadolu bu nedenle önemli siğir yetiştirme alanıdır ve burada mera hayvancılığı öne çıkar. Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu'da ise büyükbaş yetiştiriciliği daha çok ahır hayvancılığı biçiminde yapılır. Kümes hayvancılığı tüketim merkezlerine yakın gelişir; Bolu,

Sakarya, Balıkesir ve Manisa tavuk yetiştiriciliğinde öne çıkan iller arasındadır. Arıcılık ise farklı iklim tipleri ve zengin bitki örtüsü sayesinde Türkiye'nin birçok yerinde yapılabilir.

Hayvancılık, et, süt, yün, deri, bal, balmumu ve sanayi hammaddesi sağlaması bakımından ekonomiye katkı verir. Ancak meraların erken ve aşırı otlatılması, yem sanayisinin yetersizliği, hayvan hastalıklarıyla mücadelede eksikler, yerli ırkların düşük verimi ve üreticilerin eğitim ihtiyacı verim sorununu büyütür. Çözüm, meraların korunması, ahır ve besi hayvancılığının geliştirilmesi, hayvan ıslahı, yem sanayisinin güçlendirilmesi, uygun kredi ve eğitim desteğiyle hayvansal ürünleri işleyen tesislerin yaygınlaştırılmasıdır. Böylece Türkiye'de hayvancılık, doğal koşullara bağımlı bir faaliyet olmaktan çıkıp daha verimli ve planlı bir üretim alanına dönüşebilir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.7.2 · Türkiye'de Ormancılık

Türkiye'de Ormancılık: Orman Dağılışı, Kuşaklar ve Sürdürülebilir Kullanım

KISACA

Türkiye’de ormancılık, orman varlığının dağılışı, iklim koşulları ve ağaç türlerinin yükseltiye göre değişimiyle birlikte anlaşılır. Orman, belirli yoğunlukta ve büyüklükte alan kaplayan ağaç örtüsüdür. Türkiye’de ormanlar en çok Karadeniz, Akdeniz ve Ege bölgelerinde bulunur; en az orman varlığı ise Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Doğu Anadolu’da görülür. Karadeniz’de nemli iklim ormanların yenilenmesini kolaylaştırırken, Güneydoğu Anadolu’da sıcaklık ve buharlaşma orman gelişimini zorlaştırır. Karadeniz ormanlarında geniş yapraklı, karışık ve iğne yapraklı kuşaklar yükseltiye göre sıralanır. Akdeniz ve Batı Anadolu ormanlarında kızılçam, meşe, karaçam, sedir, ardıç ve geçiş türleri öne çıkar.

Türkiye’de ormancılık, yalnızca ağaç kesimi ya da odun üretimi olarak değil, orman varlığının dağılışını, korunmasını, yenilenmesini ve ekonomik değerini birlikte ele alan bir faaliyettir. Orman, belirli yoğunlukta ve büyüklükte alan kaplayan ağaç örtüsüdür. Kaynakta Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık yüzde yirmi dokuzunun ormanlarla kaplı olduğu, ormanların en fazla Karadeniz, Akdeniz ve Ege bölgelerinde bulunduğu belirtilir. Orman varlığının en az olduğu bölgeler ise Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Doğu Anadolu’dur. Bu dağılışı, iklim, yağış, sıcaklık, buharlaşma ve yükselti koşullarıyla yakından ilgilidir.

Karadeniz Bölgesi, ormanların kendini yenilemesinin en kolay olduğu alan olarak öne çıkar. Nemli iklim koşulları ve yağışın fazlalığı, ağaç örtüsünün sürekliliğini destekler. Karadeniz ormanları, batıda Yıldız Dağları’ndan doğuda Gürcistan sınırına kadar kıyı boyunca uzanan dağları takip eder. Dağların denize bakan yamaçlarında yükseltiye göre belirgin bir kuşaklanma görülür. Alçak kesimlerde kestane, kayın, ıhlamur, gürgen ve kızıl ağaç gibi geniş yapraklı türler; orta yükseltilerde kayınla birlikte sarıçam ve köknarın bulunduğu karışık ormanlar; daha yüksek kesimlerde ise ladin, köknar, sarıçam ve karaçam gibi iğne yapraklı türler gelişir.

Akdeniz ormanları, Ege Bölgesi’nin güneyinden Akdeniz boyunca Toros Dağları sistemi üzerinde uzanan kuşağı ifade eder. Denize bakan yamaçlarda meşe ve kızılçamlar yaygındır. Daha yükseklerde sıcaklığın azalmasıyla karaçam, katran, sedir ve ardıç gibi soğuğa daha dayanıklı türler görülür. Batı Anadolu ormanları ise Akdeniz ve Karadeniz özellikleri arasında geçiş niteliği taşır. Bu kuşağın güney kesimleri Akdeniz ormanlarını, Ege’nin kuzeyi ve Marmara’nın güneyindeki alanlar ise Karadeniz ormanlarını andırır. Karaçam, fıstık çamı, kayın ve meşe bu geçiş kuşağının başlıca türleri arasındadır.

İç kesimlerde ormanların dağılışı daha sınırlıdır ve yükselti sınırları bölgelere göre değişir. İç Anadolu, Kuzey Anadolu ve Toros sisteminde orman üst sınırı belirli yükseltilere kadar çıkarken Doğu Anadolu’da bu sınır daha yukarıya ulaşabilir. Alçak kesimlerde meşe, daha yükseklerde karaçam, sarıçam ve ardıç

kuşakları görülür. Güneydoğu Anadolu'da ise yüksek sıcaklık, şiddetli buharlaşma ve kuraklık nedeniyle orman formasyonu çok daha zayıftır.

Ormancılık açısından en önemli meselelerden biri ormanların tahrip edilmesi ve bu alanların yeniden ormana dönüşüp dönüşmemesidir. Ormanların tahrip edildiği ve tekrar yetişemediği alanlarda çalı formasyonu ortaya çıkabilir. Akdeniz'de kızılçam ormanlarının tahribi maki oluşumunu, makinin tahribi garigleri; Karadeniz kıyılarında ormanların tahribi ise psödomakiyi doğurabilir. Bu ilişki, ormancılığın sürdürülebilir kullanım ve koruma ilkesiyle yürütülmesi gerektiğini gösterir. Ormanlar yalnızca ekonomik ham madde kaynağı değil, erozyonu azaltan, su düzenini destekleyen, biyolojik çeşitliliği koruyan ve kırsal geçim olanaklarını etkileyen temel doğal varlıklardır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.8.1 · Türkiye'de Madenler

Türkiye'de Madenler: Çeşitlilik, Dağılışı ve İşlenme Mantığı

KISACA

Türkiye'de madenler, yer kabuğunda ekonomik değer taşıyan mineral kaynaklar olarak ele alınır. Bir maden yatağını anlamak için rezerv, tüvenan ve tenör ayrımı önemlidir: rezerv toplam potansiyeli, tüvenan ocaktan çıkarılan karışık miktarı, tenör ise ayrıştırma sonrasında elde edilen net maden oranını anlatır. Türkiye'nin maden çeşitliliği, volkanizma ve dağ oluşumu hareketleriyle şekillenmiş genç ve hareketli arazi yapısıyla ilişkilidir. Buna karşılık yatakların çoğunun dağınık ve düşük rezervli olması işletmeyi zorlaştırır. Bor, demir, bakır, krom, boksit, kurşun-çinko, fosfat, tuz, lüle taşı, oltu taşı ve mermer gibi kaynaklar hem çıkarıldıkları yerlerle hem de bağlı oldukları sanayi kollarıyla birlikte düşünülmelidir.

Türkiye'de madenler konusu yalnızca hangi madenin nerede çıkarıldığı bilgisiyle sınırlı değildir; asıl çerçeve, bir yer altı kaynağının ekonomik değer kazanma sürecidir. Maden, yer kabuğunda bulunan ve ekonomik değeri olan mineral olarak tanımlanır. Bir yatağın işletmeye açılabilmesi için metal oranının yüksek, rezervinin yeterli, ulaşım koşullarının elverişli ve madenin sanayide kullanılabilir olması gerekir. Bu yüzden aynı maden türü farklı alanlarda bulunsun bile her yatak aynı ölçüde işletilebilir kabul edilmez. Rezerv, tüvenan ve tenör kavramları da bu değerlendirmeyi tamamlar: rezerv toplam varlığı, tüvenan çıkarılan karışık cevheri, tenör ise ayrıştırmadan sonra elde edilen kullanılabilir oranı gösterir.

Türkiye'nin maden çeşitliliği bakımından zengin kabul edilmesinde ülke arazisinin oluşumu etkilidir. Volkanizma ve dağ oluşumu hareketleri farklı maden türlerinin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Ancak bu zenginlik, işletme kolaylığı anlamına gelmez; kaynakların dağınık olması ve birçok yatağın düşük rezervli bulunması madenciliğin temel sınırlarından biridir. Maden araştırmalarının sistemli biçimde gelişmesinde 1935'te Etibank ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulması dönüm noktasıdır.

Metalik madenler içinde demir, bakır, krom, boksit, kurşun-çinko ve manganez öne çıkar. Demir, demir-çelik sanayisinin temel girdisidir; Divriği, Hasançelebi, Avnik, Feke-Mansurlu ve Kesikköprü çevreleriyle birlikte anılır. Bakır, iyi iletkenliği nedeniyle elektrik-elektronikten kimyaya kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir ve Murgul, Çayeli, Küre ile Maden çevresinde çıkarılır. Krom paslanmaz çelik ve metal sanayisi bakımından değerlidir; Guleman, Fethiye-Köyceğiz-Denizli, Bursa-Kütahya-Eskişehir ve İskenderun-Gaziantep gibi kuşaklarla ilişkilendirilir. Boksit alüminyumun ham maddesidir ve Seydişehir tesisleriyle birlikte düşünülür.

Metal dışı madenlerde bor, Türkiye coğrafyası için ayrı bir yere sahiptir. Kırka, Bigadiç, Kestelek ve Emet çevreleri bor yataklarıyla tanınır; bor cam, porselen, temizlik ürünleri, ilaç, boya ve enerji teknolojileri gibi çok farklı alanlarda kullanılabilir. Fosfat Mazıdağı başta olmak üzere gübre sanayisiyle; tuz Tuz Gölü, Çamaltı ve kaya tuzu yataklarıyla; lüle taşı Eskişehir, oltu taşı Erzurum'un Oltu ilçesiyle; mermer ise Marmara Adası, Afyon, Muğla, Burdur, Denizli, Bilecik ve Bursa gibi alanlarla birlikte

öğrenilir. Konunun ana fikri, madenin çıkarıldığı yer ile işlendiği sanayi kolunu birlikte kurabilmektir; çünkü ham madde ancak ulaşım, enerji, sermaye ve işleme kapasitesiyle ekonomik değere dönüşür.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.8.2 · Türkiye'de Enerji Kaynakları

Türkiye'de Enerji Kaynakları: Fosil, Yenilenebilir ve Stratejik Bağlantılar

KISACA

Türkiye'de enerji kaynakları yenilenemeyen ve yenilenebilir kaynaklar olarak değerlendirilir. Taş kömürü, linyit, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji yenilenemeyen kaynaklar içinde yer alırken hidroelektrik, güneş, rüzgâr, jeotermal ve biyokütle yenilenebilir kaynakları oluşturur. Taş kömürü Zonguldak çevresiyle, linyit geniş iç ve batı havzalarıyla, petrol Batman ve çevresiyle, doğal gaz ise Hamitabat ve Çamurlu gibi alanlarla ilişkilidir. Türkiye'nin yüksek ve engebeli yapısı hidroelektrik potansiyelini artırır; iç ve güney kesimlerde güneş, batı ve kıyı kuşaklarında rüzgâr, Batı Anadolu'da jeotermal olanaklar dikkat çeker. Enerji konusu, kaynak çeşitliliği ile dışa bağımlılığı azaltma hedefi arasındaki denge üzerinden okunmalıdır.

Türkiye'de enerji kaynaklarını anlamanın ilk adımı, kaynakların tükenebilirlik ve kullanım alanı bakımından ayrıldığını görmektir. Taş kömürü, linyit, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji yenilenemeyen kaynaklar grubunda yer alır. Hidroelektrik, güneş, rüzgâr, jeotermal ve biyokütle ise yenilenebilir kaynaklardır. Bu ayrım yalnızca çevresel bir sınıflama değildir; aynı zamanda sanayi, ulaşım, dış ticaret ve enerji güvenliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Bir ülkenin enerji ihtiyacını farklı kaynaklarla karşılayabilmesi, ekonomik kırılganlığı azaltan temel unsurlardan biridir.

Taş kömürü Türkiye'de Ereğli-Zonguldak-Amasra Havzası ile özdeşleşir. Yüksek kalorili olduğu için özellikle demir-çelik sanayisinde yakıt olarak kullanılır ve Çatalağzı Termik Santrali'nde elektrik üretimiyle de ilişkilendirilir. Linyit ise taş kömürüne göre daha düşük kalorili olmakla birlikte Türkiye'de yaygın yataklara sahiptir. Elbistan, Soma, Tunçbilek, Seyitömer, Tavşanlı, Çan, Yatağan, Çayırhan ve Orhaneli gibi alanlar linyit ve linyite dayalı termik santraller bağlamında öne çıkar. Linyitin önemli bir bölümü elektrik üretiminde, geri kalanı ısınma ve sanayide kullanılır.

Petrol ve doğal gaz, Türkiye'nin enerji dengesinde ithalat bağımlılığıyla birlikte düşünülür. Petrol ilk kez Raman Dağı'nda çıkarılmış; Batman, Adıyaman, Siirt ve Diyarbakır başlıca üretim alanları olarak verilmiştir. Çıkarılan petrol Batman, Kırıkkale, İzmit ve İzmir rafinerilerinde işlenir. Doğal gaz, fosil yakıtlar içinde daha temiz kabul edilir; Hamitabat ve Çamurlu çıkarım alanları, Hamitabat, Ambarlı ve Ovaakça ise doğal gazla elektrik üreten santraller olarak belirtilir. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ithalatı, yakın çevresindeki üretici ülkelerle enerji ilişkisini güçlendirir.

Yenilenebilir kaynaklarda Türkiye'nin fiziki coğrafyası belirleyicidir. Yüksek ve engebeli arazi yapısı hidroelektrik potansiyelini artırır; ancak kaynak potansiyelinin tamamı kullanılabilir üretime dönüşmüş değildir. Güneş enerjisi konut ve sera ısıtması, sıcak su, tarım ürünlerinin kurutulması ve elektrik üretimi için değerlendirilebilir; iç ve güney kesimler bu bakımından elverişlidir. Rüzgâr enerjisi temiz ve tükenmezdir, fakat rüzgârın değişkenliği üretim planlamasında sınırlayıcıdır; Balıkesir, İzmir, Manisa, Hatay, Osmaniye, İstanbul ve Çanakkale çevreleri öne çıkar. Jeotermal enerji elektrik üretimi, ısıtma,

termal turizm ve endüstride kullanılır; Sarayköy ilk işletmeye açılan jeotermal santral olarak verilir. Biyokütle ise bitki, hayvan ve organik sanayi atıklarının enerjiye dönüştürülmesiyle elde edilir. Bütün tablo, Türkiye için enerji çeşitliliğinin yerli kaynakları geliştirme ve dışa bağımlılığı azaltma yönünden neden merkezi olduğunu gösterir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.9 · Türkiye'de Sanayi

Türkiye'de Sanayi: Kuruluş Faktörleri ve Coğrafi Dağılışı**KISACA**

Türkiye'de sanayi, ham maddelerin ve yarı işlenmiş ürünlerin fabrikalarda kullanılabilir mala dönüştürülmesi sürecidir. Sanayinin dağılışında ham madde, enerji, sermaye, iş gücü, ulaşım ve pazar birlikte etkilidir. Ham maddesi çabuk bozulan veya ağır olan sanayi kolları kaynağa yaklaşıırken, elektrik enerjisinin uzaklara taşınabilmesi enerji faktörünün yer seçimi üzerindeki etkisini azaltmıştır. Ulaşım, mamulün pazara ve ham maddenin fabrikaya taşınmasını belirlediği için özellikle batı ve kıyı kesimlerde yoğunlaşmayı destekler. Marmara, Türkiye sanayisinin en yoğun bölgesidir; Ege, İç Anadolu ve Akdeniz onu izler. Gıda, dokuma, deri, orman ürünleri, kimya, taş-toprak, makine, savunma ve metalürji sanayileri farklı kaynak ve pazar koşullarına bağlı olarak dağılır.

Türkiye'de sanayi faaliyetleri, ekonomik coğrafyanın ham madde, enerji, ulaşım ve pazarla nasıl birleştiğini gösterir. Sanayi, farklı ham maddelerin veya yarı işlenmiş ürünlerin fabrikalarda işlenerek kullanılabilir hale getirilmesidir. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için yalnızca fabrika binası yeterli değildir; ham maddenin sağlanması, enerji ihtiyacının karşılanması, sermaye birikimi, nitelikli ya da niteliksiz iş gücü, ulaşım olanakları ve geniş bir pazar gerekir. Bu yüzden sanayi tesisleri ülke içinde rastgele dağılmaz, belirli avantajların üst üste geldiği alanlarda yoğunlaşır.

Ham madde sanayinin en temel yer seçimi etkenlerinden biridir. Özellikle çabuk bozulabilen tarımsal ürünleri işleyen tesisler, kaynağa yakın kurulma eğilimindedir. Şeker fabrikalarının şeker pancarı tarımının yoğun olduğu iç bölgelerde, çay sanayisinin Doğu Karadeniz kıyı kuşağında, yağ fabrikalarının ayçiçeği, zeytin, mısır veya soya alanlarına yakın gelişmesi bu mantığı gösterir. Enerji faktörü demir-çelik gibi yüksek ısı isteyen kollar için önemlidir; ancak elektrik enerjisinin uzaklara iletilebilmesi, enerji kaynağına yakınlık zorunluluğunu birçok sanayi kolunda azaltmıştır.

Ulaşım ve pazar, Türkiye'de sanayinin batı ve kıyı kesimlerde toplanmasının başlıca açıklamalarındandır. Ham maddenin fabrikaya, mamul maddenin tüketiciye ulaştırılması kolay, hızlı ve düzenli olmalıdır. Demir yolu ve deniz yolu bağlantıları bu nedenle sanayi için güçlü avantaj sağlar. Sermaye birikimi ve iş gücü de büyük kentlerde daha kolay bulunur. Bu koşullar Marmara Bölgesi'ni Türkiye sanayisinin en yoğun alanı haline getirmiştir. Marmara'yı Ege, İç Anadolu ve Akdeniz izlerken Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da sanayi daha sınırlı kalır.

Sanayi kolları kendi içinde tüketim malı, ara malı ve yatırım malı üreten sanayiler olarak ayrılır. Gıda, dokuma, deri, ağaç, mobilya ve ayakkabı gibi kollar tüketiciye doğrudan ulaşan mallar üretir. Demir-çelik, petro-kimya, cam, seramik, kâğıt ve deri işleme gibi alanlar başka üretim süreçlerine girdi sağlayabilir. Makine, otomotiv, gemi, uçak ve savunma sanayisi ise yatırım mallarıyla ilişkilidir. İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir, Ankara, Adana, Gaziantep, Kayseri, Eskişehir, Konya, Karabük, Ereğli, İskenderun, Samsun ve Murgul gibi merkezler, bu farklı sanayi mantıklarının coğrafi örneklerini oluşturur. Konunun

özü, bir sanayi kolunu yalnızca adıyla değil, onu besleyen ham madde, enerji, ulaşım ve pazar ilişkisiyle birlikte kavramaktır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.10 · Türkiye'de Ulaşım

Türkiye'de Ulaşım: Doğal Eşikler, Ağlar ve Ekonomik Bağlantılar

KISACA

Türkiye'de ulaşım, mal ve hizmetlerin yer değiştirmesini sağlayan temel ekonomik ağıdır. Ulaşımı doğal ve beşerî faktörler birlikte belirler. Coğrafi konum Türkiye'yi Asya, Avrupa ve Afrika'ya yakınlığı nedeniyle önemli geçiş alanı yaparken, yeryüzü şekilleri özellikle kuzey ve güneyde kıyıya paralel uzanan dağlar yüzünden kıyı-iç kesim bağlantılarını geçitlere bağlar. İklim, Doğu Anadolu'da kar, tipi ve çığ gibi nedenlerle ulaşımı zorlaştırabilir. Kara yolu, demir yolu, hava yolu, deniz yolu ve boru hatları farklı hız, maliyet ve taşıma kapasitesi özelliklerine sahiptir. Gelişmiş ulaşım; sanayi, maden, tarım, turizm ve şehirleşmenin gelişmesini doğrudan destekler.

Türkiye'de ulaşım konusu, ülkenin konumu ile yer şekilleri arasındaki gerilim üzerinden anlaşılır. Türkiye, Asya ile Avrupa arasında, Afrika'ya yakın bir yerde bulunduğu için transit ulaşım ve bağlantı bakımından avantajlıdır. Buna karşılık ortalama yükseltinin fazla olması, Kuzey Anadolu Dağları ile Torosların kıyıya paralel uzanması ve bu dağ sıralarının Doğu Anadolu'ya doğru yaklaşarak yükselmesi ulaşım hatlarını zorlaştırır. Kıyı ile iç kesimler arasındaki bağlantı çoğu yerde geçitlerle sağlanır. Kop, Zigana, Ilgaz, Sertavul, Çubuk, Belen ve Gülek gibi geçitler bu nedenle sadece fiziki coğrafya unsuru değil, ulaşımın yönünü belirleyen kapılar olarak düşünülmelidir.

Ulaşımı etkileyen faktörler doğal ve beşerî olarak ayrılır. Doğal faktörlerde coğrafi konum, yeryüzü şekilleri ve iklim öne çıkar. Karasal iklimin belirgin olduğu Doğu Anadolu'da yoğun kar yağışı, tipi ve çığ yolların kapanmasına yol açabilir. Beşerî faktörlerde ise nüfus, yerleşme, ekonomik faaliyetler ve teknolojik gelişmeler belirleyicidir. Nüfusun ve ekonomik faaliyetin yoğun olduğu büyük şehirlerde ulaşım çeşitlenir; teknolojik ilerleme de güvenlik, hız ve konforu artırır. Bu yüzden ulaşım yalnızca yolların varlığı değil, aynı zamanda yerleşme ve ekonomiyle birlikte büyüyen bir sistemdir.

Kara yolu ulaşımı Türkiye'de eskiye dayanır, fakat modern gelişimi sanayileşme ve özellikle 1950 sonrasında yapılan yol çalışmalarıyla hızlanmıştır. Otoyollar İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana gibi büyük şehirlerin çevresinde ve yoğun trafik güzergâhlarında toplanır. Demir yolu ulaşımı daha güvenli ve konforlu bir seçenek olarak verilir; ilk demir yolu İzmir-Aydın arasında kurulmuş, Cumhuriyet döneminde doğu-batı doğrultulu hatlar öne çıkmıştır. Hızlı tren hatları Ankara, Eskişehir, Konya ve İstanbul bağlantılarıyla demir yolunun önemini artırmıştır. Hava yolu çağın en hızlı ulaşım sistemi olarak değerlendirilir; sivil havacılığın gelişimi ve büyük havalimanları, özellikle yolcu taşımacılığında zaman üstünlüğü sağlar.

Deniz yolu, üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye için dış ticaret ve transit taşımacılıkta önemlidir. Kabotaj Kanunu, kıyılar ve iç sulardaki taşımacılık haklarını Türk gemileri ve vatandaşları lehine düzenleyen temel dönüm noktasıdır. İstanbul Ambarlı, İzmir, Mersin ve Haydarpaşa gibi limanlar konteyner taşımacılığıyla; İstanbul, İzmir, Çeşme, Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Alanya ve Antalya

limanları kruvaziyer turizmiyle ilişkilidir. Boru hatları ise petrol ve doğal gazın hızlı ve ekonomik taşınmasını sağlar. Batman-Dörttyol, Irak-Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Türkiye-Yunanistan, Batı Hattı, İran-Türkiye, Bakü-Tiflis-Erzurum, Mavi Akım ve TANAP gibi hatlar Türkiye'nin enerji koridoru rolünü güçlendirir. Ulaşımın gelişmesi madenlerin işlenmesini, tarımsal ürünlerin pazara ulaşmasını, turistik alanların tanınmasını ve şehirlerin kavşak noktalarında büyümesini destekler.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.11 - Türkiye'de Ticaret

Türkiye'de Ticaret: İç Pazar, Dış Ticaret ve Bölgesel Merkezler

KISACA

Türkiye'de ticaret, mal ve hizmetlerin alım satımıyla oluşan ekonomik faaliyettir ve iç ticaret ile dış ticaret olarak incelenir. İç ticaretin canlılığı, bölgeler arasındaki üretim farklılıklarına dayanır: kıyılarda sanayi bitkileri, sebze ve meyve; iç kesimlerde tahıl; farklı bölgelerde hayvancılık, madencilik ve sanayi ürünleri öne çıkar. Büyükşehirler hem üretim hem tüketim merkezi oldukları için ticaretin ana düğümleridir. Sanayi bölgeleri, turistik kentler, küçük ve orta büyüklükteki şehirler, pazarlar, panayırar ve fuarlar iç ticareti destekler. Dış ticarette ihracat gelirleri ile ithalat giderleri arasındaki denge önemlidir; serbest bölgeler ve sınır ticareti ise dış ticareti ve bölgesel kalkınmayı destekleyen araçlardır.

Türkiye'de ticaret, ekonomik coğrafyanın üretim farklılıklarını birbirine bağlayan faaliyettir. Ticaret, ham ya da işlenmiş malların, hizmetlerin ve tüketim ürünlerinin kazanç amacıyla alınıp satılmasını kapsar. Türkiye'nin ticari yapısı iç ticaret ve dış ticaret olarak iki ana başlıkta incelenir. İç ticarete temel hareket noktası, ülkenin farklı bölgelerinde farklı ürün ve ekonomik faaliyetlerin öne çıkmasıdır. Kıyı alanlarında sanayi bitkileri, sebze ve meyve; iç kesimlerde tahıl; Doğu ve Kuzey Anadolu'da büyükbaş hayvancılık; Orta ve Güneydoğu Anadolu'da küçükbaş hayvancılık; kıyılarda balıkçılık dikkat çeker. Yer altı kaynakları ve sanayi ürünleri de bölgesel değişimin önemli parçalarıdır.

İç ticaret merkezleri kendi işlevlerine göre ayrılır. İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Bursa ve Gaziantep gibi büyükşehirler hem üretim hem tüketim merkezi oldukları için ülke çapında dağıtım gücüne sahiptir. Bunlar dış alım ve dış satımın yapıldığı, gelen malların ülke içine dağıtıldığı büyük ölçekli merkezlerdir. Sanayi bölgeleri, maden rezervlerine veya büyük üretim tesislerine dayanan alanlardır; Zonguldak kömür havzası ve Adapazarı çevresi bu mantıkla anılır. Küçük ve orta büyüklükteki şehirler ise çevre iller için daha sınırlı etki alanı olan dağıtım merkezleri oluşturur; Trabzon, Samsun, Konya, Kayseri, Malatya, Erzurum, Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır bu role örnektir.

Turistik kent ve kasabalar ticaretin mevsimsel ve tüketim yönünü gösterir. Antalya, Bodrum, Çeşme, Fethiye, Kuşadası ve Bozcaada gibi alanlarda yerli ve yabancı turist hareketleri talebi artırır. Pazar, panayır ve fuarlar da üretici ile tüketicuyu buluşturur; pazarlar düzenli alışveriş alanları, panayırar yılın belli zamanlarında kurulan geçici sergi ve satış alanları, fuarlar ise çoğu zaman belirli ürün gruplarına yönelik organizasyonlardır. Elektronik ticaret, iletişim araçları ve dijital ödeme sistemlerinin yaygınlaşmasıyla ticaretin mekânsal sınırlarını genişletirken güvenlik ihtiyacını da artırır.

Dış ticaret, ülkeler arasında yapılan ticarettir. Mal satma ihracat, mal alma ithalat olarak adlandırılır. İthalat giderleri ihracat gelirlerinden fazla olduğunda dış ticaret açığı, ihracat gelirleri ithalat giderlerini geçtiğinde dış ticaret fazlası oluşur. Türkiye'nin dış ticaretinde tarım ürünleri, madenler, sanayi ürünleri, motorlu taşıtlar, makineler, elektrikli cihazlar ve tekstil ürünleri farklı ağırlıklarla yer alır; fosil yakıtlar ve

bazı makine grupları ithalatın önemli kalemleri arasındadır. Serbest bölgeler, ülke sınırları içinde dış satıma yönelik ekonomik ayrıcalıkların tanındığı alanlardır; ihracatı desteklemek, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve işletmeleri dış pazara yönlendirmek amacı taşır. Sınır ticareti ise komşu ülkeler arasında anlaşmaya dayalı olarak yapılır ve bölgesel ihtiyaçları hızlı karşılama, istihdamı destekleme ve kalkınmayı canlandırma işlevi görür.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.12.1 · Türkiye'nin Millî Parkları

Türkiye'nin Millî Parkları: Doğal Sembol, Koruma ve Turizm İlişkisi

KISACA

Türkiye'nin millî parkları, doğal güzelliklerin ve bazı kültürel miras alanlarının turizmle ilişkilendirildiği koruma mekânları olarak düşünülmelidir. Coğrafya anlatımında millî park adı özellikle Ilgaz Dağı ve Göreme Millî Parkı üzerinden görünür hale gelir. Ilgaz Dağı doğal güzellik ve kış turizmiyle, Göreme Millî Parkı ise Kapadokya'nın peribacaları ve kültürel miras değeriyle birlikte anılır. Bu başlıkta esas olan, millî parkı yalnızca gezilecek yer olarak değil, bir yörenin tanınmasını, korunmasını ve ekonomik canlılığını etkileyen mekânsal değer olarak kavramaktır. Millî parklar turizm potansiyelini artırabilir; fakat artan turizm baskısı doğal alanların korunmasıyla dengelenmelidir.

Türkiye'nin millî parkları başlığı, Coğrafya içinde turizm, doğal sembol ve koruma düşüncesinin kesiştiği bir alandır. Yer adlarını ezberlemek kadar, millî parkların neden belirli şehirlerle birlikte anıldığını anlamak da gerekir. Bir doğal oluşum veya kültürel alan, bulunduğu ilin tanınırlığını artırabilir; bu tanınırlık turizm faaliyetlerine, yerel ekonomiye ve koruma bilincine yansır. Kapadokya'daki peribacalarının Nevşehir'i ülke sınırları dışında da bilinir hale getirmesi, bu ilişkiyi açık biçimde gösterir. Göreme Millî Parkı ve Kapadokya'nın kültürel miras listesinde birlikte yer alması, millî parkların yalnızca doğal güzellik değil, tarihî ve kültürel çevreyle birlikte korunması gereken bütüncül alanlar olabileceğini gösterir.

Ilgaz Dağı Millî Parkı da doğal güzellikler ve turizm potansiyeli bağlamında öne çıkar. Türkiye'nin yüksek ve engebeli yapısı kış turizmini destekler; Uludağ, Palandöken, Kartalkaya, Davraz, Kartepe ve Erciyes gibi merkezlerle birlikte Ilgaz çevresi de dağlık alanların turizm değerini hatırlatır. Millî park kavramını bu çerçevede ele almak, bir alanın yalnızca manzara değerinden ibaret olmadığını gösterir. Orman, dağ, vadi, jeolojik oluşum, tarihî çevre ve rekreasyon imkânı bir araya geldiğinde mekân hem korunması hem de sürdürülebilir biçimde kullanılması gereken bir varlığa dönüşür.

Turizm politikaları bu nedenle çift yönlü sonuç doğurur. Turist sayısının artması döviz girdisi, tanıtım ve yerel hizmetlerin gelişmesi gibi olumlu sonuçlar verebilir. Buna karşılık doğal alanlarda tesisleşme baskısı, aşırı su kullanımı, orman yangını riski, trafik, çevre ve ses kirliliği gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Millî parklar bu dengenin en hassas görüldüğü yerlerdendir. Ağaçlandırma, çevre temizliği, ulaşım ağının planlı geliştirilmesi ve kültürel mirasın korunması gibi uygulamalar, turizmin doğal ve kültürel çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı amaçlar. Bu yüzden Türkiye'nin millî parklarını öğrenirken, adları şehirlerle eşleştirmek kadar, doğal değer, kültürel miras, turizm ve koruma arasındaki bağı birlikte kurmak gerekir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.12.2 · Türkiye'de Şehirler ve Özellikleri

Türkiye'de Şehirler ve Özellikleri: Doğal, Kültürel ve Ekonomik Kimlikler

KISACA

Türkiye'de şehirlerin özellikleri, doğal semboller, kültürel miras ve ekonomik işlevlerle birlikte anlaşılır. Nevşehir Kapadokya ve peribacalarıyla, Kayseri Erciyes Dağı'yla, Denizli Pamukkale travertenleriyle, Antalya şelaleleri, kıyıları ve mağaralarıyla, İstanbul tarihî yapılarıyla, Trabzon Sümela Manastırı, kemençe, çay ve hamsiyle, Mardin evleri ve telkârisiyle tanınır. Şehirler yalnızca idari merkezler değildir; kültür, turizm, sanayi, ticaret, liman, maden, tarım veya hayvancılık işlevleriyle de sınıflandırılır. Coğrafi işaretler bu şehir-yöre bağına güçlendirir; Afyon kaymağı, Antep baklavası, Kütahya çinisi, Eskişehir lüle taşı ve Gemlik zeytini gibi örnekler yerel ürün kimliğini korur.

Türkiye'de şehirler ve özellikleri başlığı, şehirleri yalnızca nüfus büyüklüğüyle değil, onları tanınır kılan doğal, kültürel ve ekonomik işlevlerle okumayı gerektirir. Bir şehir bazen doğal bir oluşumla, bazen tarihî bir yapıyla, bazen de üretim ve ticaret kapasitesiyle öne çıkar. Nevşehir'in Kapadokya ve peribacalarıyla, Kayseri'nin Erciyes Dağı'yla, Denizli'nin Pamukkale travertenleriyle, Bolu'nun Yedigöller'le anılması doğal sembol-mekân ilişkisine örnektir. Antalya ise uzun sahil şeridi, şelaleleri ve yer altı mağaralarıyla turizm potansiyeli çok yönlü olan bir şehir kimliği kazanır.

Kültürel semboller de şehirlerin algısını belirler. İstanbul, Ayasofya, Kız Kulesi, Topkapı Sarayı, Süleymaniye Camii ve Ortaköy Camii gibi yapılarla kültür şehri niteliği kazanır. Trabzon denince Sümela Manastırı, kemençe, çay ve hamsi; Mardin denince evler ve telkâri sanatı; Adıyaman denince Nemrut Dağı'ndaki anıtsal heykeller akla gelir. Akdeniz ve Ege kıyılarında Aspendos, Side, Patara, Efes, Milet ve Bergama gibi eski medeniyet alanları; iç kesimlerde Boğazköy, Gordion, Nemrut Dağı ve Göbeklitepe gibi tarihî mekânlar şehirlerin kültürel kimliğini güçlendirir.

Şehirler işlevlerine göre de ayrılır. Kültürel şehirler, tarihî zenginlikleri ve etkinlikleriyle öne çıkar; İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Konya bu tipe örnek verilebilir. Sanayi şehirlerinde üretim tesisleri yoğunudur; İstanbul, Gaziantep ve Adana bu işlevle birlikte düşünülür. Maden şehirleri önemli maden yataklarının çıkarıldığı veya işlendiği yerleşmelerdir. Liman şehirleri kıyı ile ard bölge arasındaki ulaşım ve ticaret bağlantısını kurar. Turizm şehirlerinde kıyı, kış, dağ, yayla, kültür veya sağlık turizmi gibi faaliyetler belirginleşir; Antalya, Bolu, Rize, Bodrum ve Nevşehir bu yönleriyle anılır.

Coğrafi işaretler şehir-yöre ilişkisinin ekonomik ve kültürel boyutunu tamamlar. Bir ürünün belirli bir ülke, bölge veya yöreyle özdeşleşmesini koruyan bu sistem, yerelliğin korunmasını amaçlar. Afyon kaymağı, Antep baklavası, Bünyan el halısı, Edremit zeytinyağı, Ege pamuğu, Eskişehir lüle taşı, Gemlik zeytini, Hatay ipeği, Kütahya çinisi, Mersin tantunisi ve Ödemiş patatesi gibi örnekler, şehirlerin sadece mekân değil, üretim ve kültür hafızası taşıdığını gösterir. Menşe adı ürünün tüm özelliklerinin belli bir yere ait olduğunu; mahreç işareti ise üretim veya işleme aşamalarından en az birinin belirli bir alanda

gerçekleştüğünü anlatır. Bu nedenle şehirleri öğrenirken doğal sembol, kültürel miras, ekonomik işlev ve yöresel ürün ilişkisini birlikte kurmak gerekir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.1 · Türkiye'de Bölge Sınıflandırması

Türkiye'de Bölge Sınıflandırması: Doğal, Beşerî, Ekonomik ve İşlevsel Ölçütler

KISACA

Türkiye'de bölge sınıflandırması, benzer özellikler taşıyan alanları ayırt etmeye dayanır. Bölgeler tek bir ölçüte bağlı kalmadan doğal, beşerî, ekonomik ve işlevsel özelliklere göre oluşturulabilir. Doğal bölgelerde yer şekilleri, iklim, su kaynakları, toprak ve bitki örtüsü dikkate alınır; dağlık, düz, kurak, yağışlı, orman ya da bozkır bölgeleri bu gruba girer. Beşerî bölgelerde nüfus, yerleşme, konut, siyasi-askerî ve kültürel özellikler belirleyicidir. Ekonomik bölgeler sanayi, turizm, tarım, ticaret veya karma faaliyetlerle tanımlanır. İşlevsel bölgelerde ise yönetim, hizmet, istatistik ve plan-proje alanları öne çıkar. Doğal bölge sınırları yavaş, beşerî ve ekonomik bölge sınırları daha hızlı değişebilir.

Türkiye'de bölge sınıflandırması, coğrafi alanları ortak özelliklerine göre anlamlandırma yöntemidir. Bölge, kendi içinde benzer özellikler taşıyan ve bu özellikleriyle çevresinden ayrılan alan demektir. Günümüzde bölgeler tek bir ölçüte göre değil, birden fazla özelliğin dikkate alınmasıyla oluşturulur. Bu nedenle aynı alan hem doğal, hem ekonomik, hem de işlevsel bir bölge içinde değerlendirilebilir. Örneğin bir kıyı alanı iklimine göre Akdeniz iklim bölgesi, ekonomik faaliyetlerine göre turizm bölgesi, idari işleyişine göre belediye veya büyükşehir hizmet bölgesi içinde yer alabilir.

Doğal özelliklerine göre bölgeler, fiziki çevrenin daha yavaş değişen unsurlarına dayanır. Yer şekillerine göre Konya, Şanlıurfa, Adana ve Gaziantep çevresi düz bölgelere; Rize, Artvin, Hakkâri, Muğla ve Antalya çevreleri engebeli bölgelere örnek verilir. İklimine göre Türkiye'de Akdeniz, Karadeniz, ılıman karasal ve sert karasal iklim alanları ayrılabilir. Su kaynaklarının varlığı, toprak yapısı ve bitki örtüsü de doğal bölge ölçütüdür. Terra rossa, kahverengi orman toprağı, kestane ve kahverengi step toprakları; maki, bozkır ve orman bölgeleri bu sınıflandırma mantığını gösterir.

Beşerî özelliklerine göre bölgeler, insan faaliyetlerinin mekândaki dağılışına bakar. Sık ya da seyrek yerleşmeli alanlar, nüfus yoğunluğu, siyasi ve askerî örgütlenme, konut malzemesi, kültür ve dinî özellikler bu gruptadır. İstanbul ve İzmir çevresi sık yerleşmeli alanlara; Hakkâri Bölümü, Taşeli Platosu ve Yıldız Dağları seyrek yerleşmeli alanlara örnek verilir. Konut özelliklerinde Karadeniz'in ahşap meskenleri, Akdeniz, Doğu Anadolu ve Kapadokya çevresindeki taş meskenler, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki kerpiç yapılar çevre koşullarıyla insan yerleşmesi arasındaki bağı gösterir.

Ekonomik özelliklerine göre bölgeler üretim ve hizmet faaliyetleriyle tanımlanır. Çatalca-Kocaeli, Güney Marmara, Kıyı Ege, Yukarı Sakarya ve Orta Karadeniz sanayi bölgelerine; Antalya, İstanbul, Muğla, Aydın, Balıkesir ve İzmir turizm bölgelerine; Rize çay, İç Anadolu buğday, Akdeniz turuncgil, Güneydoğu Anadolu pamuk üretim bölgelerine örnek verilir. İstanbul gibi bazı alanlar sanayi, turizm, ticaret, kültür ve eğitim işlevlerini birlikte taşıdığı için karma bölge niteliği kazanır. İşlevsel bölgeler ise idari ve hizmet örgütlenmesiyle ilgilidir. Valilik, kaymakamlık, belediye, büyükşehir belediyesi, muhtarlık, TÜİK, Karayolları, DSİ, Meteoroloji ve kalkınma projeleri gibi yapılar işlevsel bölge mantığını

kurar. Bu yüzden bölge sınıflandırması ezber bir harita değil, hangi ölçütün kullanıldığını ayırt etme becerisidir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.2 · Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Projeleri

Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Projeleri: Gelişmişlik Farklarını Azaltma Mantiğı

KISACA

Türkiye'nin bölgesel kalkınma projeleri, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkları azaltmak için oluşturulan işlevsel plan bölgeleridir. Bu projeler içinde GAP, DAP, DOKAP, ZBK, KOP ve Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi öne çıkar. GAP, Fırat-Dicle Havzası'nda sulama ve hidroelektrik amacıyla başlamış, daha sonra sosyal ve ekonomik kalkınmayı hedefleyen geniş bir projeye dönüşmüştür. DOKAP, Doğu Karadeniz'de ulaşım, iletişim, ürün çeşitliliği ve sosyokültürel gelişime; DAP, Doğu Anadolu'da gelir, göç, altyapı ve tarım-hayvancılık sorunlarına; ZBK, kömür ve demir-çeliğe bağımlılığı azaltmaya; KOP ise Konya Ovası çevresinde tarım, sanayi, ticaret, ulaşım ve enerji bağlantılarını güçlendirmeye yönelir.

Türkiye'nin bölgesel kalkınma projeleri, coğrafyada işlevsel plan bölgelerinin en somut örneklerinden biridir. Bu projelerin temel mantığı, ülke içinde gelişmişlik farklarını azaltmak, potansiyeli olan bölgeleri daha verimli kullanmak ve ekonomik faaliyetleri sosyal altyapıyla birlikte geliştirmektir. İlk bölgesel kalkınma çalışmalarının 1950'li yılların sonlarına doğru başlaması, planlama ihtiyacının eskiye dayandığını gösterir. Zaman içinde GAP, DAP, DOKAP, ZBK, KOP ve Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi gibi büyük ölçekli projeler öne çıkmıştır.

Güneydoğu Anadolu Projesi, başlangıçta sulama ve hidroelektrik enerji üretimi amacıyla ortaya çıkmış, 1989'dan sonra sosyoekonomik koşulları iyileştirmeyi hedefleyen geniş kapsamlı bir kalkınma projesine dönüşmüştür. Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman ve Kilis proje alanıyla ilişkilidir. GAP'ın hedefleri arasında bölgenin gelir farkını azaltmak, kırsal ve kent altyapısını geliştirmek, konut ihtiyacını karşılamak, ulaştırma ve eğitim hizmetlerini güçlendirmek, kurumlar arasında eş güdüm sağlamak ve sanayi, maden, tarım, ormancılık, sağlık, kültür, turizm ve enerji alanlarında koşulları iyileştirmek vardır. Fırat-Dicle Havzası'nda barajlar, hidroelektrik santraller ve sulama sistemleriyle tarımsal üretimin, özellikle pamuk, mısır, soya, yağ sebze ve meyvede artması beklenir.

Doğu Karadeniz Projesi, Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Tokat ve Trabzon illerini kapsar. DOKAP'ın amacı sosyokültürel gelişimi sağlamak, ekonomik yapıyı güçlendirmek, ulaşım ve iletişim hizmetlerini geliştirmek ve kırsal kesimde ürün çeşitliliğini artırmaktır. Yer şekillerinin sanayi ve tarımı sınırladığı bu alanda orman varlığı, balıkçılık ve kırsal-şehir bağlantı sorunları önem kazanır. Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerini kapsar; kirlilik alanlarını tespit etme, erozyonla mücadele, akış rejimini düzenleme ve sosyoekonomik kalkınmayı destekleme hedefleriyle tanımlanır.

Doğu Anadolu Projesi, Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van ve Sivas illeriyle ilişkilidir. DAP, tarım ve hayvancılıkta verimliliği artırmayı, kişi

başına düşen geliri yükseltmeyi, göçü azaltmayı, refahı geliştirmeyi, altyapı, kentleşme ve çevre sorunlarını gidermeyi amaçlar. Zonguldak-Bartın-Karabük Projesi, kömür ve demir-çeliğe dayalı ekonomik yapıya bağımlılığı azaltmak, yeni iş alanları oluşturmak ve madencilikteki değişimlerin sosyal sonuçlarını yönetmek üzere hazırlanmıştır. Konya Ovası Projesi ise Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale, Kırşehir ve Yozgat çevresinde tarımsal yapıda sürdürülebilir değişim, sanayi, ticaret, ulaşım ve enerji sektörlerinin güçlendirilmesi, sosyal hizmetlere erişim ve bölge içi-bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması hedefleriyle okunur. Bu projeleri öğrenirken ad-kapsam-eşleşmesi kadar, her projenin hangi coğrafi soruna cevap verdiğini kavramak gerekir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.3 · Karadeniz Bölgesi

Karadeniz Bölgesi: Yağış, Engebe ve Kıyı Ekonomisinin Belirleyici Rolü

KISACA

Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin kuzeyinde kıyı boyunca uzanan ve doğal koşulları güçlü biçimde belirleyici olan bir coğrafi bölgedir. Bölge, Türkiye'nin en yağışlı alanı olması, bulutluluğun ve orman oranının yüksekliği, deniz suyu tuzluluğunun düşüklüğü ve kuş uçuşu olarak en uzun kıyıya sahip olmasıyla ayırt edilir. Dağların kıyıya paralel uzanması eğimi artırır, kıyılarda falezleri yaygınlaştırır ve tarımda makine kullanımını sınırlar. Bu yapı çay, fındık, kenevir, taşkömürü, bakır, balıkçılık ve ormancılık gibi faaliyetlerin bölgede öne çıkmasına yol açar.

Karadeniz Bölgesi'ni anlamamanın ilk yolu, bölgenin deniz, dağ ve yağış ilişkisini birlikte düşündürmektir. Türkiye 1941'de yapılan Birinci Türk Coğrafya Kongresi ile yedi coğrafi bölgeye ayrılırken yeryüzü şekilleri, iklim, doğal bitki örtüsü ve ekonomik özellikler dikkate alınmıştır. Karadeniz Bölgesi bu ölçütlerin en belirgin biçimde üst üste geldiği alanlardan biridir. Kuzey Anadolu Dağları kıyıya paralel uzanır; bu nedenle kıyı ile iç kesimler arasındaki bağlantı zorlaşır, eğim artar, falezli kıyılar geniş yer tutar ve tarım alanları parçalı hâle gelir.

Bölgenin en ayırt edici doğal özelliği yağıştır. Türkiye'nin en yağışlı bölgesi olması, bulutluluğun fazla görülmesi ve orman oranının yüksekliği aynı iklim düzeninin sonucudur. Kıyı kesiminde yağış yıl içine daha dengeli dağıldığı için nem seven bitkiler ve orman varlığı gelişir. Doğu Karadeniz iklim koşulları çay tarımı için uygun görülürken, fındık da Karadeniz'e kıyısı olan birçok ilde yetiştirilir. Kahverengi orman toprakları Karadeniz ve Marmara'nın kuzey kıyılarında görülür; bu toprakların organik madde bakımından zengin olması fındık, kivi ve çay gibi ürünlerle birlikte düşünülür.

Bölgenin eğimli ve engebeli yapısı ekonomik hayatı hem sınırlar hem de yönlendirir. Doğu Karadeniz kıyı şeridi gibi engebeli yerlerde tarımda makine kullanımı yaygınlaşamaz; bu nedenle Karadeniz, tarımda makine kullanımının en az olduğu bölge olarak belirtilir. Buna karşılık nemli iklim ve orman varlığı ormancılığı, uzun kıyı ve denizel koşullar balıkçılığı destekler. Taşkömürü ve bakır üretiminde de bölge öne çıkar; Zonguldak çevresindeki taşkömürü, Karabük ve Ereğli gibi demir-çelik merkezleriyle birlikte bölgesel sanayiye temel oluşturur.

Karadeniz Bölgesi kendi içinde Doğu Karadeniz, Orta Karadeniz ve Batı Karadeniz bölümlerine ayrılır. Bu ayırım, bölgenin tekdüze olmadığını gösterir: Doğu Karadeniz'de dağlar daha yüksek ve engebeli, Batı Karadeniz'de orman ve maden ilişkisi daha belirgin, Orta Karadeniz'de ise kıyı ile iç kesimler arasındaki geçiş görece daha elverişlidir. Yine de bölgenin ortak karakteri yağış, engebe, orman, kıyı ve bunlara bağlı üretim biçimleri etrafında kurulur.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.4 · Marmara Bölgesi

Marmara Bölgesi: Geçiş Konumu, Sanayi ve Yoğun Beşerî Faaliyetler

KISACA

Marmara Bölgesi, Türkiye'de doğal geçiş özellikleri ile beşerî ve ekonomik yoğunluğun en belirgin birleştiği bölgedir. Üç denize kıyısının bulunması ulaşım, ticaret ve liman ilişkilerini güçlendirir. Ortalama yükselti ve engebenin az olması, sanayi ve yerleşme için elverişli alanlar oluşturur. Bölge sanayi, ulaşım, ticaret, enerji tüketimi ve turizm gelirlerinde öne çıkar; en çok göç alan bölge olarak nüfus yoğunluğu da yüksektir. Ayçiçeği, pirinç, şeftali, kestane, kümes hayvancılığı ve ipek böcekçiliği bölgenin üretim deseninde dikkat çeker.

Marmara Bölgesi'nin coğrafi kimliği, geçiş ve yoğunlaşma kavramlarıyla açıklanır. Bölge hem Karadeniz, hem Marmara Denizi, hem de Ege Denizi ile ilişkili kıyılara sahiptir. Bu durum deniz ulaşımı, limanlar, ticaret ve sanayi için güçlü bir konum üstünlüğü oluşturur. Türkiye'nin coğrafi bölgeleri belirlenirken yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü ve ekonomik özellikler birlikte dikkate alınmıştır; Marmara'da bu unsurlar, ülkenin en gelişmiş beşerî-ekonomik alanlarından birini ortaya çıkarır.

Bölgenin fiziki yapısı diğer birçok bölgeye göre daha elverişlidir. MEB Coğrafya kaynağı Marmara'yı ortalama yükselti ve engebenin en az olduğu bölge olarak verir. Bu sade yapı, ulaşım ağlarının kurulmasını kolaylaştırır; sanayi tesislerinin ham madde, iş gücü ve pazara erişimini güçlendirir. Sanayinin özellikle batı ve kıyı kesimlerde yoğunlaşmasının nedenlerinden biri elverişli ulaşım koşullarıdır. Türkiye'de sanayi tesislerinin en büyük payı Marmara'dadır; İstanbul, İzmit, Adapazarı ve Bursa bölge içindeki önemli sanayi merkezleri olarak öne çıkar.

Marmara'nın yalnızca sanayi bölgesi gibi görülmesi eksik olur. Bitki örtüsü çeşitliliğinin en fazla olduğu bölge olarak farklı iklim etkilerini bir arada taşır. Tarımda ayçiçeği özellikle Trakya-Ergene çevresiyle ilişkilidir; pirinç, şeftali ve kestane üretiminde de bölge ilk sırada anılır. Güney Marmara'da zeytin, Bursa ve çevresinde ipek böcekçiliği, büyük şehirlerin çevresinde kümes hayvancılığı ve tüketim pazarına dönük tarımsal üretim bölgenin çeşitlenen ekonomik yapısını tamamlar.

Beşerî açıdan Marmara Bölgesi en çok göç alan bölgedir. Bunun nedeni yalnızca iş imkânları değil; sanayi, ulaşım, ticaret, hizmet, eğitim ve turizm fonksiyonlarının aynı mekânda yoğunlaşmasıdır. Enerji tüketiminin fazla olması da bu üretim ve nüfus yoğunluğunun sonucudur. Bölge Çatalca-Kocaeli, Güney Marmara, Ergene ve Yıldız Dağları bölümlerine ayrılır. Bu bölümler içinde sanayi, tarım ve doğal çevre özellikleri farklılaşsa da Marmara'nın ortak karakteri Türkiye'nin en güçlü ulaşım, ticaret ve sanayi düğümü olmasıdır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.5 · Ege Bölgesi

Ege Bölgesi: Enine Kıyılar, Geniş Hinterlant ve Ürün Çeşitliliği

KISACA

Ege Bölgesi, dağların kıyıya dik uzanmasıyla Türkiye'nin diğer kıyı bölgelerinden ayrılır. Bu yapı enine kıyı tipini, girintili çıkıntılı kıyıları, doğal limanları ve geniş hinterlantı açıklar. Deniz etkisi iç kesimlere sokulabildiği için kıyı ile iç kesimler arasındaki sıcaklık farkı sınırlanır. Tarıma elverişli alanların genişliği ve iklim koşulları zeytin, üzüm, haşhaş, incir ve tütün gibi ürünlerin öne çıkmasını sağlar. Cıva, zımpara taşı ve mermer üretimi de bölgenin ekonomik kimliğini güçlendirir.

Ege Bölgesi'nin temel coğrafi anahtarı, dağların kıyıya dik uzanmasıdır. Batı Anadolu'da kırk dağlar ve graben alanları yan yana görülür; Kaz, Madra, Yunt, Bozdağlar, Aydın ve Menteşe dağları kıyıya doğru uzanan horst alanlarını, Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes ovaları ise çöküntü alanlarını temsil eder. Bu düzen Ege kıyılarının girintili çıkıntılı olmasına, enine kıyı tipinin görülmesine ve doğal limanların gelişmesine zemin hazırlar.

Dağların kıyıya dikliği yalnızca kıyı biçimini değil, iklim ve ulaşım ilişkisini de etkiler. Denizel etki vadiler boyunca iç kesimlere sokulabildiği için kıyı ile iç kesimler arasındaki sıcaklık farkı, kıyıya paralel dağların bulunduğu bölgelere göre daha azdır. Limanların hinterlandının geniş olması da aynı yapıyla ilgilidir; iç kesimde üretilen tarımsal ve sanayi ürünleri kıyıdaki pazarlara ve limanlara daha kolay bağlanır. Bu nedenle Ege, fiziki coğrafyanın ekonomik faaliyetlere doğrudan yön verdiği bölgelerden biridir.

Bölge tarımsal ürün çeşitliliğiyle tanınır. MEB kaynağı Ege'yi zeytin, üzüm, haşhaş, incir ve tütün üretiminde ilk sırada verir. Zeytin Akdeniz ikliminin kış ılıkılığı ve yaz kuraklığına uyum sağlayan bir üründür; Manisa, Aydın, İzmir ve çevresi hem zeytin hem üzüm bakımından öne çıkar. İncir özellikle Büyük ve Küçük Menderes havzalarında önemlidir. Haşhaş üretiminde Afyon ve Kütahya çevresi, tütün ve üzümde iç kesimlerle kıyı ovaları birlikte değerlendirilir.

Ege Bölgesi'nin ekonomik yapısı yalnız tarıma dayanmaz. Mermer, cıva ve zımpara taşı üretiminde bölgenin öne çıkması, yer altı kaynakları ile sanayi ve ticaret bağlantısını güçlendirir. İzmir, Aydın ve Denizli sanayileşmenin bölge içindeki başlıca merkezleri arasında sayılır. Ege Bölgesi Asıl Ege Bölümü ve İç Batı Anadolu Bölümü olarak ikiye ayrılır; kıyıdaki denizel ve ticari yapı ile iç kesimdeki daha karasal ve plato karakterli yapı bu ayrımın coğrafi anlamını oluşturur.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.6 · Akdeniz Bölgesi

Akdeniz Bölgesi: Toroslar, Karstik Arazi ve Kış ılıkılığı

KISACA

Akdeniz Bölgesi, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen iklimiyle tanınır. Yaz süresinin uzunluğu, kış sıcaklıklarının yüksekliği ve güneşlenme koşulları seracılığın en yaygın biçimde burada gelişmesini sağlar. Bölgenin büyük bölümünü Toros Dağları kaplar; karstik arazi, doğal göl sayısı, Teke ve Taşeli platoları bu fiziki yapının önemli parçalarıdır. Turunçgil ve muz gibi kış ılıkılığı isteyen ürünler, kıyı ovaları ve sulama imkânlarıyla birlikte bölgenin tarımsal kimliğini belirler.

Akdeniz Bölgesi'ni belirleyen iki ana unsur iklim ve yer şekilleridir. Bölge, yazların sıcak ve kurak, kışların ılık ve yağışlı geçtiği Akdeniz ikliminin en belirgin görüldüğü alanlardan biridir. Bu iklim, maki bitki örtüsünün ve kış ılıkılığı isteyen tarımsal ürünlerin yayılışını açıklar. Aynı zamanda yaz süresinin uzun yaşanması ve güneşlenmenin güçlü olması, seracılığın Türkiye'de en yaygın biçimde Akdeniz Bölgesi'nde yapılmasına zemin hazırlar.

Bölgenin fiziki yapısında Toros Dağları belirleyicidir. Batı ve Orta Toroslar Akdeniz Bölgesi'nin büyük bölümünü kaplar; Beydağları, Akdağlar, Sultan Dağları, Dedegöl, Geyik, Bolkar, Aladağlar, Tahtalı ve Binboğa dağları bu dağ sisteminin parçalarıdır. Bölgede Toros kıvrım dağları arasında Amanos kırık dağları da bulunur. Dağların varlığı kıyı ile iç kesimler arasındaki ulaşımı yer yer zorlaştırırken, kıyı ovaları tarım ve yerleşme için yoğun kullanılan alanlar hâline gelir.

Akdeniz Bölgesi karstik arazi bakımından Türkiye'nin en belirgin alanıdır. Kireç taşlarının yaygın olduğu Teke Yarımadası, Göller Bölgesi ve Taşeli Platosu gibi yerlerde karstik şekiller gelişir. MEB kaynağı bölgeyi karstik arazinin en yaygın, göl sayısının ise en fazla olduğu bölge olarak verir. Teke ve Taşeli platoları karstik yapı nedeniyle tarım ve nüfus açısından sınırlı alanlar olarak belirtilir. Göçme depremlerinin Akdeniz'de daha çok görülmesi de karstik boşluklarla ilişkilidir.

Ekonomik açıdan Akdeniz kıyı kuşağı tarım, turizm ve sanayiyle öne çıkar. Turunçgiller Akdeniz ve Ege kıyılarında yetişmekle birlikte üretimin önemli kısmı Akdeniz kıyılarından sağlanır. Muz, Türkiye'de Alanya-Anamur arasındaki dar kıyı şeridinde yetiştirilir ve üretimi Akdeniz Bölgesi'nden elde edilir. Seracılık kışların ılık geçtiği yerlerde ekonomik olduğu için bölgede yoğunlaşır. Mersin ve Adana sanayi merkezleri, Çukurova ve Antalya ovaları ise tarımsal üretimin güçlü alanlarıdır. Bölge Antalya ve Adana bölümlerine ayrılır; bu iki bölüm, kıyı turizmi, tarım, sanayi ve dağlık iç kesimlerin birlikte oluşturduğu Akdeniz karakterini taşır.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.7 · İç Anadolu Bölgesi

İç Anadolu Bölgesi: Platolar, Kuraklık ve Karasal Ekonomi

KISACA

İç Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin yüz ölçümü bakımından ikinci büyük bölgesi ve plato-ova alanlarının en geniş yer kapladığı sahadır. Yıllık yağışın azlığı, karasal iklim ve bozkır bitki örtüsü bölgenin temel karakterini oluşturur. Bitki örtüsü çeşitliliğinin az olması ve geniş düzlükler tahıl tarımı, nadas uygulaması ve koyun yetiştiriciliğiyle ilişkilidir. Haymana, Uzunyayla, Cihanbeyli, Obruk ve Bozok platoları bölgenin başlıca plato alanlarıdır. Ankara, Eskişehir, Konya ve Kayseri ise sanayi ve hizmet faaliyetlerinin öne çıktığı merkezlerdir.

İç Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin ortasında geniş plato ve ova sistemleriyle tanımlanan karasal bir bölgedir. Yüz ölçümü bakımından ülkenin ikinci büyük bölgesi olması, onu yalnızca genişliğiyle değil, sade yüzey şekilleri ve kuraklık koşullarıyla da önemli kılar. MEB Coğrafya kaynağı İç Anadolu'yu plato ve ovaların en geniş yer kapladığı bölge olarak verir; Haymana, Uzunyayla, Cihanbeyli, Obruk ve Bozok platoları bu karakterin başlıca örnekleridir. Bölge aynı zamanda İç Anadolu'daki Ankara, Konya, Kayseri, Aksaray, Çubuk, Eskişehir ve Develi gibi ovalarla geniş tarım alanlarına sahiptir.

Bölgenin ikliminde yağış azlığı belirleyicidir. Yıllık yağış miktarının en az olduğu bölge olarak belirtilmesi, bozkır bitki örtüsü ve kuru tarım yöntemleriyle birlikte düşünülmelidir. Kurak ve yarı kurak alanlarda yağış yetersiz olduğunda nadas yöntemi uygulanır; iç bölgeler, özellikle İç Anadolu, bu yöntemin görüldüğü başlıca alanlardandır. Buğday ve arpa gibi tahıllar karasal iklim koşullarına uyum sağlar. Yeşil mercimek üretiminin büyük bölümü de İç Anadolu ile ilişkilendirilir.

İç Anadolu'da hayvancılık, bitki örtüsü ve arazi yapısıyla bağlantılıdır. Bozkır alanları küçükbaş hayvancılığı, özellikle koyun yetiştiriciliğini destekler. Bölgenin en çok beslenen hayvan türünün koyun olarak verilmesi bu nedenle şaşırtıcı değildir. Plato alanlarında tahıl tarımı ve koyunculuk birlikte görülür. Buna karşılık yağış azlığı ve su kaynaklarının sınırlılığı, sulama gerektiren ürünlerde doğal koşullara bağımlılığı artırır.

Bölge yalnızca tarım ve hayvancılıkla açıklanamaz. Ankara, Eskişehir, Konya ve Kayseri İç Anadolu'da sanayinin yoğunlaştığı merkezler arasında sayılır. Savunma sanayisi, tarım araçları, unlu mamuller, şeker sanayisi ve ulaşım bağlantıları bölgenin ekonomik çeşitliliğini artırır. İç Anadolu Bölgesi Yukarı Kızılırmak, Orta Kızılırmak, Konya ve Yukarı Sakarya bölümlerinden oluşur. Bu bölümlerin ortak noktası, kıyı etkisinden uzaklık, karasal iklim, geniş platolar ve bunların şekillendirdiği üretim biçimleridir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.8 · Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi: Yüksek Relief, Sert Karasallık ve Hayvancılık

KISACA

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin yüz ölçümü en büyük ve ortalama yükseltisi en fazla olan bölgesidir. Engebenin ve yüksekliğin fazlalığı tarım alanlarını daraltır, nüfus yoğunluğunu düşürür ve ulaşımı zorlaştırır. Ağrı Dağı ve Van Gölü bu bölgede yer alır; volkanik yapı da yaygındır. Ekili dikili arazinin azlığına karşılık geniş mera alanları büyükbaş hayvancılığı destekler. Erzurum-Kars ve Ardahan platoları, sert karasal iklim ve çayır örtüsü nedeniyle bölgenin hayvancılık karakterini güçlendirir.

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye coğrafyasında yükselti ve engebenin en belirgin olduğu bölgedir. MEB kaynağı bölgeyi hem yüz ölçümü en büyük, hem de ortalama yüksekliği en fazla bölge olarak tanımlar. Türkiye'nin en büyük dağı olan Ağrı Dağı ile en büyük gölü olan Van Gölü burada yer alır. Bu özellikler bölgenin yalnızca geniş bir alan kapladığını değil, aynı zamanda yüksek dağlar, platolar, volkanik kütleler ve sert karasal koşullarla şekillendiğini gösterir.

Bölgenin dağlık yapısı çok güçlüdür. Munzur, Palandöken, Allahuekber, Aras Güneyi ve Güneydoğu Toroslar yanında Ağrı, Tendürek, Süphan ve Nemrut gibi volkanik dağlar Doğu Anadolu'nun başlıca yükseltileridir. Volkanik yapının yaygınlığı, bölgede dağların ve platoların oluşumunu etkiler. Erzurum-Kars ve Ardahan platoları Türkiye'nin en yüksek plato alanları arasında değerlendirilir. Bu yüksek plato sahaları, geniş mera alanlarıyla hayvancılığa uygun bir zemin hazırlar.

Yükseklik ve sert karasal iklim, beşerî ve ekonomik hayatı doğrudan sınırlar. Bölge nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölge olarak verilir; bunda engebe, soğuk iklim, ulaşım güçlükleri ve tarım alanlarının sınırlılığı etkilidir. Ekili dikili arazinin en az olduğu bölge olması da aynı fiziki koşullarla ilgilidir. Tarımın sınırlı kaldığı yerlerde hayvancılık önem kazanır. Özellikle Erzurum, Kars ve Ardahan çevresinde yaz yağışları ve gür çayır örtüsü çernezyom topraklarla birlikte büyükbaş hayvancılığı destekler.

Doğu Anadolu yalnızca doğal zorluklarla tanımlanmaz; su kaynakları, madenler ve kalkınma projeleri bakımından da önem taşır. Fırat ve Dicle havzalarına yakınlık, hidroelektrik potansiyel ve yüksek relief bölgeyi enerji açısından değerli kılar. Doğu Anadolu Projesi'nin hedefleri arasında gıda, tarım ve hayvancılıkta verimliliği artırmak, gelir farklılıklarını azaltmak, göçü düşürmek, altyapı ve çevre sorunlarını gidermek yer alır. Bu hedefler, bölgenin coğrafi koşullarının ekonomik ve sosyal kalkınma ile ne kadar iç içe olduğunu gösterir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.9 · Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Sıcaklık, Kuraklık ve GAP'ın Dönüştürücü Etkisi

KISACA

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin yüz ölçümü en küçük coğrafi bölgesidir. Yaz sıcaklıklarının en yüksek olduğu, orman yoğunluğunun en az görüldüğü ve doğal gölün bulunmadığı bölge olarak tanımlanır. Yer şekilleri İç Anadolu'ya benzer biçimde görece sade olsa da kuraklık ve yaz sıcaklığı tarımsal faaliyetlerde sulamayı belirleyici hâle getirir. Petrol ve fosfat çıkarımı bölgenin yer altı kaynakları içinde öne çıkar. GAP, sulama ve hidroelektrik enerji üretimiyle bölgenin tarım, sanayi ve sosyal yapısını dönüştürmeyi amaçlar.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en küçük yüz ölçümlü coğrafi bölgesi olmasına rağmen tarım, enerji ve kalkınma açısından çok güçlü bir anlam taşır. Bölge Orta Fırat ve Dicle bölümlerinden oluşur. Yaz sıcaklığının en yüksek olduğu bölge olarak verilmesi, buharlaşma ve sulama ihtiyacını artırır. Orman yoğunluğunun en az olması ve doğal gölün bulunmaması, kuraklık ve bitki örtüsü ilişkisini açık biçimde gösterir.

Bölgenin yüzey şekilleri genel olarak sade alanlar, platolar ve ovalarla temsil edilir. Şanlıurfa ve Gaziantep platoları, Güneydoğu Anadolu'nun başlıca plato alanlarıdır. Suriye sınırı boyunca Ceylanpınar, Suruç ve Altınbaşak gibi ovalar yer alır. Bu düzlükler tarım için elverişli görünse de yağış yetersizliği sulamayı zorunlu hâle getirir. Bu nedenle bölge, kuru tarım ve nadas koşullarının yanında sulama projeleriyle değişebilen bir üretim alanıdır.

Tarımsal ürünlerde sıcak ve kurak iklimin etkisi belirgindir. Baklagiller özellikle Güneydoğu Anadolu'da yaygındır; mercimek üretimi bu bölgeyle ilişkilendirilir. Antep fıstığı yaz sıcaklığına ve kuraklığa dayanıklı olduğu için Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman ve Siirt çevresinde öne çıkar. Pamuk üretiminde de Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sağladığı sulama imkânları Şanlıurfa'yı çok önemli hâle getirmiştir. Bu örnekler bölgenin iklim koşullarının doğru su yönetimiyle üretim gücüne dönüşebileceğini gösterir.

Bölgenin yer altı kaynakları içinde petrol ve fosfat öne çıkar. MEB kaynağı petrol ve fosfatın en çok çıkarıldığı bölge olarak Güneydoğu Anadolu'yu belirtir. Hidroelektrik enerji üretiminin fazla olması ise Fırat-Dicle havzası ve baraj yatırımlarıyla bağlantılıdır. GAP başlangıçta sulama ve hidroelektrik enerji üretimi amacıyla ortaya çıkmış, daha sonra sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeyi hedefleyen geniş bir kalkınma projesine dönüşmüştür. Bu yüzden Güneydoğu Anadolu'yu anlamak, kuraklık ve sıcaklığın yanında su, enerji, tarım ve kalkınma ilişkisini birlikte kurmayı gerektirir.

2. COĞRAFYA

İçindekiler

2.13.10 · Bölgelerin Özelliklerinin Karşılaştırılması

Bölgelerin Özelliklerinin Karşılaştırılması: Türkiye'yi Okumanın Kısa Yolu

KISACA

Türkiye'nin coğrafi bölgelerini karşılaştırırken tek tek ezber yapmak yerine belirleyici karşıtlıkları görmek gerekir. Karadeniz yağış, orman, engebe ve balıkçılıkla; Marmara düşük yükselti, sanayi, ticaret, ulaşım ve göçle; Ege dağların kıyıya dik uzanması, geniş hinterland ve ürün çeşitliliğiyle öne çıkar. Akdeniz karstik arazi, uzun yaz, göl sayısı ve seracılıkla; İç Anadolu plato, kuraklık, tahıl ve koyunculukla; Doğu Anadolu yükselti, volkanizma, düşük nüfus yoğunluğu ve büyükbaş hayvancılıkla; Güneydoğu Anadolu sıcaklık, kuraklık, petrol ve GAP'la ayırt edilir.

Türkiye'nin coğrafi bölgelerini karşılaştırmanın en sağlam yolu, her bölgeyi kendi baskın doğal koşulu ve bunun doğurduğu ekonomik sonuçla birlikte düşünmektir. Bölge ayrımı yalnız bir harita sınırı değildir; 1941'de yapılan Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde yeryüzü şekilleri, iklim, doğal bitki örtüsü ve ekonomik özellikler birlikte dikkate alınmıştır. Bu nedenle karşılaştırma yapılırken yükselti, engebe, yağış, kıyı biçimi, bitki örtüsü, tarımsal ürün, maden, sanayi ve nüfus ilişkisi aynı anda okunmalıdır.

Fiziki karşılaştırmada Doğu Anadolu ve Marmara iki uç örnektir. Doğu Anadolu ortalama yükselti ve engebenin en fazla olduğu, yüz ölçümü en büyük bölgedir; Marmara ise ortalama yükselti ve engebenin en az olduğu bölgedir. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu daha sade yüzey şekillerine ve ortalama yükseltiye sahip alanlar olarak verilir. Akdeniz doğal göl ve karstik arazi bakımından öne çıkar; Karadeniz ve Akdeniz'de kıvrım dağları, Ege'de kırık dağları yaygındır. İç Anadolu plato bakımından en zengin bölge olarak ayırt edilir.

İklim ve bitki örtüsü karşılaştırması üretimi doğrudan açıklar. Karadeniz Türkiye'nin en yağışlı bölgesidir; orman oranı ve bulutluluk fazladır, çay ve fındık gibi nem isteyen ürünler burada öne çıkar. İç Anadolu'da yıllık yağış azdır, bozkır koşulları tahıl tarımı, nadas ve koyun yetiştiriciliğini destekler. Akdeniz'de yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır; seracılık, turunçgil ve muz gibi ürünler bu nedenle gelişir. Güneydoğu Anadolu'da yaz sıcaklığının yüksekliği ve kuraklık sulama projelerini kritik hâle getirir.

Beşerî ve ekonomik karşılaştırmada Marmara'nın üstünlüğü belirgindir. Sanayi, ulaşım, ticaret, enerji tüketimi, turizm geliri ve göç alma bakımından bölge öne çıkar. Ege, doğal limanları, geniş hinterland ve zeytin, üzüm, incir, haşhaş, tütün gibi ürünleriyle farklılaşır. Karadeniz balıkçılık, ormancılık, taşkömürü ve bakırla; Doğu Anadolu yüksek platolar, mera ve büyükbaş hayvancılıkla; Güneydoğu Anadolu petrol, fosfat, hidroelektrik enerji ve GAP'la; İç Anadolu ise tahıl, şeker pancarı, koyunculuk ve iç merkezlerde gelişen sanayiyle okunur. Böyle bakıldığında bölgeler birer ezber listesi değil, doğal ortamın üretim ve yerleşme üzerindeki sonuçlarını gösteren karşılaştırmalı bir coğrafya tablosudur.

benzensor

DERS NOTLARI 2026 BASKISI

KPSS COĞRAFYA

İyi çalışmalar

Bu ders notları benzensor tarafından ücretsiz hazırlandı; resmî kurum yayını değildir. Hata bildirimi: destek@benzensor.com

Okudun, sıra pekiştirmede
Şimdi çöz!

Okuduğun konuyu hemen soruyla pekiştir. benzensor uygulamasında konu anlatımı, soru bankası ve gerçek sınav simülasyonu bir arada.

